

T. C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HELENİSTİK DÖNEMDEN ROMA İMPARATORLUK
ÇAĞININ BAŞLARINA KADAR BATI ANADOLU VE
MISIR İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Burak ÇINAR

154202011005

DANIŞMAN

Prof. Dr. Hasan BAHAR

KONYA-2019

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Burak ÇINAR
	Numarası	154202011005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Eskiçağ Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tezin Adı	Helenistik Dönemden Roma İmparatorluk Çağının Başlarına Kadar Batı Anadolu ve Mısır İlişkileri

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Burak ÇINAR
	Numarası	154202011005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Eskiçağ Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hasan BAHAR
	Tezin Adı	Helenistik Dönemden Roma İmparatorluk Çağının Başlarına Kadar Batı Anadolu ve Mısır İlişkileri

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Helenistik Dönemden Roma İmparatorluk Çağının Başlarına Kadar Batı Anadolu ve Mısır ilişkileri başlıklı bu çalışma 15/05/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Hasan BAHAR		
Prof. Dr. Özlemir KÖSEK		
Doc. Dr. Fırat U. BERK		

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iii
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

HELENİSTİK DÖNEM ÖNCESİ MİSİR VE BATI ANADOLU	5
1. Helenistik Dönem Öncesi Mısır.....	5
1.1. Bölgenin Jeopolitiği.....	5
1.2. Mısır'ın Tarihi Çağları.....	7
1.3. Mısır Uygarlığı.....	15
2. Helenistik Dönem Öncesi Batı Anadolu.....	24
2.1. Bölgenin Jeopolitiği.....	24
2.2. Batı Anadolu Tarihi.....	26
3. Helenistik Dönem Öncesi Mısır ve Anadolu İlişkileri.....	37

II. BÖLÜM

HELENİSTİK DÖNEM'DE MİSİR VE BATI ANADOLU TARİHİ	46
1. Helenistik Dönem ve Helen Uygarlığı.....	46
1.1. Büyük İskender Dönemi.....	46
1.2. Helenizm Uygarlığı (M.Ö. 330-M.Ö. 30).....	50
1.3. Helenistik Dönem.....	53
1.4. Diadochlar Dönemi.....	54
1.5. Helenistik Krallıklar.....	59
1.5.1. Ptolemaioslar.....	59
1.5.2. Seleukoslar.....	66
1.5.3. Bergama Krallığı.....	71
2. Roma'nın Batı Anadolu Ve Mısır'ı Egemenliği Altına Alması.....	76
2.1. Batı Anadolu'da Roma Egemenliği.....	76

2.2. Actium Deniz Savaşı ve Mısır'da Roma Egemenliği	78
III. BÖLÜM	81
HELENİSTİK DÖNEMDE MISIR VE BATI ANADOLU İLİŞKİLERİ	81
1. Siyasi İlişkiler.....	81
1.1. Helenistik Dönem Krallıklarında İç ve Dış Siyaset.....	81
1.2. Mısır ve Batı Anadolu Siyasi İlişkileri	82
1.2.1. I. Ptolemaios Soter Dönemi	82
1.2.2. II. Ptolemaios (Philadelphus) Dönemi (M.Ö. 285-246).....	83
1.2.3. III. Ptolemaios (I. Euergetes) Dönemi (M.Ö. 246-221)	86
1.2.4. IV. Ptolemaios (Philopator) Dönemi (M.Ö. 221-205)	88
1.2.5. V. Ptolemaios (Epiphanes) Dönemi (M.Ö. 205-180)	90
2. Ticari İlişkiler.....	93
3. Kültürel İlişkiler.....	99
4. Batı Anadolu'da Bulunan Mısır Menşeli Eserler.....	104
SONUÇ	107
SÖZLÜK	111
KAYNAKÇA	117
HARİTALAR	131
RESİMLER	135

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Helenistik dönemden Roma İmparatorluk çağının başlarına kadar Batı Anadolu ve Mısır ilişkileri araştırılmıştır. Bu ilişkiler incelenirken her iki bölgedeki tarihi doku, coğrafi durum, siyasi, ekonomik ve kültürel unsurları ele alınmıştır. Her iki bölge hakkında araştırma yapılırken antik yazarların verdiği bilgiler ve günümüzde yapılan araştırmalardan yararlanılmıştır.

Bu araştırmada Konya Selçuk Üniversitesi Prof. Dr. Erol Güngör Kütüphanesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Kütüphanesi, Denizli Pamukkale'deki Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nde araştırmalar yaptık. Bunun yanı sıra modern kaynak ve eserlerden yararlandık.

Helenistik dönemde Mısır'a hâkim olan Ptolemaios hanedanlığının, Batı Anadolu ile olan ilişkilerinin incelemeye başlamadan önce, birinci bölümde, her iki bölgenin Helenistik öncesi tarihinden bahsettik. Bu bölümde her iki bölgenin coğrafi yapısı, kültürel dokusu ve Helenistik döneme kadar olan tarihini inceledik. Ayrıca bu dönemdeki Mısır ve Anadolu arasındaki ilişkilere yüzeysel olarak değindik. Buradaki amaç, Helenistik dönem öncesi Mısır ve Batı Anadolu'nun öğrenilmesi ve buradan hareketle Helenistik dönemde, iki bölge arasındaki ilişkiler hakkında daha net yorumlarda bulunmaktır.

İkinci bölümde ise ilk olarak Helenistik dönemde Batı Anadolu ve Mısır'da hâkimiyet kuran Helenistik krallıkların tarihine değindik. Buradan hareketle Anadolu'da Bergama ve Seleukos krallıkları ve Mısır'da ise Ptolemaios Krallığı hakkında tarihi, siyasi, ekonomik ve kültürel durumları hakkında bilgiler verdik. Bu bölümün sonunda ise Batı Anadolu ve Mısır'ın Roma hâkimiyetine girişine değindik.

Üçüncü bölümde ise Ptolemaioslar döneminde Helenistik Dönemde Mısır ve Batı Anadolu İlişkileri başlığı altında, iki bölge arasında siyasi, ticari ve kültürel ilişkiler üzerine incelemeler yaptık. Son olarak, Anadolu'daki arkeolojik kazılarda bulunmuş Mısır menşeli eserlere değindik.

Bu çalışmamda bana hem maddi hem de manevi desteklerinden dolayı babam Hasan Çınar'a ve annem Nüfeyda Çınar'a; ayrıca dostlarım Ozan Nigiz'e, Mustafa

Coşkun'a, Mustafa Tolga Ercedođan'a, Bahar Çelik'e ve Hatice Kübra Ceylan'a teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmamda bana yardım, destek ve yol gösteren danışman hocam sayın Prof. Dr. Hasan Bahar'a teşekkürlerimi arz ederim.

Burak Çınar

Nisan 2019

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Burak ÇINAR
	Numarası	154202011005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Eskiçağ Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hasan BAHAR
	Tezin Adı	Helenistik Dönemden Roma İmparatorluk Çağının Başlarına Kadar Batı Anadolu ve Mısır İlişkileri

ÖZET

Çalışmamızın konusu Helenistik dönemden Roma İmparatorluk çağının başlarına kadar Batı Anadolu ve Mısır ilişkilerini incelemektir. Bu bölgeler Akdeniz'deki coğrafi konumu sebebiyle stratejik öneme sahiptir. Helenistik dönemde bu iki bölge arasında siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkiler bulunmaktadır.

Helenistik dönemde, Mısır ve Batı Anadolu bölgeleri arasında tarihsel bir birliktelik bulunmaktadır. İskender'in ölümünden sonra yaşanan kargaşalar sonucunda kurulan krallıklar Batı Anadolu'da egemenlik kurmak için istemişler ve bunun için savaşmışlardır. Batı Anadolu Mısır'a hâkim olan Ptolemaioslar için önemli bir ticaret merkezi ve tampon bölge durumundaydı. Bu nedenle Anadolu'ya hâkim olan Seleukoslar ve Ptolemaioslar arasında sürekli savaşlar yaşanmıştır. Ayrıca Ptolemaioslar Batı Anadolu'da ele geçirdikleri topraklar sayesinde bölgede siyasi, kültürel ve ekonomik birçok faaliyette bulunmuştur. Bunun yanı sıra Mısır'daki İskenderiye şehri ve Anadolu'daki Bergama şehri Helenistik dönemin iki önemli bilimsel merkezi haline gelmiştir.

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Burak ÇINAR
	Numarası	154202011005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hasan BAHAR
	Tezin İngilizce Adı	Western Anatolian and Egyptian Relations from the Hellenistic Period to the Beginning of the Age of the Roman Empire

SUMMARY

The subject of our study is to examine the relations between Western Anatolia and Egypt from the Hellenistic period until the beginning of the Roman Empire. These regions are of strategic importance due to their geographical location in the Mediterranean. There are political, cultural and economic relations between these two regions in the Hellenistic period.

In the Hellenistic period, there is a historical unity between Egypt and Western Anatolia. The kingdoms which were established as a result of the turmoil after the death of Alexander, wanted to dominate in Western Anatolia and they fought for it. Western Anatolia was an important trade center and buffer zone for the Ptolemy, who dominated Egypt. For this reason, there were constant wars between the Seleucids and Ptolemaios who dominated Anatolia. In addition, the Ptolemos have carried out many political, cultural and economic activities in the region thanks to the lands they had acquired in Western Anatolia. In addition, the city of Alexandria in Egypt and the city of Pergamon in Anatolia became two important scientific centers of the Hellenistic period.

KISALTMALAR

AST : Araştırma Sonuçları Toplantısı, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.

Bkz. : Bakınız.

ev. : Çeviren.

.T. : ekim Tarihi

Hrt. : Harita.

KKTC : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

km. : Kilometre

KST : Kazı Sonuçları Toplantısı, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.

m. : Metre.

mm. : Milimetre.

OLBA : Mersin Üniversitesi Kilikya Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları, Mersin.

Res. : Resim.

s. : Sayfa

TOD : Tarih Okulu Dergisi.

TTK. : Türk Tarih Kurumu, Ankara.

TUBİTAK : Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu, Ankara.

vd. : Ve diđerleri.

GİRİŞ

Araştırma konumuzdaki bölgelerden birisi olan Mısır, Afrika kıtasının kuzeydoğusunda, Akdeniz'in güney kıyılarında yer alan önemli bir ülkedir. Renkli, bir o kadar da gizemli bir tarihi olan bölge, tarih boyunca birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Her ne kadar günümüzde Mısır üzerine çok sayıda araştırma yapılmış olsa da bölge tarihi hakkında hala tartışma konusu olan birçok mesele mevcuttur. Konumuzun kapsamı, Mısır'da kurulmuş ve Helenistik bir krallık olan Ptolemaioslar Krallığı'dır. Fakat araştırmamız sırasında fark ettik ki Helenistik bir Krallık olmasına rağmen, Ptolemaioslar döneminin daha iyi ve daha anlaşılır bir şekilde inceleyebilmemiz için Helenistik öncesi Mısır tarihine de değinmemiz gereklidir. Bu nedenle tezimizin ilk bölümünde Helenistik öncesi Mısır tarihi, kültür yapısı ve ekonomik hayatı hakkında bilgiler verdik.

Mısır, coğrafi yapısı nedeniyle gerek kültürel olsun gerekse siyasi, dış etkileşimlere karşı kapalı bir görünümdeydir. Mısır'ın kendine has kültürel dokusunu uzun bir süre korumuş fakat zamanla değişen dünya şartları ve değişen yönetim gereğince Antik Mısır'da da bir takım değişiklikler yaşanmıştır. Mısır'ın renkli, bir o kadar da gizemli tarihi, günümüzde hala isimlerinin anıldığı birçok hükümdar, tiran, devlet adamı ve kraliçesi ile dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu kendine has kültürel dokuya sahip olan bölgede ve buraya komşu olan alanlarda yapılan arkeolojik ve epigrafik araştırmalar gösteriyor ki bölge sanıldığı kadar aksine içine kapalı, dünyadan soyutlanmış bir yapıda değildir. Aksine, dönemin şartlarına göre Antik Dünya'da oldukça aktif bir siyaset izleyen, çeşitli uluslararası ilişkilerde oldukça önemli roller oynayan bir devlettir.

Araştırma konumuzun ikinci bölgesi olan Batı Anadolu ise tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış önemli bir bölgedir. Bölge Anadolu'nun batısında bulunmaktadır. Akdeniz'in bir parçası olan Ege'nin, Doğu kıyılarını kapsamaktadır. Konumuz gereğince inceleme yaparken, Batı Anadolu'nun yanı sıra Güneybatı Anadolu kesimini de konumuz içerisinde değerlendirdik. Mısır'da olduğu gibi Batı Anadolu'nun Helenistik öncesi tarihine de birinci bölümde değindik. Helenistik

dönem öncesi, bu bölgede yaşayan Likya, Karia, İon, Aiol, Troas, Mysia ve Lidya gibi uygarlıkları ve kültür bölgelerini inceledik.

Batı Anadolu coğrafyasına baktığımızda bölgenin diğer Anadolu bölgelerine göre farklılıklar taşıdığını gördük. Bu farklılıkların başında bölgenin yüzey şekilleri gelmektedir. Bilindiği üzere Anadolu genç oluşumlu bir kara parçasıdır. Alp-Himaleya dağ sisteminin bir parçası olan Toros Dağları, Anadolu'nun güney ve kuzey kesimlerinde bir duvar görevi alarak, Anadolu'nun iç kesimlerinin korunaklı bir hal almasını sağlamıştır. Fakat bu durum Batı Anadolu'da (Menteşe Yöresi hariç) söz konusu değildir. Bunun nedeni, bu bölgedeki dağların kıyıya dik uzanması ve iç kesimlere ulaşımın doğal geçitlerle sağlanmasıdır. Bir tehlike arz eden bu duruma karşılık, bölgenin girintili-çukurlu yapıları nedeniyle birçok doğal liman, koy ve körfeze sahip olması, bölgenin tarih boyunca önemli bir cazibe merkezi olmasını sağlamıştır.

Batı Anadolu boyunca uzanan birçok akarsu da bölgenin önemini arttırmıştır. Her ne kadar bu akarsular denge profilini sağlamadığı için ulaşım elverişli olmasa da burada yaşayan toplumlar için önemli bir içme suyu ve sulama kaynağı olmuşlardır. Akdeniz ikliminin de etkisiyle bölgede çok çeşitli ürünler yetiştirilmiş ve üretim fazlası olan ürünler ise ticari faaliyetler neticesinde ihraç edilmiştir.

Batı Anadolu'da yaşamış olan İon gibi uygarlıklar Akdeniz ticaretinde önemli bir paya sahip olmuşlardır. Bunun sonucunda Helenistik dönem öncesinden itibaren Mısır, Ege Dünyası ve Akdeniz'deki birçok uygarlık ile ticari, kültürel ve siyasi ilişkiler içerisinde bulunmuşlardır.

Akdeniz'in en önemli merkezlerinden birisi olan Mısır, deniz ticaretinin başlamasından itibaren, kara ticareti de dâhil olmak üzere Ege Dünyası'ndaki birçok topluluk ile ilişki içerisine girmiştir. Bunlardan birisi de konumuzun ana hatlarından birisi olan Batı Anadolu uygarlıklarıdır. Mısırlı tüccarları ve Batı Anadolu tüccarları, dönemin şartları gereğince Doğu Akdeniz sahil şeridi boyunca ilerleyerek, her iki bölge arasında ticari ilişkilerin oluşmasını sağlıyorlardı. Bu ticaret sırasında kullanılan güzergâh genelde, Levant kıyıları (Filistin-Lübnan), buradan bazı durumlarda Akdeniz sahil şeridi, bazı durumlarda ise Kıbrıs yönünde ve Batı

Anadolu kıyı şeridine ulaşan bir yol izlemekteydi. Bu güzergâh oldukça canlı bir ticaret ağının bir parçasını oluşturmaktadır. Dönemin teknolojik yetersizlikleri nedeniyle açık deniz ticareti tercih edilmiyordu.

Anadolu ve Mısır arasındaki ilişkilere tezimizin birinci bölümünde yüzeysel olarak değindik. Tezimizin ana temasını oluşturan Helenistik dönem ilişkilerine gelecek olursak; incelememizi, Makedonya kralı II. Philippos'un oğlu Büyük İskender'le başlattık. Tarihi sınırlandırmamız ise Büyük İskender'in Doğu Seferine çıktığı M.Ö. 334 yılından, son Helenistik krallık olan Mısır'daki Ptolemaiosların M.Ö. 30 yılındaki yıkılışına kadar süreyi kapsamaktadır. Ayrıca konumuzun son kısmında Roma İmparatorluğu'nun Anadolu ve Mısır'ı hâkimiyeti altına almasına değindik.

İskender öncesi Anadolu ve Mısır, Pers egemenliği altında bulunmakta idi. İskender'in Doğu Seferi ile Anadolu ve Mısır Makedonya hâkimiyeti altına girmiştir. Kısa bir sürede olsa Mısır ve Anadolu aynı çatı altında bulunmuştur. Büyük İskender'in M.Ö. 323 yılında beklenmedik ölümü üzerine, ülkesi bir kaos ortamına dönüşmüştür. Bu kaosu nedeni İskender'in geride daha anne karnında bir veliaht bırakması ve İskender'in generalleri arasında yaşanan mücadelelerdir. Bu mücadeleler sırasında dünyaya gelen İskender'in oğlu ve karısı Roksana, bir süre sonra bir suikast sonucu öldürülmüştür. Bu olay sonucunda Makedonya tahtına geçebilecek direkt İskender soyundan gelen hiç kimse kalmamıştır.

Tarihe Diadochlar dönemi olarak geçecek olan bu mücadele döneminin sonucunda üç büyük krallık kurulmuştur. Bunlar; Mısır'da Ptolemaioslar, toprakları Batı Anadolu kıyılarından İndus'a kadar uzanan Seleukoslar ve Makedonya'da Antigonaslar'dır. Bu üç krallık, özellikle Ptolemaioslar ve Seleukoslar, Akdeniz hâkimiyetini ellerinde tutmak için sürekli bir mücadele dönemine girmişlerdir.

Konumuzun odak noktası olan Mısır'daki Ptolemaioslar hanedanlığının kurucusu olan I. Ptolemaios Soter'den itibaren Mısır, Batı Anadolu'da toprak kazanmış ve bu bölge ile sürekli ilişki içerisinde olmuştur. Batı Anadolu'daki bu toprak elde etme faaliyetlerinin ekonomik, siyasi ve kültürel birçok nedeni bulunmaktadır. Tezimizin içerisinde bu konulara açıklık getirmeye çalıştık.

Batı Anadolu kıyıları, Seleukoslar ve Ptolemaioslar için büyük bir öneme sahip durumda idi. Hem bir ihracat merkezi hem de ithalat merkezi konumunda bulunmaktaydı. Her iki devlet arasındaki çatışmaları, tezimizin II. bölümündeki Siyasi İlişkiler başlığı altında inceledik.

Selukoslar Krallığı'nın zaman içerisinde zayıflaması ile Anadolu'da bazı küçük krallıklar kurulmuştur. Bunlar içerisinde en önemlilerinden birisi hiç şüphesiz Bergama Krallığı'dır. İlk zamanlarda Ptolemaioslar her ne kadar Bergama Krallığı'nı destekler bir görünüm sergileseler de zamanla bu dostluk yerini siyasi, kültürel ve ekonomik bir yarışa bırakacaktır. Özellikle, Bergama ve Mısır'daki İskenderiye şehirleri kültürel ve bilimsel çatışmanın iki önemli merkezi haline gelecektir. Bu konuyla ilgili detayları II. Bölümdeki, Kültürel İlişkiler başlığı altında değindik.

Tezimizde ayrıca Batı Anadolu'da Arkeolojik kazı çalışmaları sırasında ele geçen Mısır menşeli eserlerin bir kısmından bahsettik. Buradan anladığımız kadarıyla Batı Anadolu'daki kazı çalışmaları sırasında çok sayıda eser bulunmuştur. Fakat bunların büyük çoğunluğu yayınlanmamıştır. Bu eserler ülke genelinde birçok müzede sergilenmekte ya da depolarda tutulmaktadır. Bu nedenle biz elimizdeki kaynakların bize bildirdiği kadar esere ulaşabildik.

Son olarak, daha öncede değindiğimiz gibi Roma İmparatorluğu'nun Batı Anadolu ve Mısır'daki hâkimiyetinden bahsettik. Bu hâkimiyet ile Anadolu ve Mısır yeniden aynı çatı altında buluşmuştur.

I. BÖLÜM

HELENİSTİK DÖNEM ÖNCESİ MISIR VE BATI ANADOLU

1. Helenistik Dönem Öncesi Mısır

1.1. Bölgenin Jeopolitiği

Mısır, Afrika kıtasının kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bölgenin kuzeyinde Akdeniz, güneyinde Habeşistan Dağları (Sudan), batısında Libya, doğusunda ise Sina Yarımadası ve Kızıldeniz yer almaktadır. Bir Afrika ülkesi olmasına rağmen, Sina Yarımadası ile Asya kıtasına bağlanan ülke, tarih boyunca daha çok Asya ülkeleriyle ilişki içerisinde bulunduğu için bir Ön-Asya ülkesi görünümündedir (Hrt. 1).¹ Mısır, Ortadoğu'nun en eski ve en büyük uygarlıklarından birinin beşiği olan ve ilkçağlardan başlayarak, Nil Vadisi'ne dayalı ekonomik, toplumsal ve kültürel bir bütünlük ve süreklilik gösteren bir bölgedir. Üç kıtayı birbirine bağlayan yollar üzerindeki stratejik konumu ile Mısır tarih boyunca büyük önem taşımış ve bölgenin komşusu olan devletler tarafından ilgi çekici ve zorlu bir fetih sahası olmuştur.

Mısır adı, sınır anlamına gelen 'mısır' (çoğulu emsar) kelimesinden gelmiştir. Kelime eski Sami kökenli bir sözcüktür. Aynı ad, Tevrat İbranicesinde, Arapçada ve Aramicede kullanılmıştır. Yunanlılar, Romalılar ve bugünkü batı ülkelerinin kullanmakta olduğu 'Egypt' kelimesi, Kıpti anlamına gelmektedir.² Grekler bu kelimeyi Koptların ülkesi anlamına gelen gyptios (kyptios)'tan türetmişlerdir. Eski Mısırlılar ise Kemet, Koptlar da Kîmi adını vermekteydiler. Kemet ismi Nil nehrinin bıraktığı bereketli alüvyon topraklarından hareketle "kara ülke" anlamına gelmektedir.³

Mısır, yıl içerisinde neredeyse hiç yağmur almayan bir iklime sahip olup, gündüzleri yakıcı bir güneşe maruz kalır. Geceleri ise bütün çöl iklimlerinde olduğu gibi serindir. Ancak ülkeyi neredeyse ortadan ikiye bölmekte olan Nil Nehri, bölgenin can damarını oluşturmaktadır. Eğer ki Nil Nehri olmasaydı Mısır, bir

¹ Bahar 2010, 129.

² Güner Ertürk 2005, 317-318.

³ Bahar 2010, 129.

çölden, taşlık ve çıplak bir ovidan başka bir şey olmayacaktı. İşte bu yüzdendir ki Mısır her şeyini Nil Nehrine borçludur.⁴ Herodot’unda dediği gibi “Mısır Nil’in bir armağanıdır”.⁵

Antik dönemde Mısır’ın sınırlarını çizmek oldukça zordur. Bunun nedeni antik Mısır’ın sınırları içerisinde Nil vadisi, Nil deltası ve Fayum’a çevre bazı kesimler ve maden bölgeleri de girmesidir. Ayrıca bölgenin coğrafi koşullarında zaman içerisinde büyük değişimlerin yaşandığı da anlaşılmaktadır.⁶ Günümüzde oldukça sade bir yüzey şekline sahip olan Mısır, dört coğrafi bölgeye ayrılır. Bunlar; verimli Nil Vadisi ve Delta, Batı Çölü, Doğu Çölü (Arap Çölü) ve Sina Yarımadası’dır.⁷ Nil Nehri ise 6500 kilometrelik uzunluğu ile dünyanın en uzun nehirlerinden birisidir. Nil Nehri’nin iki kolu vardır. Bunlar Habeşistan’dan gelen Mavinil (Göknil), diğeri ise Viktorya-Alber gölleri tarafından gelen Aknil’dir. Güneyden kuzeye doğru uzanan Nil Nehri Akdeniz’e döküldüğü alanda, tarih öncesinde bir körfez bulunan kıyıları binlerce yıl alüvyonlarla doldurmuştur. Bu surette meydana gelen ovada meydana gelen şekil, Yunan alfabesinin ‘D’ harfi olan ‘Δ’ deltaya benzediği için, Yunanlılar bu bölgeye ‘Delta’ adını vermişlerdir.

Geniş delta ovasının bulunduğu bölgeye Aşağı Mısır (Delta Mısır) ismi verilirken; Nil’in uzun ve dar olan güneydeki bölgesine Yukarı Mısır (Vadi Mısır) ismi verilmiştir (Hrt. 1).⁸

Nil’in bir armağanı olan tarımsal zenginlik ve bölgenin diğer jeopolitik özellikleri komşu devletleri buraya yönlendirmiştir. Bölge batıdan Libya, doğudan Hitit gibi devletlerin, güneyden Nubyalılar’ın ve Habeşlerin, kuzeyden deniz kavimlerinin işgallerine uğramıştır. Fakat en büyük tehdit Mısır için doğu olmuştur. Çünkü çöl, deniz ve dağlarla kaplı olan bu yönler doğal bir savunma hattı görevinde iken, Sina çölünün bir parçası olan Doğu Çölü’ne rağmen, doğu kesimi, Afrika ile Asya arasında geçişleri sağlayan bir köprü gibidir. Doğuda Mezopotamya ve Doğu

⁴ Memiş 2012, 70.

⁵ Friedell 2006, 108.

⁶ Özçelik 2011, 117.; Fayum, Nil vadisinin batısına ve Memfis’in güneyine düşer. Mısır’ın eski yerleşim yerlerinden birisidir. Yeni taş yerleşmelerinin izlerini taşımaktadır. Eski krallık döneminde bölgede geniş çaplı tarım yapılamaya başlanmıştır.

⁷ Güner Ertürk 2005, 318.

⁸ Memiş 2012, 70-71.

Akdeniz uygarlıkları gibi köklü medeniyetlerin bulunması, Mısır'ın bölgeyle olan ilişkilerini geliştirmiştir. Bu nedenle özellikle Yeni Krallık döneminde, Mısır ticareti doğuda Afganistan'dan, batıda Yunanistan'a kadar geniş bir bölgeye yayılmıştır.

Canlı bir ticari hayata sahip olan Mısır için ticaret, bölgede bulunmayan maddelerin (özellikle kereste ve çeşitli madenlerin) elde edilmesinde önemli bir yere sahipti. Mısır, tarım ürünleri dışında neredeyse tüm uğraş alanlarında dışa bağlı durumda idi. Buda tarımsal ürün fazlasının ticaretle dış pazara satıldığını ve buna karşılık tarımdan elde edilen kar ile diğer uğraş malzemelerinin dışarıdan temin edildiğini gösterir. Ki buda tarım ekonomisinin Mısır'da ne kadar güçlü olduğunu ve Nil'in önemini açıkça ortaya koymaktadır.⁹

1.2. Mısır'ın Tarihi Çağları

1.2.1. Erken Süllaleler (M.Ö. 3000-2686)(1-2. Süllaleler)

Nom adı verilen şehirlerden oluşan Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birliğini kuran ilk kişi hakkında çeşitli görüşler olmasına rağmen, bu konuda genel görüş bu kişinin Menes olduğudur.¹⁰ Kaynaklara göre Menes, Teb şehrinde doğmuştur. Milattan önce 3 binli yılların başında Menes, Delta bölgesini ele geçirerek Mısır birliğini sağlamış ve Memfis şehrini kurmuştur. Menes, Nil vadisindeki bataklıkları kurutup buraları tarıma açmıştır.¹¹ Ayrıca bazı kaynaklarda Narmer ismi geçmektedir. Hiarakonpolis'te bulunan hiyeroglif yazılı bir levhada, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın taçlarını giydiğini gösteren bir sahne bulunmaktadır (Res. 1).¹² Bunun yanı sıra tapınağa adak olarak verilen bir asanın topuzu üzerinde buna benzer bir sahne resmedilmiştir.¹³

1. süllale dönemi sekiz firavundan oluşur. Bunlardan ilk beşinin ismi, 1985 yılında mühürlerde bulunmuştur. Narmer'in mezarı Tarkhan'da bulunurken, halefi Aha'nın mezarı ise Sakkara'da bulunmuştur. Aha'nın mezarını M. de Morgan

⁹ Bahar 2010, 130-131.

¹⁰ Bahar 2010, 135.

¹¹ Mehmet Murat Bey 2007, 55-56.

¹² Baines-Malek 1986 27-29.

¹³ Frankfort 1989, 117,118.

keşfetmiştir. Bu mezarın önemi ise 1. hanedanlığa ait olduğu kesin olmalıdır.¹⁴ 2. sülale dönemi kral mezarları ise Sakkara'da yer almakta olup bu hanedanın ilk firavunu Peripsen'dir. Peripsen Mısır tarihinde Harus yerine Seth unvanını aldığı bilinen tek firavundur. Bu dönemlerin en önemli yönetim merkezleri ise Memfis, Hiarakonpolis ve Abidos'tur.¹⁵ Genellikle M.Ö. 2890 civarı başladığı tahmin edilen 2. Sülaledeki firavun sayısı bilinmemektedir. Bu sülalenin son zamanlarında iç savaş başlamış ve ülke yeniden ikiye bölünmüştür.¹⁶

1.2.2. Eski Krallık (M.Ö. 2686-2125)(3-8. Sülaleler)

Antik Mısır devletinin gerçek anlamda ilk kuruluşu, yani kurumsallaşmış devlet yapısının oluşumu 3. Sülale döneminde görülür. 3. Sülalenin ilk kralı Zanaht olmasına rağmen, onun halefi olan Coser bu hanedanlığın en ünlü hükümdarıdır.¹⁷ Firavun Coser'in hem bakanı hem de mimarı konumundaki İmhotep'e, Sakkara şehrinde yaptırmış. Bu durum merkezileşmiş bir devlet mekanizmasının ve devasa firavun mezarlarının inşası için kitleleri harekete geçirebilecek bir gücün varlığını işaret eder. 3. Sülale döneminde devletin sınırları ise 1. Çağlayan'ın güneyine kadar geçmiştir.¹⁸

4. Sülale döneminde piramitlerin inşasında zirve yaşanmış ve Giza'daki büyük yapılar onlara aittir.¹⁹ Bu sülalenin ilk hükümdarı Snofru'dur. Bu dönemde siyasal karışıklıklar söz konusudur. Snofru, Nubya'ya askeri seferler düzenlemiştir. Snofru'dan sonra gelen Keops (Kufu) döneminde ise dünyanın en büyük piramidi inşa edilmiştir. Böylesi bir yapı için oldukça büyük bir insan gücü gerekiyordu. Bunun içinde çok sayıda kölenin kullanıldığı düşünülmektedir.²⁰ Fakat eski krallığın parlak dönemlerinde köleliğin olduğu kanıtlanmamıştır. Keops'tan sonra gelen Kefren ve Menkaure (Mikerinos) gibi firavunlarda kendi isimlerini taşıyan büyük piramitler inşa ettirmişlerdir (Res. 2).²¹

¹⁴ King-Hall 2012, 64.

¹⁵ Bahar 2010,136.

¹⁶Bauer 2013, 87-89.

¹⁷ Bahar 2010, 137.

¹⁸ Çıvgın-Yardımcı 2007, 87.

¹⁹ King-Hall 2012, 92.

²⁰ Hornung 2004, 29.

²¹ Bahar 2010,138.

5. sülale dönemindeki en büyük gelişmeler, güneş dininin ortaya çıkması ve taşradaki soyluların güçlenmesi oldu. Mısır firavunları Ra'nın oğlu Horus ismini almışlar. Fakat merkezi otoritenin zayıflaması ile taşradaki pek çok ordugâh, miras yoluyla babadan oğla geçer oldu ve buraların hamileri konumundaki kişiler buldukları eyaletlerdeki malikânelerde yaşamaya başladılar. Büyük miktarlarda servet elde eden bu kişiler kendilerine büyük anıtsal mezarlar inşa ettirdiler. Bu durum firavunların otoritesinde aşamalı ama geri dönülmez bir gerilemeye neden oldu.²²

Eski krallık zamanında Mısır toprakları güneyde Aşağı Nubya, kuzeyde ise Sina Yarımadasına kadar uzanıyordu. 6. Sülale, firavun Teti tarafından kurulmuştu. Onu I. Pepi ve II. Pepi takip etmiştir. Monarşik kurumlar, bu dönemde daha da gelişme göstermiştir. II. Pepi'nin çocuk yaşta tahta çıkması ve ülkeyi annesinin yönetmesi, ülke içerisinde karışıklıklara neden olmuştur.

7. ve 8. Sülaleler döneminde çok kısa sürelerle tahtta kalan, 75 civarı firavun bulunmaktadır. 5. Sülaleden itibaren başlayan ve önüne geçilemeyen siyasi çöküntü ve 8. Sülale zamanında yaşanan kuraklık Eski Krallığın çökmesine neden olmuştur.²³

1.2.3. I. Ara Dönem (M.Ö. 2160-2055)(9-10. Sülaleler)

Bu geçiş döneminde 9, 10 ve 11. Sülaleler yer almaktadır. Güçlenmiş olan yerel otoriteler ellerine geçirdikleri siyasi gücü bırakmaya gönüllü olmayınca, ülke iki ayrı krallığa bölünmüştür. Bunların 9. ve 10. Sülaleler tarafından Herakleopolis'te, diğeri ise 11. Sülale tarafından Teb şehrinde kurulmuştur.²⁴

Herakleopolis sülaleleri sık sık firavun değişikliği yaptığı için zayıflamıştır. 11. Sülaleden Teb merkezli kurulan devletin hükümdarı Mentuhotep, kuzeydeki sülaleyi yenerek ülkeyi tekrar birleştirmiştir.²⁵

²² Freeman 2003, 37.

²³ Harmankaya-Köroğlu-Sivas 2013, 111-112.

²⁴ Çıvgın-Yardımcı 2007, 88.

²⁵ Bahar 2010, 139.

1.2.4. Orta Krallık (M.Ö. 2055-1650)(11-14. Sülaleler)

Siyasi birliği sağlayan 11. Sülaleden Mentuhotep başkenti Memfis'e ve daha sonra da Lişt şehrine taşımıştır. 11. Sülale firavunları yöresel beylere karşı dostça bir politika yürütmüş ve onların desteğini sağlamışlardır.²⁶

12. sülalenin kurucusu I. Amenemhet tahtı ele geçirip, Menfis'in 30 km. güneyinde, bugünkü el-Lişt köyünün bulunduğu yerde yeni bir şehir kurduktan sonra, başkenti buraya taşıdı.²⁷ Bu sülale döneminde Mısır yeniden bayındır hale geldi. Sınırları güvence altına almak için Nubya ve Libya üzerine seferler düzenlendi. Mısırın zayıflamasını fırsat gören Nubya, yeniden vergiye bağlandı ve Mısır ordusunu askeri açıdan desteklemekle sorumlu tutuldu. Ayrıca bu dönemde Mısır edebiyatı altın çağını yaşadı. Bu edebi gelişmenin yanı sıra tıp, aritmetik, astronomi, geometri alanlarında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Sanayi gelişmiştir.²⁸

13. sülale dönemi 150 yıl kadar sürmüş ve 70 firavun tahta çıkmıştır. Bu durum siyasi bir çöküntü gibi görülse de dönemin yetenekli vezir ve devlet adamları ülkenin sıkıntıya girmesine engel olmuşlardır. Dönemin sonlarına doğru, Delta'nın doğusuna yoğun bir Asyalı göçü gerçekleşti. Bu göçler; M.Ö. 1800 bütün bir Ön Asya'da görülen büyük göçlerin yansımasıydı. Aşağı Nubya'da Mısır hâkimiyeti sürmesine rağmen, buradaki Mısır orduları zamanla bağımsızlıklarını ilan etmişler.²⁹

1.2.5. II. Ara Dönem (M.Ö. 1650-1550)(15-17. Sülaleler)

II. Ara Dönem'de Mısır'a gelen Asya kökenli kavimler Delta'nın doğusunu ele geçirmişlerdir. Mısırlılar bu göçebelerin liderlerine “yabancı diyarların şefleri/hükümdarları” anlamına gelen “*hekau-kasut*” demişlerdir. Bu isim Orta Krallık'ta Bedevi şeflerine verilen isimle aynıdır. Ancak antik yazarlar bu yabacılara, “Hiksoslar” demişlerdir. Huri kökenli olan bu kavimler 15. Sülaleyi

²⁶ İplikçioğlu 1994, 110.

²⁷ Hornung 2004, 58.

²⁸ Yıldırım 2004, 74-75.

²⁹ Bahar 2010, 140.

oluşturmuşlardır.³⁰ Hiksoslar'a ayrıca "Çoban Kavimler" de denmiştir.³¹ Hiksoslar büyük kalabalık bir halktan çok; yeni ve üstün savaş teknikleriyle Suriye ve Filistin civarının yönetimini ele geçiren, küçük yönetici bir topluluk olduğu kabul edilmektedir. Büyük olasılıkla Batı Sami kökenli olan Hiksoslar, Delta'ya kadar ilerleyerek, M.Ö. 1650'lerde Avaris'te Mısır'ın yabancılardan oluşan ilk sülalesini kurdular. Hiksoslar, tüm Mısır'a ve büyük ihtimalle Filistin'in sınır bölgelerine kadar hâkimiyet sağladılar.³²

Hiksoslar, Teb'deki vassal krallıklara dokunmamışlardır. Bu nedenle Mısır kısmen bölünmüş bir durumdaydı. Delta ve Orta Nil Hiksoslar; Yukarı Mısır ise Hiksoslar'a vergi veren Teb'li prensler tarafından yönetiliyordu. Nubya ise yeniden bağımsızlığını ilan etmiş durumdaydı. Mısır'ı yeniden diriltmek için Teb'li prensler zorlu bir mücadele dönemine girdiler.³³

1.2.6. Yeni Krallık (M.Ö. 1550-1070) (18-20. Sülaleler)

Bu dönemde iç yönetim tamamıyla monarşik bir yapıya bürünmüş, dış ilişkilerde Ön Asya devletleriyle bazen savaşılmış, bazen de barış yoluyla ilişkiler kurulmuş. Filistin ve Suriye, Mısır'a bağlanmıştır. 18. Sülale zamanında Mısır yönetimi tamamen merkezileşmiş ve Teb şehri devletin yönetim merkezi olmuştur.³⁴

Kamose'nin halefi olan Ahmose, M.Ö. 1532'lerde kanlı savaşlar sonrasında ülkeden Hiksoslu yöneticileri uzaklaştırmıştır. Halefi I. Amenofis ülkede kültürel anlamda yenilikler ve imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Mısır sarayı, entelektüel bir havaya bürünmüştür. Saray, şair, yazar, mimar, sanatçı ve bilim adamları ile dolup taşar. Firavun, Amon-Ra için Karnak'ta büyük tapınaklar yaptırmıştır. Bu tapınaklar, saraydaki entelektüel havanın birer yansımasıdır. I. Amenofis'in halefi I. Tuthmosis'de babası gibi sanatçı ve bilim adamlarına önem verir. Ancak, bu firavun zamanında dış politikada bir değişim söz konusudur. I. Tuthmosis, Suriye'de kurulan Mitanni Krallığı'nı kendisine rakip olarak görür. Bunun sonucunda yaşanan

³⁰ Hornung 2004, 76.; Harmankaya-Köroğlu-Sivas, 2013, 115.

³¹ Sert 2009, 59.

³² Hornung 2004, 77.

³³ Yıldırım 2004, 75.

³⁴ Memiş 2012, 83.

savaşlarda Mısır, büyük bir zafer kazanır. I. Tuthmosis zamanında ülke toprakları kuzeydoğuda Fırat'a ve güneyde 4. Şelale yakınlarındaki Kurfus'a kadar uzanmaktadır. Bu genişleme siyaseti nedeniyle; I. Tuthmosis, Mısır İmparatorluğu'nun kurucusu kabul edilmiştir. I. Tuthmosis'in çizdiği güney sınırları daha sonraki dönemlerde değişmeden varlığını korudu. Ancak, Anadolu'da yeni bir düşman edinilmiş durumdaydı. Bu düşman Hititlerdi ve ülke siyaseti genel olarak, bu dönemden sonra kuzeydoğu yönlü olmuştur.

I. Tuthmosis'in ölümünden sonra tahta II. Tuthmosis geçti. Firavun üvey kız kardeşi olan Hatşepsut'u başzevcesi yapmıştır. II. Tuthmosis dönemi, Nubya ve Filistin'de askeri güç gösterileri ve Karnak tapınağındaki yoğun inşaat faaliyetleri ile geçer. Ancak, onun erken ölümü üzerine, küçük yaştaki oğlu III. Tuthmosis tahta geçti. Bu durum karşısında ülke yönetimi, Mısır'ın görmüş olduğu en büyük kadın firavun olacak olan, üvey annesi Hatşepsut'a kaldı. Önceleri firavuna naiplik olarak başlayan görevi, 1477 yılında Amon için düzenlenen bir tören sırasında kendini firavun ilan etmesi ve taç giymesıyla devam eder. Yaklaşık 20/21 yıl süren hükümdarlığı bir barış dönemi olup, Mısır'da imar faaliyetlerinin görüldüğü bir zaman dilimidir. Hatşepsut, Karnak kraliyet tapınağını genişletmiş ve ülkenin birçok yerine yeni tapınaklar inşa ettirmiştir.

Üvey annesi Hatşepsut'un ölümü ile III. Tuthmosis tekrar tahta çıktı ve devletin Ön Asya politikası tekrardan başlamış oldu. Hatşepsut döneminin yumuşak politikaları nedeniyle Suriye'deki yerel güçler Mısır'dan bağımsız hareket etmekteydi. Bu nedenle III. Tuthmosis, Suriye üzerine çok sayıda seferler düzenlemiştir. Bu seferler sonucunda, buradaki yerel güçler Mısır hâkimiyetini yeniden tanımışlardır. Halefi olan II. Amenofis bu siyaseti devam ettirmesine karşın, IV. Tuthmosis dönemi daha çok imar faaliyetleriyle geçmiştir.³⁵

III. Amenofis dönemi yeni krallığın en güçlü olduğu dönemdir. Birçok mimari eserin yapıldığı bu dönemin en ünlü eseri, Luksor Tapınağıdır.³⁶ Onun M.Ö. 1370

³⁵ Hornung 2004, 86-91. Bahar 2010, 141-143.

³⁶ III. Amenofis, Ptolemaioslar döneminde şifa tanrısı ve Apis Boğası'nın oğlu olarak saygı görmüştür. Bilge kişi olarak görülen III. Amenofis, halkın belleğinde yaşamayı sürdürmüştür.; Hornung 2004, 104.

yılında ölmesi üzerine oğlu IV. Amenofis (M.Ö. 1370-1350) tahta geçmiştir. IV. Amenofis, Mısır'ın yönetim merkezini günümüz Kahire'sinin 190 mil ilerisindeki El-Amarna bölgesine taşımıştır. Firavun burada kurduğu şehre, “*Aton'un Ufku*” anlamına gelen Akhetaton ismini vermiştir. Bu dönem, Mısır tarihine damgasını vuracak olan, dini bir reformun yaşandığı zamandır. IV. Amenofis, Aton'u memnun eden anlamına gelen, *Akhenaton* adını alarak “*Atonizm*” adı verilen yeni, tek tanrılı bir din ortaya atmıştır. Bu din Mısır'ın tüm tanrılarını yok sayarak, Güneş tanrısı Ra ve Aton'u birleştirerek, yücelten bir esasa dayanıyordu. Bu inanca göre, bütün yaşamsal enerji güneş diski ile simgelenen ve diskten çıkan ışınların uçlarında ellere dönüşen Aton'dan gelmektedir. IV. Amenofis ve Nefertiti, bu dini yaymak için birçok tapınak yaptırmış ve Aton rahiplerine büyük imtiyazlar vermişlerdir. Fakat bu durum ve fetihlerin durması (ganimet) ve kısa zamanda hazinenin zayıflamasını neden olmuştur. Bunun yanı sıra Amon rahipleri halkı kışkırtmaktaydı. Bunun sonucunda çıkan ayaklanmalar, kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Bu sırada Anadolu'da güçlenen Hititler de Kuzey Suriye'yi ele geçirdiler. 1336'da IV. Amenofis'in ölümü ile Mısır'daki dini içerikli isyanlar, yeniden baş göstermiştir.³⁷ Mısır tahtına çıkan genç firavun Tuthankamon, Amon rahipleriyle anlaşarak devlet otoritesini yeniden sağlamlaştırdı. Fakat genç yaşta ve oğlu olmadan ölen Tuthankamon sonrası karışıklıklar daha da arttı. Bu durum karşısında vezir ve komutan olan Horemheb 19. sülaleyi kurarak otoriteyi tekrar sağladı.³⁸

Mısır'ın idari yapısını düzelten Horemheb, yönetimi arkadaşı ve aynı zamanda kendisi gibi asker kökenli olan I. Ramses'e bırakır. M.Ö. 1306-1307 yılları arasında kısa bir süre tahta kalan I. Ramses yerine oğlu I. Seti geçmiştir. I. Seti, Hititlerin zayıf durumundan yararlanıp Suriye topraklarının bir kısmını ele geçirmiştir. I. Seti daha tahttayken, oğlu II. Ramses'i tahta ortak ilan etmiş ve Suriye'deki fetih sahasının yönetimini ona vermiştir. M.Ö. 1285'te Asi Nehri yakınlarındaki Kadeş'te Hitit kralı Muvatalli ile savaşmıştır. Bu savaş tarihe Kadeş Savaşı olarak geçecek ve sonucunda imzalanan anlaşma ise dünya tarihinde bilinen ilk yazılı anlaşma

³⁷ Hornung 2004, 107-111.

³⁸ Memiş 2012, 83-84.

özelliğini taşıyacaktır (Res. 3). II. Ramses Hitit kralı III. Hattuşili'nin iki kızıyla evlenerek yönetimler arasında akrabalık ilişkileri kurdu.³⁹

II. Ramses'in ölümünden sonra tahta Merneptah geçmiştir. Bu dönemde merkezi otorite zayıflamış, askeri soylu sınıfı ve nom beyleri tekrar ön plana çıkmıştır. İktidar mücadelesinin ve tam bir kargaşa ortamının görüldüğü bu dönem M.Ö. 1200'lerde tahta oturan Sethnahte ile sona ermiştir.

Sethnahte'nin oğlu III. Ramses döneminde, Mısır'a bazı dış saldırılar gerçekleşmiştir. Bunlar; batıdan Libyalılar ve bazı etnik topluluklar, doğudan ise "Deniz Kavimleri" olarak adlandırılan topluluklardır.

III. Ramses'ten sonra tahta geçen 21 tane firavun Ramses ismini kullanmış ve yaklaşık 80 yıl süren bu döneme "*Ramsesler Dönemi*" denmiştir. Bu dönemin sonunda ülke tam bir çöküntü içine girmiş ve Herihor adında bir Amon rahibi, 21. Ramses'i yenerek tahta geçmiştir. Böylelikle *Rahip Krallar* olarak adlandırılan 20. Sülale dönemi başlamıştır.⁴⁰

1.2.7. III. Ara Dönem (M.Ö. 1070-712) (21-25. Sülaleler)

21 ve 25. Sülaleleri kapsayan bu dönemde, ülke ve hanedanlıklar eski kuvvetinde değildi. Mısır, bu dönemde dünyadan soyutlanır Mısır'ın Asya'daki toprakları elinden çıkmış durumdadır. Bunun yanı sıra altın madenlerin bulunduğu Nubya ve Doğu çölü artık Mısır'ın denetiminde değildir. Ülke zamanla merkeze bağlı küçük egemenlik alanlarına bölünmüş⁴¹ ve ülke sorunlarla baş edemez hale gelmiştir. M.Ö. 8. yüzyılın sonlarına doğru ülkede birçok krallık bulunuyordu. Mısır bu dönemde Ortaçağ Avrupa'sına benzer bir hal almıştır.⁴²

1.2.8. Geç Dönem (M.Ö. 712-332) (25-30. Sülaleler)

Geç Dönemde Mısır yönetimi artık yabancıların eline geçmişti. 25. Sülale Nubyalılar tarafından kurulmuş ve ilk firavunu Şabaka'dır. Şabaka, diğer kralları

³⁹ Harmankaya-Köroğlu-Sivas, 118-119.

⁴⁰ Bahar 2010, 145.

⁴¹ Hornung 2004, 129.

⁴² Yıldırım 2004, 76.

yenerek, onları ortadan kaldırdı. Şabaka, Asur kralı II. Sorgon ile iyi ilişkiler kurdu. Şabaka'nın yerine geçen oğlu Şabataka döneminde, vezir Taharka bir saray darbesi ile yönetimi ele geçirdi.⁴³ Nubya asıllı bu krallar kendilerini firavunların hukuki halefleri olarak görmüşlerdir ve bu iddialarını geçici bir süre de olsa kabul ettirmişlerdir.

M.Ö. 671 yılında Mısır, Asur saldırılarına uğramış ve Taharka tahtan inmiştir. Bir müddet Asur hâkimiyetine giren Mısır, Kimmer akınları nedeniyle Asurların geri çekilmesi üzerine bağımsızlığını yeniden kazanmıştır (M.Ö. 655). 26. Sülalenin kurucusu I. Psammetikh barışçı bir yol izleyerek, Mısır'ın birliğini yeniden sağlamıştır. Amasis, zamanında (M.Ö. 568-526) Mısır son parlak dönemini yaşamıştır.

Amasis'in ölümünden sonra Fenikelilerin desteğini alan Pers kralı II. Kambyses'in M.Ö. 525'te Mısır ordusunu yenerek, Mısır'ı bir Pers eyaleti haline getirmiştir. Bu Pers egemenliği 27. Sülale ve 31. Sülalelerde etkili olmuştur.⁴⁴

1.3. Mısır Uygarlığı

Üç bin yıllık Mısır, olağanüstü bir uygarlığın gelişimini gösteren canlı bir örnektir. Mısır uygarlığının, oluşumunda iki unsur vardır. Bunlar Nil ve Mısır'ın politeist dini. Bu iki unsur yönetime, sosyal hayata ve hatta ticarete kadar etki etmiştir. Ayrıca kısmen kendi içine kapalı olan Mısır uygarlığı, önemli kişiler ortaya çıkarmıştır. Aralarında zalim ya da iyi yürekli krallar, tiranlar, insancıl krallar, başka ülkeleri egemenlikleri altına almaya çalışanlar ya da sanat ve edebiyat tutkunu olanlar. Bu yönetimdeki farklı kişilikteki tanrı krallar, aşırı dindar olan Mısır halkı üzerinde etkili olmuş ve Mısır uygarlığının oluşumunda ve dünya tarihine yansımalarında etkili olmuşlardır.⁴⁵

⁴³ Bahar 2010, 146-147.

⁴⁴ İplikçioğlu 1994, 113-114.

⁴⁵ Lissner 1973, 46-47.

1.3.1. Mısır'da Sosyal Hayat

Mısır halkı, antropolojik açıdan, kuzey Afrika halkları ile Doğu Akdeniz (Suriye-Filistin) halklarının bir karışımıdır. Yani Mısır halkı arî bir ırk değildir. Ayrıca temelde Afrikalı olan bu topluma Ön-Asya ve Arabistan'dan (Hiksoslar-Arami grupları) gelen unsurlar ile Libyalılar ve Nubyalılar da katılmıştır.⁴⁶

Eski İmparatorluk döneminde, sosyal durumla ilgili sınırlı bilgimiz bulunmakta olup; toplumsal sınıfların var olduğunu bilmekteyiz. Fakat Mısır'da Hindistan'daki kast sisteminde olduğu gibi keskin, katı bir toplumsal sınıf anlayışı yoktur. Sınıf değiştirmenin mümkün olduğu bu toplumun en üstünde firavun ve ailesi bulunurdu. Onun altında devletin üst kademelerinde görevli olan bürokrat sınıfı (kâtipler, valiler vb.) bulunuyordu. Üçüncü olarak da rahip sınıfı vardı. Mısır'da yönetim anlayışının teokratik ve halkın dindar bir yapıda olması, rahiplerin oldukça nüfuzlu kişiler olmasını sağlamıştır. Hatta karışıklıkların olduğu dönemlerde, Rahipler devlet yönetiminde dahi oldukça büyük miktarda söz sahibi olmuşlardır. Rahiplerden sonra köylüler (çiftçiler) ve neredeyse her türlü zor ve ağır işlerde çalıştırılan köleler gelirdi.

Toplumda babaerkil bir aile yapısı vardı. Ancak kadının büyük bir saygınlığı olduğu anlaşılmaktadır. Toprak ve hayvanlar miras yolu ile çocuklara geçmekte olup; asıl mirasçı en büyük oğuldur.⁴⁷ Aile, Mısır toplumunda önemli bir yere sahipti. Bu önemi yansıtan çeşitli resim ve heykeller vardır. Resimlerde birbirine sarılan mutlu çiftler görülmektedir. Gençlerin, yaşlılara karşı saygılı olması gerektiğini anlatan yazılı bir belgede, “*Sana baktığı için annene karşılığını öde*” yazılmaktadır.⁴⁸

Kölelik ise Mısır tarihinde oldukça önemli bir paya sahiptir. Köle alım-satımı yaygındır. Köleler maden ocaklarında, inşaatlarda ve çeşitli ağır işlerde çalışmaktaydılar. Mısır gelişim gösterdikçe ülke içerisindeki köle miktarı da

⁴⁶ Yıldırım 2004, 79-80.

⁴⁷ Memiş 2012 88.

⁴⁸ Bahar 2010, 154.

çoğalmıştır. Mısır'daki mimari eserlerin büyüklüğü ve çokluğu göz önüne alındığında, köleliğin ülke için ne denli önemli olduğu anlaşılacaktır.⁴⁹

Zanaatkârlar ise toplum içerisinde önemli bir yere sahiptiler. Eski devletin sonlarından itibaren büyük mülklerde çalışmalarda bulundular. Bu mülkler içerisinde, krallık mülkleri ve tapınak mülkleri gibi önemli çalışma sahaları bulunuyordu.⁵⁰

Hiç şüphe yok ki antik dönemin en renkli sosyal hayatı olan toplumlarından birisi Mısır'dır. Hem kadınların hem de erkeklerin makyaj yaptığı, doktorlarının ilk kez tıpta uzmanlaşmaya gittiği, insanların evlerinde evcil hayvanlar beslediği, bekçi olarak görev yapanların devriye gezerken eğitilmiş köpek veya maymun kullandığı, insanların toplanıp çeşitli zekâ oyunları oynadığı çok renkli ve canlı bir sosyal hayat vardır.⁵¹

1.3.2. Mısır'da Ekonomik Hayat

Mısır'da ekonomik hayat tarıma ve hayvancılığa dayanıyordu. Mısır'da her şey Nil ve çevresindeki bereketli topraklara göre düzenlenmişti. Tarlaları sulamak, yerleşme alanlarını korumak için örgütler kurulmuş ve ekonomi tekelleştirilmişti. Toprak verimli olduğundan, ürün karşılığı, ülke içerisinde bulunmayan hammadde ticaret ve takas yoluyla ithal edilebiliyordu.⁵²

Her yıl taşan Nil Nehri, taşkın sonrası geride bereketli topraklar bırakırdı. Bu topraklarda bol miktarda ekin yetişmekteydi. İster taşkın döneminde olsun, ister kuraklık döneminde, tüm halk, kamu işlerinde çalışırdı. Barajlar kurulması, kanallar açılması ya da anıt mezarların inşaatı gibi. Halk aynı zamanda devlet memurlarının denetiminde vergi de ödemek zorundaydı.⁵³

Firavunun sarayı için halktan alınan tarımsal üretim fazlası, kısa sürede büyük bir servet birikimine neden olmuştu. Ülke içerisinde anıtsal mimari ve imar

⁴⁹ Memiş 2012, 88-90.

⁵⁰ Yıldırım 2004, 81.

⁵¹ Çimen 2015, 36.

⁵² Memiş 2012, 90.

⁵³ NTV Yayınları Dünya Tarihi 2009, 30-31.

faaliyetlerinin gelişmesi ile bu sektörde kullanılacak olan hammadde ihtiyacı artmıştı. Bunun sonucunda erken dönemden itibaren, kara ve deniz yoluyla Suriye, Mezopotamya, Girit, Anadolu ve Somali kıyıları ile geniş bir ticaret ilişkisi kuruldu. Bu ticari canlılık Mısır siyasetine de yön verir olmuştu. Mısır'da ticaret, 18. Sülale döneminde zirveye ulaşmıştı.⁵⁴

Ülkenin iç ekonomisine baktığımız zaman, çok çeşitli meslek gruplarının var olduğu görülür. Bunlardan bazıları, çiftçiler, marangozlar, dericiler, madenciler, dokumacılar, fırıncılar, çömlekçiler, altın işçiliği ve benzeri el işçilikleri ile geçimini sağlayan meslek gruplarıdır. Her meslek grubu bir loncayı oluşturmakta ve genellikle bu meslekler babadan oğla geçmekteydi. İşçi çalışma grupları, bir kalfa altında birleşmekteydi. İşçiler, grev yapabilmekte, kalfaları firavuna veya yerel valilere şikâyet edebilmekteydiler.

Halk kendi arasında çoğunlukla takas usulünü kullanmaktaydı. Ancak çok miktarda olan alış-verişlerinde gümüş veya altın kullanmışlardır.⁵⁵

Ticarette en çok iletişim halinde buldukları millet ise Fenikelilerdi. Bunun nedeni Fenikelilerin, bütün bir Akdeniz boyunca oluşturdukları ticaret ağı ve ticaret kolonileridir. Ancak Mısır'ın gereksinimlerini karşılamanın temel ve anayolu büyük oranda savaşlardır. Özellikle Nubya, Habeşistan, Arabistan ve Somali kıyılarına düzenlenen seferler birer yağma ve talan seferi niteliğindedir.

1.3.3. Dini Hayat

M.Ö. 3500 yılları, hanedanlar öncesi dönemde Mısır'da Sepat denilen halk toplulukları, çakal, akrep, kedi, şahin vb. hayvanları totem olarak benimsemişlerdi. Eski krallık döneminden başlayarak, bu totem temelli hayvansal figürler insanlaştırılarak gerçek üstü ve kozmogonik şekillere dönüştü. Bu insanlaştırmayla birlikte tanrılar istedikleri şekillere girebilen, evlenip çocuk sahibi olabilen, istedikleri ismi alabilen ve çeşitli görevleri olan karmaşık bir inanç ve kavramsal bir sisteme dönüştü. Temeldeki bu totem inancı ise kendisini şehirlerde kısmi olarak

⁵⁴ Özçelik 2011, 130.

⁵⁵ Bahar 2010, 155.

göstermeye devam etmiştir. Çünkü Mısır'daki bazı şehirler bir tanrının ana kült merkezi, başka bir deyişle evi konumundaydı.⁵⁶

Mısır tanrıları insani özellikler göstermeleri sebebiyle, Mısır panteonu da temelde bir tanrılar ailesi şeklinde düzenlenmiştir. Bu tanrılardan bazıları şunlardır;

Ra; Güneş tanrısı,

Osiris; Ölümsüz yaşam için diriliş tanrısı, kural koyucu tanrı,

Seth; Osiris'in kardeşi, kuraklık ve kötülük tanrısı (çöl)

İsis; Annelik ve bereket tanrıçası

Horus; Şahin başlı, gökyüzü tanrısı

Anubis; Çakal başlı ölüm ve cenaze tanrısı

Hathor; Aşk ve sevinç

Basted; Aslan başlı savaş tanrıçası

Sobek; Timsah başlı ordu ve firavunu koruyan tanrı

Thoth; Yazma, sayma ve bilgi tanrısı (Res. 4).

Mısır halkı ise oldukça dindar bir toplumdan oluşmaktaydı. Bunun sonucunda Mısır'ın siyasal yapısı da teokratik bir yönetim üzerinde şekillendi. Hatta firavunlar, tanrı-kral olarak görüldü. Horus ve Seth, firavunların şahsında birleşmişti. Bu yüzden firavun yaptığı iyi ve kötü işlerden suçlanamazdı. Ayrıca rahipler yönetimde söz sahibi olabilecek kadar güç sahibiydiler.⁵⁷ Mısır'da rahipler bilimle uğraşan bir zümreydi. Buda gösteriyor ki bilimi ilahi inançlar için kullanarak halkın teokratik yönetime olan bağlılığını arttırmaya çalışılmışlardır. Bunun yanı sıra rahipler yeri geldiğinde halkı kendi taraflarına çekip güç kazanmada bilimi kullanmışlardır.

Mısırlılar ölümden sonra ahret inancına sahiptiler. Yaşayan insanların “madde ve madde ötesi” ilkelerin birleşiminden meydana geldiklerini inanmaktaydılar. Bunun

⁵⁶ Yavi 1996, 100-101.

⁵⁷ Bahar 2010, 158-160

sonucunda beden ve ruh bütünlüğünün sağlanması için mumyacılığa güvenmişlerdir. Mumyacılık, oldukça maliyetli bir iş olduğu için daha çok soylular, rahipler ve zenginler arasında yaygındı. Fakir durumdaki halk ise Mısır çöllerinin kızgın güneşi altında oldukça sade mezarlara gömülmekteydiler.⁵⁸

1.3.4. Bilim, Sanat ve Kültür

Yazı, Dil ve Edebiyat: Mısır dili, Hami-Sami dillerinin bir karışımı idi. Hiyeroglif (kutsal resimler) adı verilen bir yazı stili kullanmışlardır. Bu yazı stilini çözen kişi ise şu an British Museum'da bulunan ünlü Rosetta Taşı (Reşit Taşı) üzerinde incelemeler yapan Champollion'dur (Res. 5).⁵⁹ Hiyeroglif yazısı çok karışık bir sistemdi. Hem resimli hem sembolik hem de fonetik bir yazı idi.

Hiyeroglif yazısı zamanla gelişerek, hiyeratik ve demotik yazı haline dönüştü. Fakat tarihi süreçte gördüğümüz Fenike yazısında olduğu gibi bir alfabetik sisteme ulaşamadı.

Eski Mısır'da eğitimin önemi çok büyüktü. Sahip olunan hiyeroglif yazısını Mısır gençliğine öğretmek için çok çaba sarf edilmişti. Bu sayede halk içinde iki zümre ortaya çıkmıştı. Bunlar okuma-yazma bilmeyen köylü sınıfı ve okuma-yazma bilen münevver zümre. Mısırlılar bu iki sınıfın farkını ifade etmek için “*Cahil bir adam, yüklü bir hayvana benzer. Okumuş ise bu hayvanı sevk ve idare edendir.*” demişlerdir.⁶⁰

Mısırlılar yazı yazmak için genel olarak Nil'in durgun sularında yetişen papirüs adı verilen mahalli bir bitkiden yararlanmışlardır. Kalem olarak da ince fırçalar kullanılıyordu. Mürekkep ise bir çeşit boyadan yapılıyordu.⁶¹ Günümüze bu papirüslerin çok azı gelebilmiştir. Bunun nedeni oldukça hassas bir kâğıt türü olmasıdır. Ayrıca papirüslerin ihracatının yapılmasına rağmen, papirüslerin doğal şartlardan dolayı yok olması nedeniyle daha çok elverişli olan ikliminden dolayı

⁵⁸ Yıldırım 2004, 87-88.

⁵⁹ Bahar 2010, 164-165.

⁶⁰ Memiş 2012, 96-97.

⁶¹ Yıldırım 2004, 82.

çoğunluğu Mısır'da ele geçirilmiştir. Yazınsal metin taşıyan papirüs sayısı ise oldukça azdır.⁶²

Mısır edebiyatı ise muhtemelen daha çok tanrıların gözüne girebilmek veya firavunların gözüne girebilmek için kaleme alınmış erdemli öğütlerin ve firavun öğütlerinin dile getirildiği öykü türünde eserlerdir. Bu öyküler arasında Gemisini Yitiren Denizcinin Hikâyesi, İki Kardeşin Öyküleri, Yalanla Gerçeğin Çekişmesi gibi eserler dile getirilebilir. Bunların yanı sıra Mısır edebiyatının en zevkli eserleri arasında aşk konusunun işlendiği şiirler de söylenebilir. Bazı metinlerde ise ahret inancı, sosyal sıkıntılar ve bunlara duyulan reaksiyonlar, tarihi olayların mitolojik temellere dayandırılarak anlatımı, Mısır'ın sosyoekonomik yapılanması ve sosyal sınıfların durumu ve gücü gibi birçok konuya yer verilmiştir.⁶³

Bilim: Mısır bilimi, teori ve felsefeden çok; gözlem, mantık ve pratik bilgilere dayanmaktaydı. Bilimin kurucusu olarak, yazma, akıl ve ay tanrısı olan Toth kabul edilmekteydi.⁶⁴

Mısır hiyeroglif yazısının yanında, sayıları gösterebilmek için bazı semboller kullandıkları bilinmektedir. Mısır'da matematiksel sayı yazımı M.Ö. 3000'li yıllara kadar dayanmaktadır. Hiyeroglif rakamlar şeklinde, sembollerle gösterilen yazı sisteminde, milyon rakamları aşacak semboller kullanıldı. Her sayının karşılığını gösterecek özel hiyeroglif semboller vardı. Fakat bu sayısal semboller çok karmaşık bir sayı dizinini oluşturuyordu. Bu sayıların çözümünü S.A. Gardiner ve G. Lefebvre yapmıştır.⁶⁵ Sıfır sayısı diğer birçok antik uygarlıklarda olduğu gibi kullanılmamaktaydı. Ancak, 10'luk sayı tabanına dayanan, rakamlarla matematiğin bazı temel kurallarını bilip uygulamışlardır. Bazı temel kesirleri (1/2, 1/3, 1/4 gibi) tespit etmişlerdir. Geometride de bazı alan ve hacim ölçülerini kullanmışlardır. Nil'in taşması ile bozulan arazi sınırlarını bulmak ve tekrar oluşturabilmek için geometri ve aritmetiğe önem vermişlerdir. Pi sayısını 3 kabul edip, kullanmışlardır.⁶⁶

⁶² Blanck 1999, 26.

⁶³ Özçelik 2011, 131.

⁶⁴ Bahar 2010, 162.

⁶⁵ Narçın 2016, 82.

⁶⁶ Saraç 2018, 107.; Özçelik 2011, 131-132.

Mısırlılar, yıldızların insanların kaderinde etkili olduklarını düşünmüşlerdir. Bu nedenle Mısırlılar yıldızlar üzerinde incelemeler yaptılar. Böylece astronomi ilmi, ortaya çıktı. Çok erken zamanlardan itibaren, Mısır'da Güneş yılı esaslı bir takvim kullanılmaya başlandı. 6 saatlik bir farkla günümüzde kullanılan Miladi Takvim'in temelini, bu takvim oluşturmaktadır. Yılı dörder aylık üç mevsime böldüler; Taşma, Ekme ve Biçme olarak. 19 Temmuz'u yılbaşı olarak kabul ettiler.⁶⁷ Ayrıca ay yılı esaslı ve Hükümdar yılı esaslı takvimlerde kullanmışlardır.⁶⁸

Mısır'da en hızlı ve en büyük bilimsel ilerleme ise tıp alanındadır. Mısır'da tıp ilmi de rahiplerin elinde bulunmaktaydı. Sais ve Heliopolis'te tıp okulları kurulmuştur. Göz, diş ve baş hastalıkları üzerinde uzmanlar yetiştirilmiştir. Şüphesiz ki bu ilerlemenin en büyük nedeni ahret inancı ve bunun Mısır'daki yansıması olan mumyacılık geleneğidir. Mısır tabipleri, insan vücudunu incelediler. Hastalıkların çeşitleri üzerinde durdular. Hastalıklara karşı önlemler aldılar ve bitki, maden ve çeşitli taşlardan ilaçlar yaptılar.⁶⁹

Sanat: Mısır yazısı, resimsel temelli bir yazı olduğu için Mısır'da resim sanatı da beraberinde gelişim göstermiştir. İnsan resimleri yandan görünüşe göre yapılırdı. Fakat göz ve omuzlar cepheden görünüyormuş gibi resmedilirdi.

Mısır heykellerinde ise frontal duruş hâkimdi. Ayakta yapılmış heykellerde sol kol ve sol ayak öne atılmış şekilde tasvir edilirdi. Heykeller daha doğal görünmesi için boyanırdı. Çömelmiş şekilde oturan, ayakta duran insan ve hayvan heykelleri veya insan-hayvan karışımı heykeller yapılırdı. Tanrı ve firavun heykelleri normal boyutlardan veya diğer heykellerden daha büyük yapılırdı. Halktan kişilerin heykelleri ise gerçeğe daha uygun yapılırdı.⁷⁰

Mısır'da heykel, resim ve kabartma sanatının yanı sıra, boyalı desen işçiliği, fildişi oymacılığı, mobilya ve madeni eşya yapımı gibi süslemeli ve işlevsel sanat dalları erken dönemlerden itibaren gelişim göstermiştir. Mısır sanat eserleri daha çok

⁶⁷ Memiş 2012, 100. ayr. bkz.; Çağatay 1978, 105-138.

⁶⁸ Bahar 2010, 163. : Ay Yılı Takvimleri, ayın küçülüp büyümesinin gözlemine dayalı bir sistemdi. 354 gün olarak ele alınan bu takvim daha çok dini ritüeller için kullanılmaktaydı. Hükümdar Yılı Takvimleri, firavunların tahta ilk çıktığı günden hareketle hesaplanan resmi yıl anlayışıdır.

⁶⁹ Özçelik 2011, 132.

⁷⁰ Memiş 2012, 102.

kişisel bir çalışmanın ürünü olmayıp birçok sanatçının, bir araya gelerek, ortak çalışması sonucu oluşmuş, atölye ürünleridir.⁷¹

Mimari: Ayakta kalan mimari eserlerin büyük bir kısmını, dinsel yapılar oluşturur. Bu yapıların çoğunluğu sınırlı işleve sahip olup sembolik yapılardır. Bu tarz yapılara örnek olarak, Mısır'ın simgesi haline gelen piramitleri verebiliriz. Bu mezar yapıtları dünya üzerinde en çok bilinen anıtsal mezarlardır.⁷² Piramitlerin temel prensibi firavunun göğe yükselmesini sağlamak ve mezar ve içindeki değerli eşyaların yağmalanmasını engellemektir. Mısır'daki ilk mezarlara bakıldığında üzeri toprakla yığılı, kümbet ya da tümülüs biçimli mezarlardır. Zamanla bu mezarların rüzgârla ve çeşitli nedenlerle tahrip olmaması için üzerleri dikdörtgen biçimli taş ya da tuğla örtülü anıtsal mezarlara dönüştü. Bu mezar biçimine Arapça tahta sıra anlamına gelen “*mas-taba*” adı verilir. M.Ö. 3000 yıllarda ünlü mimar İmhotep'in, 3. Sülaleden Coser'e yaptığı mezarda mastabaların üst üste koyulmasıyla, “basamaklı piramit” yapımı başladı. Daha sonra bu mezar yapımı gelişerek günümüzde birçok örneğine rastladığımız piramit yapımına geçildi. Bu piramit yapılarının en bilinenleri Gize'de bulunan Keops, Kefren ve Mikerinos piramitleridir (Res. 2). Ayrıca Mısır'da piramitlerin dışında kayalara oyulmuş oda mezarlar, yer altına kazılmış oda mezarlar ve lahit mezarlar da vardır.⁷³ Bu tarz mezarlara günümüzde *Krallar Vadisi* (Biban El-Muluk) olarak bilinen yerde rastlamak mümkündür.

Çok tanrılı bir inanca sahip olan Mısır'da anıtsal nitelikte ki tapınaklarda dikkat çekicidir. Başlangıçta küçük ve kaba yapılı tapınaklar, devletin büyümesi ve genişlemesiyle birlikte gelişim göstermiştir. Oldukça büyük bir alana inşa edilmiş olan bu tapınaklara genel olarak, girişlerinde tanrı heykellerinin ve sfenkslerin bulunduğu bir yoldan girilirdi. Sütun başlıkları, Lotus, palmiye, papirüs ve tanrı maskeleriyle süslenmiş olan devasa sütunlar bu tapınakların tipik özellikleridir. Çeşitli dönemde ve farklılıkta yapılmış olan bu tapınaklara en güzel örnekler Luksor (Amon-Ra), Karnak (Amon Tapınağı), Ebu Simbel Kaya Tapınağı, Deyr El Bahri,

⁷¹ Özçelik 2011,135.;Yıldırım 2004, 88-89.

⁷² Baines, Malek 1986, 57.

⁷³ Bahar 2010, 169-171.

Ramesseum ve Medinet Habu'dur. Özel yapılar ve saraylar ise kerpiçten yapıldığı için günümüze pek fazla bir şey kalmamıştır.⁷⁴

2. Helenistik Dönem Öncesi Batı Anadolu

2.1. Bölgenin Jeopolitiği

Anadolu, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleştiği bir kavşak noktasında bulunmaktadır. Asya Kıtasının bir uzantısı olan ve üç tarafı denizlerle çevrili olan Anadolu coğrafyası, günümüz Türkiye topraklarının yaklaşık olarak 755.688 km²'lik kısmını oluşturmaktadır. Engebeli bir arazi yapısına sahip olan bölgede gerçek alan ile izdüşümü alan arasında 35.126 km²'lik bir fark vardır. Kuzey-güney yönünde 650 km genişliğinde olup, Doğu-Batı yönünde 1560 km uzunluğundadır.⁷⁵ Üç tarafının denizlerle çevrili olması ve önemli ticaret yollarıyla bağlantısı olması nedeniyle erken dönemlerden itibaren pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır.⁷⁶ Bu uygarlıklara örnek verecek olursak; İç Anadolu'dan Suriye'ye kadarki alanda Hititler, Orta Anadolu'dan Ege kıyılarına kadar ki alanda Frigler ile Lidyalılar, Güneybatı Anadolu'da Lykialılar ve Karialılar ve son olarak da Ege bölgesinde İonlar gibi. Bunun yanı sıra birçok dünya devi ülkenin de (İskender İmp., Roma, Osmanlı gibi) işgali ve hâkimiyeti altına girmiştir.⁷⁷

Batı Anadolu coğrafyasına gelecek olursak; Batı Anadolu, Anadolu'nun batısında Ege Denizi'ne kıyısı bulunan bir bölgedir (Hrt. 2). Bölge Anadolu'nun Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına göre farklılık gösterir. Bunun en büyük nedenlerinden birisi bölgedeki yeryüzü şekilleridir. Dağların kıyıya dik bir şekilde coğrafyanın içlerine kadar uzanmış olması bölgenin ikliminden, ulaşımına ve hatta insanların yaşayış ve kültürlerine kadar etki etmiştir. Özellikle eski çağ tarihine baktığımız zaman insan doğadan soyutlanamaz. Bunun en açık göstergelerinden biriside Anadolu coğrafi bölgelerindeki kültür farklılıklarıdır. Anadolu'nun coğrafi

⁷⁴ Yıldırım 2004, 90.

⁷⁵ Bahar 2010, 177; Bayladı 1996, 90.

⁷⁶ Akurgal 1986, 22.

⁷⁷ Akurgal 1998, 142.

özelliklerinin, kültüre olan etkilerini günümüzde dahi gözlemek mümkündür. Ayrıca, Anadolu birçok istilaya uğramıştır. Bu istilaların geliş yönlerine baktığımız zaman dahi coğrafyanın etkisini görürüz. Çünkü kuzeyden ve güneyden korunaklı bir yapıya sahip olan Anadolu, batı ve doğu yönlü istilalara sahne olmuştur. Batı Anadolu’da dağların kıyıya dik uzanması, batı-doğu yönünde dağ oluklarından istilacıların Orta Anadolu’ya kadar ulaşmalarını sağlamıştır. Aynı zamanda bu ulaşım kolaylığı Anadolu’nun Ege ve Batı dünyası tarafından ekonomik olarak tanınmasını da sağlamıştır.⁷⁸ Batı kıyılarında bunun en büyük örneklerinden birisi ise Ege Göçleri’dir.

Bunun yanı sıra Anadolu, ilkçağlardan itibaren önemli ticaret yollarına ev sahipliği yapmıştır. Bu yollar her yeni siyasi organizasyonla birlikte istikamet değişikliğine uğramıştır. Yani yollara hükmeden her devlet bu yolları kendi başkentlerini geliştirmek amaçlı olarak, güzergâh değişikliği yapmışlardır. Bu yollardan en önemlilerinden birisi olan Kral Yolu, M.Ö. 494 yılında bütün Batı Anadolu’nun Pers hâkimiyetine girmesi ile yeni bir düzenlemeye uğramıştır. Bir kolu Sardes’ten Ephesos’a uzanan Kral Yolu, daha ziyade Persler döneminde askeri sevkiyat için kullanılmıştır. Aynı zamanda ticaret faaliyetleri de sürdürülmüştür.⁷⁹ Bu yol, Batı Anadolu kıyılarının iç kesimlerle olan ticaret bağlantısı için önemlidir. Ayrıca dönemin büyük devletleri tarafından, bölgenin istilasındaki büyük etmenlerden birisidir.

Bölgede hâkim olan iklim, özellikle kıyı kesimlerde, Akdeniz iklimidir. Bu ikliminde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır. Bu iklim tipi insan yaşamı ve ekonomik faaliyetler için oldukça elverişlidir. Ayrıca Anadolu’nun neredeyse tamamı maden çeşidi ve miktarı bakımından zengindir. Bu zenginlik Antik Dünya’da ve hatta günümüzde dahi Anadolu’nun önemli bir cazibe merkezi olmasını sağlamıştır.

Batı Anadolu’da kurulmuş uygarlıklar dünyanın çoğu bölgesinde olduğu gibi nehirler çevresinde kendini göstermiştir. Bölgede sırasıyla kuzeyden güneye doğru

⁷⁸ Kınal 1991, 8.

⁷⁹ Bakırcı 2014, 73.

önemli bazı akarsular şunlardır; Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes, Büyük Menderes, Dalaman Çayı (Hrt. 2). Bu akarsular her ne kadar ulaşım için elverişli olmasa da bölgede kurulan medeniyetlerin, can damarını oluşturmuşlardır.

Bölgenin Ege Denizi'ne kıyısı olması ve bu denizin Akdeniz'e direkt bağlı olması bölge ekonomisine ayrı bir değer katmıştır. Ege kıyılarında yapılan deniz ticareti bölgenin ana geçim kaynaklarından birisini oluşturmaktaydı. Kıyının girintili çıkıntılı bir yapıda olması nedeniyle birçok doğal liman, koy ve körfez bulunur. Kuzeydeki iki önemli boğaz Akdeniz ve Karadeniz'i birbirine bağlayan önemli suyollarının güzergâhında bulunan Ege kıyılarının önemini arttırmıştır. Ayrıca Anadolu'nun Ege kıyılarından Yunanistan'a kadar dağılmış olan irili ufaklı birçok ada iki bölge arasında bir geçiş güzergâhı görevi görüyordu. Bu durumlar vb. sebepler Ege kıyılarında kolonicilik faaliyetlerinin gelişmesine ve liman kentlerinin oluşmasına kolaylık sağlamıştır.⁸⁰

2.2. Batı Anadolu Tarihi

Helenistik dönem öncesi Batı Anadolu birçok uygarlığın ev sahipliği yapmıştır (Hrt. 3). Bunlardan bazıları şunlardır:

2.2.1. Karia

Batı Anadolu'da Karia bölgesini tanımlamak için kısaca, “bugünkü Muğla ili” denebilse de daha özenli ve daha doğru bir tanımlamanın şöyle olması gerekir:

Karia, güneybatı Anadolu'nun; batıda ve güneyde Ege Deniziyle, kuzeyde Aydın (Messogis) Dağları ve Menderes (Maiandros) Irmağıyla, kuzeydoğuda Salbakos/Babadağ ile doğuda Kızılhisar-Acıpayam Ovasıyla, güneydoğuda Indos/Dalaman Çayı (Kocaçay) ile sınırlanan bölümdür.

Böylece, Aydın ilinin, Menderes'in güneyinde kalan parçası; Denizli ilinin, Babadağ'ın güneyinde ve Kızılhisar-Acıpayam Ovasının batısında kalan parçası;

⁸⁰ İplikçioğlu 1994, 71-72.; Memiş 2012,102-105; Akurgal 1986, 21-22.

Fethiye ilçesine bağlı parçası dışında Muğla'nın tamamı, Karia kapsamındadır (Hrt. 4).⁸¹

Karialıların kim oldukları, nereden ve ne zaman bu bölgeye yerleştikleri konusunda arkeoloji dünyası bugüne kadar kesin verilerden uzak, tartışmaya açık görüşler ileri sürmüştür. Çünkü söylenceleri destekleyecek somut belgeler yok denecek kadar azdır. Eski Yunanlılar Karları, Leleg ve Pelasglar'la birlikte Anadolu'nun en eski halklarından birisi olarak kabul ederler. Herodot'a göre Karialılar anakaraya adalardan gelmişlerdir. Herodot Karlarla ilgili şunu yazar; "Eski Leleg adı altında adalarda Minos'un uyruğunda oturan Karlar vergi vermez, yalnız Minos vergi istediği zamanlarda ona, vergi yerine gemilerde çalışacak adam gönderir." Savaşçılıkta oldukça iyi olan Karların, miğfere sorguç takılması ve önceden bir kayışla boyuna geçirilen kalkana kulp takılmasını icat ettikleri de bilinmektedir. Karialıların savaşçı özelliklerine dair Herodot şunları söyler; "Lidyahılar fenadır, Mısırlılar daha fenadır, Karialılar bunlardan da fenadır."

Kendilerine özgü bir dilleri olan Karların, günümüzde hala dilleri çözülememiştir. Fenike alfabesine benzer sembollerle gösterilen 30 ile 37 harflik bir alfabeleri vardır. Homeros, Karları "*Maiandros kıyılarında, yüksek doruklu Mykale'nin eteğinde oturan, kaba konuşan*" ve Truva Savaşı'nda Priamos'un yanında yer alan halk olarak dile getirmektedir.⁸²

Bazı Karia yerleşim yerleri ise Dor kökenlidir. Bunlara en güzel örneklerden birisi Knidos şehridir. Herodotos buraya yerleşen kolonicilerin Sparta'dan geldiğini söyler. Fakat bu bilgi doğru ise; bu Spartalıların hemen hemen tek kolonizasyon denemesidir. Bununla beraber bazı anlatılarda şehrin kuruluşunu Argoslu kahraman Triopas olduğu söylenir. Bu kişinin gerçekten yaşayıp yaşamadığı belli olmasa da, şehrin ilk yerleşimcilerinin Argos'tan gelme ihtimalleri daha yüksektir.⁸³

M.Ö. 2. Binin sonunda Yunanistan'dan batı Anadolu'nun sahillerine göçler olmuştur. Bu göçler sonucunda Karialılar bölgenin iç kesimlerine çekilmişlerdir.

⁸¹ Sevin 2001, 108, Umar 1999a,1.

⁸² Sevin 2001, 105.

⁸³ Bean 2000, 138.; Sevin 2001, 105.

M.Ö. 6. yy. boyunca Lydia krallığı hâkimiyeti altında kalan Karia, Pers Kralı Kyros'un bu yy.ın ortalarında Lydia Kralı Kroisos'u mağlup etmesi üzerine; bütün Batı Anadolu ile birlikte, fazla mukavemet göstermeden, Pers boyunduruğu altına girmiştir. Perslere karşı M.Ö. 499 yılında Miletos'ta cereyan eden İonia isyanına Kariyalılar da katılmış ancak yapılan savaşta izlenilen yanlış taktikler sonucunda ağır bir yenilgi almışlardır. İkinci bir saldırı girişimi de sonuçsuz kalmış olmasına rağmen, Kariyalılar toplanarak Grion Dağları (bugünkü Ilbara) eteklerinde Pers ordusunu tuzağa düşürüp yok etmişlerdir. Fakat İonia ihtilalının direncinin kırılması üzerine Pers boyunduruğu altında yaşama süreci devam etmiştir.

Karia şehirleri ödedikleri vergilerin yanı sıra, gerektiğinde, Pers kralına gemi ve asker temin ediyorlardı. Otonom olan bu şehir devletleri Perslerin destekledikleri tiran veya yerli beylerle yönetiliyorlardı. Yunan galibiyetiyle sonuçlanan M.Ö. 479'daki deniz savaşından sonra kurulan Atikka-Delos deniz birliğine Karia şehirleri 466 yılında girdiler. Ancak M.Ö. 386'da Sardes'te Yunanlılar ve Persler arasında yapılan barış anlaşması sonucunda Yunanlılar, Perslerin Küçük Asya'daki hâkimiyetlerini tanırlar ve Karia'yı Lydia satraplığından ayırarak bağımsız bir satraplık yaparlar. Satraplığın başkenti Mylasa, satrapı ise Mylasa'lı Hyssalsomos'tu. Oğlu Mausolos, satraplığın merkezini Mylasa'dan Halikarnassos'a taşımıştır. Karia'yı Helenleştirme çabasında olan bu satrap döneminde bölge şehirlerinde önemli gelişmeler olmuş, şehirler büyük mimari yapılarla donatılmıştır. M.Ö. 4. yy.ın ortalarında Kariyalılar kısmen de olsa Lykia'yı hâkimiyetleri altına almışlardır.

M.Ö. 333'te bölgeye giren Büyük İskender, Perslerin buradaki hâkimiyetine son vermiştir. Satraplığın yönetimini manevi evlat olarak kabul ettiği Prenses Ada'ya vermiş ancak askeri idaresini Makedonyalı bir komutana bırakmıştır.⁸⁴

İskender'in ölümünden sonra bölge, Ptolemaioslar ve Seleukoslar arasında bir mücadele sahasına dönüşmüştür. Karia'daki bazı şehirlerde M.Ö. 3 yüzyılda Ptolemaios hâkimiyeti görülmekte iken, bazı şehirlerde Ptolemaioslar ile müttefik olarak hareket etmekteydi. Ptolemaioslara müttefik olan bu şehirler bağımsız ve demokratik bir şekilde yönetilmekteydi. Seleukos kralı III. Antiokhos'un saldırgan

⁸⁴ Akurgal 1998, 400.; Diler 2002, 3-9.; ayr. bkz; Koca-Akca 2017, 42-54.

politikası sonucu Karia bölgesi şehirleri bağımsızlıklarının tehlikeye girdiğini anlayarak Roma müttefiki oldular. Roma Magnesia savaşı ile Seleukosları yenilgiye uğratarak, Torasların gerisine çekilmelerini sağladılar. Böylelikle bölge Roma'nın müttefiki olan Bergama ve Rodos'un kontrolüne girdi. Daha sonra ise bölge Roma'nın Asia Eyaleti'ne bağlandı.⁸⁵

2.2.2. Aioller

Kuzeyde Edremit Körfezinden başlayarak, güneyde İzmir körfezine kadar uzanan sahil şeridinde şehir devletleri şeklinde hâkimiyet kurmuşlardır (Hrt. 5). Aioller'in bölgeye M.Ö. 1. binyılın başlarında Yunanistan'dan geldikleri bilinmektedir. Troas bölgesinden, Smyrna'nın güney kısımlarına kadar yerleşmişlerdir. İlk Aiol yerleşmelerinin tarım, balıkçılık ve şarapçılık geçim kaynaklarını oluşturuyordu.⁸⁶

M.Ö. 8. yüzyılın sonlarına doğru Aiol bölgesindeki 12 kent devleti bir konfederasyon çatısı altında birleşmişlerdir. Bu konfederasyon, siyasi bir amaçtan ziyade, aynı soydan gelen insanların dinsel bir birliği durumundaydı. Konfederasyon merkezi Gryneşon'daki Apollon Kutsal Alanı'ydı.

M.Ö. 7. yüzyılın başlarından itibaren Lidya bakısı altına giren Aioller, M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında tamamiyle Lidya egemenliğine girdiler.⁸⁷

Herodot'un aktardığına göre Aiol kentleri şu şekildeydi; Kyme, Larissa, Neonteikos, Temnos, Killa, Notion, Aigiroeesa, Pitane, Aigaia, Myrina, Gryneia ve Smyrna'dır. Smyrna kenti daha sonra İonların yerleşim yeri olacaktır.⁸⁸ Strabon'a göre Aiol yerleşkelerinin en büyüğü Kyme'dir. Aioller, Lidya Krallığı'nın yıkılmasının ardından Pers hâkimiyeti altına girmişlerdir. Yunan-Pers savaşlarında Perslerle birlikte savaşmışlardır. M.Ö. 478 yılında Attika-Delos Deniz Birliğine girmişlerdir.⁸⁹

⁸⁵ Taşdöner 2008, 8-9.

⁸⁶ Yıldırım 2004, 142; Bahar 2010, 310.

⁸⁷ Sevin 2001, 74.

⁸⁸ Herodotos, 141-151; Yıldırım 2004, 142.

⁸⁹ Strabon, *Geographika*, XII, 6-68.; Sevin 2001, 74-75.

2.2.3. İonlar

Ailollerden kısa bir süre sonra Anadolu'ya gelen İonlar bölgede en sık yerleşmeye sahip olan topluluklardan birisidir. Yunancanın İon lehçesini konuşan İonlar, İzmir'den başlayarak, güneyde Miletos'un güneyinde bulunan Poseidon burnuna (yani kuzey Karia sınırına) kadar uzanan bölgeye yerleşmişlerdir (Hrt. 5). İon göçmenler, beraberlerinde getirdikleri kültürel, sosyal ve politik yapılanmaları İonya'da kurdukları yerleşimlere uygulamışlardır. Polis adı verilen kent devletleri halinde yaşayan kabilelerin isimleri, örgütlenme biçimleri ve kutladıkları festivaller Yunan Anakarası'ndaki eski yerleşimleri ile örtüşmektedir. İon göçmenlerin ana yurdu ise Kuzey Peloponnesos'daki Argolis'ti.

İon yerleşmelerinin çoğunluğu ise yarımadalar üzerine kurulmuştur. Bunun nedeni buraların hem denizcilik hem de savunma kolaylığı yönünden avantaj sağlamasıdır. İonya'nın Batı Anadolu'nun en uç kısmında, kıyı şeridinin olduğu alan üzerinde olması bu uygarlığın koloni temelli olduğunu kanıtlamaktadır.⁹⁰ Dönemin deniz ticaretinin önemli isimleri olan İonlar Doğu Akdeniz'de önemli bir güç haline gelmişlerdir. Herodotos tarafından bildirilen 12 İon kenti şunlardır; Miletos (Balat), Myus (Avşar Köyü), Priene (Güllübahçe), Ephesos (Selçuk), Kolophon (Değirmendere), Teos (Sığacık), Lebedos (Gümüldür), Erythrai (Ildırı), Klazomenai (Urla), Phokaia (Foça), Samos (Sisam Adası) ve Khios (Sakız Adası)'dır. Bu kentlere daha sonra Kolophon kenti Smyrna'yı kendine bağlayarak dâhil etmiştir.

M.Ö. 800 yıllarında 12 İon kenti Panionion olarak adlandırılan dinsel temellere dayalı bir birlik kurmuşlardır.⁹¹

Batı Anadolu şehirlerinde toprak verimliliği, iklimin yumuşaklığı, art bölgesindeki geniş hinterlandı, beslenme konusunda sıkıntı çekmelerini engellemiştir. Ancak buna karşılık, M.Ö. 6. yyda Lydia devletinin genişlemesi ve

⁹⁰ Boyana 2011, 45.; Sevin 2001, 81.

⁹¹ Yıldırım 2004, 143.; Bu birlikte aynı zamanda askeri, politik ve kültürel bir işbirliği de söz konusudur.

Batı Anadolu'daki İon kentlerinin topraklarını tehdit etmesi bu şehirlerin koloni kurmaya teşvik etmiştir.⁹²

M.Ö. 700 yıllarında Firig ve Lidya kralları İonların gelişimini olumsuz etkilemişlerdir. Kimmer istilasını sırasında İyonlar'da bir durgunluk gözlenirken, bu olayla birlikte bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Erken Arkaik dönemde (M.Ö. 650-600) sanat alanında “Oryantalizan Üslup”la İonlar ilk parlak dönemlerini yaşamışlardır. Daha sonra M.Ö. 600-545 yılları arasında İonların altın çağıdır. Bu dönemde dünya kültürünün liderliği İonlar'a geçmiştir. Doğa filozofları pozitif bilimlerin temellerini atmışlardır. Pratik amaçlar için kullanılan bilim bu dönemde teorik bir yapı kazanmıştır. Dönemin ünlü bilim adamlarından bazıları ise; Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Hippokrates ve Miletli Hekataios'dur.

Mimaride oluşturmuş oldukları İon düzeni döneme damgasını vurmuştur. Bu düzen Anadolu sınırlarını aşarak Yunanistan'dan İran'a kadar yayılma göstermiştir.⁹³

2.2.4. Lidya

Batı Anadolu'da Gediz ve Küçük Menderes nehirlerinin suladığı zengin bir coğrafyada kurulan Lidya ülkesinin başkenti Sardes (Manisa-Salihli) şehridir (Hrt. 6). Ülke önemli ticaret yollarının üzerinde bulunmasının yanı sıra zengin maden yataklarına da sahiptir. Hint-Avrupalı bir topluluk olan Lidyalılar, Batı Anadolu'ya M.Ö. 13. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlamışlar ve önceleri Frigya egemenliğinde yaşamaktaydı.⁹⁴

Merkeziyetçi bir krallık sistemiyle yönetilen Lidya'da, krallık yönetimi belli bir sülaleye bağlı olarak babadan oğla geçmekteydi. Ayrıca yönetimde etkili olan bir tüccar sınıfı da bulunuyordu.⁹⁵

Lidya'da üç kral hanedanlığı hüküm sürmüştür. Bunların birincisi, Atyadlar, ikincisi Heraklidler, üçüncüsü de Mermnadlar'dır. İlk iki hanedan ve bunların

⁹² Özdzibay 2004, 29.

⁹³ Bahar 2010, 307-312.

⁹⁴ Metin-Lamba 2016, 161.

⁹⁵ Sevin 2003, 270.

kralları hakkında fazla bilgimiz yoktur. Mermnad Hanedanı'nın kurucusu ise Gyges'tir.⁹⁶

Lidyalılar tarihteki ilk sikkeyi icat ederek dünya ticaretinde yeni bir atılım başlattılar. M.Ö. 7. yy.ın ikinci yarısında icat edilen sikke, önceleri elektron olarak basılıyordu. Bu gelişme Ege, Akdeniz ve Hindistan'a kadar bütün bir doğuyu etkisi altına alacaktır.⁹⁷ Elektron, yapımında ham altın ve %40 oranında gümüş kullanılan bir tür sikkedir.⁹⁸ Lidya sikkelerinin, erken dönem elektronlarında arı figürü; daha sonrakilerde ise aslan figürü bulunur. Bu aslan figürü Lidya krallarına özgüdür. Lidya krallı aynı zamanda bir aslan klanın şefi idi. Sikkelerin değeri, diğer yüzlerine vurulan vuruşlarla anlaşılıyordu.⁹⁹

Bir Demir Çağı krallığı olan Lidyalıların başkenti Sardes, yükselmeden önce bölge yaklaşık bin yıl boyunca iskân görmüştü. Buna rağmen, Lidya dili konuşan toplulukların bu bölgeye ne zaman geldikleri tam olarak belli değildir.¹⁰⁰ Bu konuda çeşitli görüşler vardır. Bazı tarihçiler Lidyalıların M.Ö. 2300'lerde Friglerle aynı zamanda Anadolu'ya geldiklerini söylerler. Bazıları da Lidya dili ile Hitit dili arasında bir ilişki olduğunu savunarak Lidyalıların M.Ö. 2. Binyılın başlarında batı Anadolu'ya geldiklerini söylerler. Lidyalılar ise kendilerini güney komşuları Karyalılar ve kuzey komşuları Mysialılar ile aynı kökene dayandırırılar. Fakat Mysialılar Trak kökenli, Karialılar ise yerli bir kavimdir. Strabon ise Mysia, Frigya ve Lidyalıların aynı trak kökenine dayandıklarına ısrar eder. Bütün bu görüşlere rağmen, kesin olarak bilinen Lidyalıların Hint-Avrupai bir kavim olduğudur.¹⁰¹

Gyges, Mermnadai Hanedanlığının kurucu hükümdarıdır. Herakleidae Hanedanlığının son kralını, askeri bir darbe ile öldürmüş ve karısıyla evlenmiştir. Bu olay Helen ve Roma edebiyatında geniş yer tutmuştur. İyon bölgesi ile olan yakın

⁹⁶ Sevin 2013, 267.

⁹⁷ Çıvgın-Yardımcı 2007, 73-75.

⁹⁸ Morrisson 2002, 127. İlk başta Anadolu'da basılan sikkeler altın ve gümüş veya bu iki metalin karışımı olan elektrolitten yapılmıştır. Daha sonra Roma dönemi öncesi ve Roma döneminde İtalya ilk olarak bakır veya değişik şekillerdeki bakır alaşımına başvurulmuştur.

⁹⁹ Karwiese 1995, 24.

¹⁰⁰ Roosevelt 2010, 37.

¹⁰¹ Yıldırım 2004, 139.

ilişkileri sonucu, Midas'tan daha çok bilinen tarihi bir şahsiyete dönüşmüştür.¹⁰² Lidyalılar, kral Gyges (M.Ö. 687-645) döneminde ve halefi Ardys (M.Ö. 668-627) döneminde Kimmer istilalarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Ardys, Kimmerlerin çekilmesinden sonra İon kentlerine saldırılarda bulunmuştur. Oğlu Sadyattes (M.Ö. 627-613) zamanında Miletos'a akınlar düzenlenmiştir (Hrt. 6). Alyattes (M.Ö. 613-561) zamanında bu akınlar sona ermiştir. Çünkü doğuda yeni bir güç oluşmuş ve Lidya sınırlarına kadar dayanmıştır (M.Ö. 590). Bu yeni güç İran kökenli, Medlerdir.

Lidyalılar ve Medler arasında Halys (Kızılırmak) kıyısında 5 yıl sürecek olan savaş Miletoslu Thales'in hesaplamış olduğu güneş tutulması ile sona ermiştir (M.Ö. 28 Mayıs 585). Bu savaş sonrasında Kızılırmak iki devlet arasında sınır olmuştur.

İran'da Medler'in yerine geçen Persler Anadolu'yu istilaya başlamıştır.¹⁰³ Bu durum karşısında son Lidya kralı olan Kroisos, komşusu olan İonlar ve Ege'nin öbür ucunda bulunan Yunan şehir devletleriyle (Delphoi, Atina, Sparta gibi) ittifak yapmak istemiştir. Bunun için elçiler göndermiştir.¹⁰⁴ Fakat M.Ö. 547 yılında Lidya toprakları Perslerin hâkimiyetine geçmiştir. M.Ö. 330'da İskender'in Anadolu'yu ele geçirmesine kadarki süreçte Perslere bağlı bir satraplık olarak kalacaktır.¹⁰⁵

2.2.5. Likya

Karia bölgesinin güneyinde kalan, Teke yarımadasının dağlık kesimlerinde yaşamış olan bu uygarlık şehir devletleri halindedir. Likya güneyde Akdeniz, batıda Karia, doğuda ise Pamfilya ile komşudur (Hrt. 3). Bu şehirler kendi aralarında M.Ö. 1. yy. ortalarında Patara şehri merkezli bir federasyon kurmuşlardır. Bu federasyonun önemli kentleri Patara, Ksanthos, Pinara, Olympos, Myra, Arykanda gibi şehirlerdir.¹⁰⁶ Yunan şehir devletleri sürekli birbirine düşman iken Likyalılar birlik ve federasyon içgüdüleri ile bir millet haline gelmiştir.

Herodotos'a göre Likyalılar bölgeye Girit'ten gelmişlerdir. Likyalılar, kendilerine Termilai demektedirler. Girit Kralı Minos ile kardeşi Sarpedon

¹⁰² Demir 2014, 185.; bkz; Demir 2014, 155.

¹⁰³ Bahar 2010, 248.

¹⁰⁴ Demir 2014, 244-245.

¹⁰⁵ Bahar 2010, 249.

¹⁰⁶ Sevin 2001, 135.

arasındaki mücadelede Sarpedon ve taraftarları yenilir ve Anadolu'ya geçmek durumunda kalırlar. Teke bölgesindeki yerel bir bey olan Solymi'yi yenerek buraya yerleşirler. Fakat bu anlatıda bir tutarsızlık söz konusudur. Çünkü bu olayların anlatıldığı Paros Yazıtına göre M.Ö. 13. yüzyılı anlatmakta olup; Minos ve Sarpedion ise 15. yy. şahsiyetleridir.¹⁰⁷

Likya ile ilgili en eski kaynaklar Mısır ve Hitit medeniyetlerine aittir. Likya halkı Hitit yazılı kaynaklarında “Lukka Ülkesi” olarak geçmektedir. Mısır firavunu II. Ramses (M.Ö. 1297-1230) döneminde Amarna yazılı kaynaklarında geçen “Luku” adındaki halkında Likyalılar olduğu düşünülmektedir. Bu kaynaklarda Lukuların Hititlerin müttefiki olduğundan bahsedilmektedir.¹⁰⁸

Yunan edebiyatında ise ilk olarak Homeros'un İlyada adlı eserinde geçmektedirler. Esere göre Likyalılar Truvalıların müttefiki olarak savaşa katılmışlardır.

Anadolu'daki çeşitli ırklar arasında Likyalıların daima farklı bir yeri vardır. Dağlık, kapalı bir bölgede yaşarlarken, ateşli bir özgürlük ve bağımsızlık ruhu taşıdıkları aşikârdır. Yabancılara karşı güçlü bir direniş göstermişler ve hatta Anadolu'da Roma hâkimiyetine giren son halk olmuşlardır. Kendilerine ait ve hala tam olarak anlaşılammış bir dilleri vardır.¹⁰⁹ Bu dil üzerine ilk çalışmaları 1880'li yıllarda, yaklaşık olarak 150 kadar yazıtla Kalinka başlamıştır. Bundan 100 yıl sonra Neumann, bunlara 30 kadar yazıt eklemiştir. Bu yazıtların bazıları çok dilli yazıtlardır ve Likçe'nin çözülmesinde büyük önem taşımaktadırlar.¹¹⁰

Lidyalıların M.Ö. 546'da Perslilere yenilmesi ile bütün Anadolu Pers hâkimiyetine girdi. Likyalılar Perslilere karşı güçlü bir mukavemet göstermişlerdir. Ksanthoslular Perslere karşı büyük bir direniş gösterecek de Pers kuvvetleri karşısında yenilmişler ve esir alınmamak için topluca intihar etmişlerdir. Böylece sırasıyla bütün Likya şehirleri Pers egemenliğine girmiştir. M.Ö. 362'de Pers

¹⁰⁷ Bean 1998, 22. Paros Yazıtı; Paros Adası tarafından dikilen ve en erken mitolojik dönemlerden M.Ö. 264'e kadar olan tarih tablosunu içeren yazıt.

¹⁰⁸ Akurgal 2005, 299.; Önal 2018, 141.

¹⁰⁹ Bean 1998, 21 -26.

¹¹⁰ Çevik 2002, 35.

kuvvetlerine 50 gemi ile katılarak Yunan seferine katılmışlardır. Bu durum Likyalıların hala güçlü olduğunu göstermektedir. Eski tarihçilere göre de Persler Likya üzerinde hiçbir zaman tam anlamıyla hâkimiyet kuramamıştır. Karia satraplığına bağlanan Likya M.Ö. 333’de İskender’e zorluk çıkarmamışlardır. Bunun nedeni büyük ihtimalle Karia satraplığına bağlanmalıdır.¹¹¹

2.2.6. Troas

Troas bölgesi genel olarak, doğuda Mysia, batı ve güneyde Ege denizi, kuzeyde ise Çanakkale Boğazı (Hellespontos) ve Marmara Denizi ile çevrili coğrafyadır. (Hrt. 3). Bölge ismini Truva şehrinden alır.¹¹² Bu bölgeye Osmanlılardan itibaren Biga yarımadası da denmiştir. Burası kuzeyde Gönen Çayı (Aisopos) ağzında güneyde Edremit körfezi içine çekilecek bir çizginin batısında kalan yarımadadır. Güneyden kuzeye, doğudan batıya doğru alçalan bir dağ kitlesi ve eteklerindeki kıyı ovaları ile vadilerden oluşur. Bu dağın eskiçağlardaki adı İda (Kazdağı) dağı idi.

Troas, Marmara ve Ege arasında bir geçit konumundaydı. Buna bağlı olarak Troas M.Ö. I. binyılda lehçe bakımından ikiye ayrılıyordu. Bölgenin kuzeyinde İon lehçesi, güneyinde ise Aiol lehçesi hâkimdi. Truva kazılarında ve diğer buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla Aiol yerleşmeleri M.Ö. 8. yüzyıla, İon yerleşmeleri ise M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Aioller Midilli’den, İonlar daha çok Miletos’dan gelmişti. Çanakkale boğazının güneyinde iki küçük şehir olan, Aienteion ve Rhoiteion, güney Ege’de Dorlar tarafından kurulmuştur. İç kesimlerde ise yerli halklar oturmaktaydı. Fakat bu halklar hakkında tam olarak açık bilgilere sahip değiliz.

Bu bölgenin kuzeyinde bulunan Granikos (Kocabaş) Çayının tarihteki yeri önemlidir. İskender, Pers kuvvetlerini burada bozguna uğratarak Doğu Seferinin başlangıç noktasını burada oluşturmuştur. İskender’in seferi sonucu bölge Makedonya kontrolüne geçmiştir. İskender döneminde sosyal-siyasal yapıları ve gerçek askeri yapıları Makedonyalılarca bilinmeyen Troas şehirlerine temkinli yaklaşmış bunlar sözde bir polis şehri olarak ilan edilmiştir. İskender’in

¹¹¹ Akşit 2000, 10.

¹¹² Sevin 2001, 57-58

ardıllarından olan Antigonos Monophtalmos, M.Ö. 311 yılında Troas'da synaikisis (birleştirme) politikası izlemiştir. Bu politikaya göre Troas'da bulunan altı şehir birleştirilmiştir. Bunlar; Skepsis, Kebren, Hamaxitos, Larisa, Neandria ve Kolonae'dir. Bu şehirlerin halkları, toplanarak, iskâna zorlanmış ve ilkin Antigonos daha sonra da Alexandria Troas adlı yapay şehirlere yerleştirilmişlerdir.¹¹³

Troas bölgesinde denizcilik ve deniz ticaretinin gelişmesi ile önemli bazı liman şehirleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları Ilion/Truva, Abydos, Parion, Dardanos/Dardania, Sigeion gibi. Ayrıca irili ufaklı birçok şehir vardır. Bunlar; Antandros, Gargara, Lamponia, Assos, Polymedion, Aleksandreia Troas, Arısba, Perkote, Lampsakos, Tenedos(Bozcada), Imbros, Paisos vb.¹¹⁴

Kendine özgü bir dil ve yazıları olup olmadığını bilmediğimiz Troas halkının kökenleri hakkında da pek fazla bilgi bulunmamaktadır.¹¹⁵

2.2.7. Mysia

Bölge coğrafi konum itibariyle, Anadolu'nun kuzeybatısında, batıda Ege denizi, doğuda Phrgia, kuzeyde Bithynia ve Propontis, güneyde Lydia ile sınırlanmaktadır (Hrt. 3). Strabon'a göre Mysia, Lidya dilinde "kayın ağacı" (bazı kaynaklarda gürgen ağacı olarak geçiyor) anlamına gelmektedir. Bunun isim bölgedeki dağlarda bol miktarda bulunan kayın ağaçlarını işaret etmektedir. Herodotos'a göre bölgenin ismi üç kardeşten gelmektedir. Bu kardeşlerin Mysos, Mysia'ya; Lydos, Lidya'ya ve Kar'da Karia'ya ismini verdiğini söyler.¹¹⁶ Ekrem Akurgal'a göre Güneydoğu Avrupa'daki Moesia ile Marmara'nın güneyindeki Mysia adlarının Muşkillerle bağlantısı olduğunu ve bunun bir rastlantı olamayacağını ileri sürmektedir. Bu bilgiye dayanarak Frigler gibi Mysialılarında Balkan kökenli kavimlerden birisi olduğu ve M.Ö. 2. binyılın sonlarına doğru Anadolu'ya geldiklerini söylemek mümkündür. Ayrıca yine M.Ö. 2. binyılda Hitit metinlerinde adı geçen Maşalar olabileceğini düşünülmektedir.

¹¹³ Akalın 1996, 3.

¹¹⁴ Akarca 1978, 1-3.

¹¹⁵ Sevin 2001, 57.

¹¹⁶ Taşkın 1998, 224-225.

Mysia'ya ait söylentiler Troya savaşıdan önceye dayanmaktadır. Hitit kaynaklarında "Aşşuva" isminde geçen Mysialılar ilk olarak KUB XXIII, 11 numaralı çivi yazılı tablette geçmektedir. Bu tablette Yeni Hitit Devleti'ni kurucusu kabul edilen II. Tuthalya dönemine denk gelmektedir.

Kadeş savaşında ise aynı bölgede oturan kavme Maşalar denmiş buldukları coğrafyaya da Maşa ülkesi denmiştir. M.Ö. 1296'da meydana gelen Kadeş savaşında Maşalar Hititlerin müttefiki olmuşlardır. Aynı isim Kadeş savaşını anlatan II. Ramses zafer kitabesinde de geçmektedir. Bu durum Anadolu toplumlarının kendi içerisinde düşman dahi olsalar; gerektiğinde dış tehditlere karşı birleştiklerini göstermektedir. Bu durumun bir benzeri de Troia savaşıdır (M.Ö. 1240-1230). Mysialılar bu savaşta Troialıların yanında yer almayı tercih etmişlerdir. Homeros'un anlattığına göre bu savaşlarda Mysialıların başında Khromis ve Bilici (Kâhin) Ennomos bulunmaktadır.

Troia savaşında paralı askerlik yaptıkları düşünülen Mysialılar Ege göçleri sırasındaki akıbetleri konusunda bilgimiz bulunmamaktadır. Fakat M.Ö. 1. binyıldaki Asur metinlerinde geçen Muşkililer ile Mysialılar arasında bir bağlantı söz konusu olur ise vatanlarını terk edip daha doğuya yerleştiklerini söyleyebiliriz.¹¹⁷

Mysia bölgesi, İskender'in Doğu Seferi ile Makedonya Krallığına bağlanmamıştır. İskender'in ölümünden sonra Diadochlar Döneminde yaşanan çekişmeler sonucu bölgede Seleukos hâkimiyeti başlamışlardır. Daha sonra Bergama kralı I. Attalos, Ptolemaios ve Selukos çatışmalarını ve Seleukos Krallığı içerisinde yaşanan taht mücadelelerini fırsat bilerek Mysia topraklarını ele geçirmiştir.

3. Helenistik Dönem Öncesi Mısır ve Anadolu İlişkileri

Anadolu'da yapılan arkeolojik kazı çalışmaları ve araştırmalar sonucunda birçok Mısır yapımı veya taklidi eserlere rastlanmıştır. Mısır eserleri, kazı bölgelerinde Geç Kalkolitik Çağ'a ait tabakalardan itibaren görülmeye başlar. Bu tabakadan itibaren diğer üst tabakalarda sayılarında bir artış gözlenir. Anadolu'da ele geçen Mısır

¹¹⁷ Bülül 2009, 5.

eserlerinin çoğu, Anadolu ve Mısır arasında ilişkilerin yoğunlaştığı Demir Çağı'na ait tabakalarda bulunmuştur. Özellikle Demir Çağı ile çağdaş olan Yunan kentleri ve buralardaki nekropol alanlarında bu eserlere sıkça rastlanmıştır. Bunların büyük çoğunluğunu Fenike veya Yunan menşeli Mısır taklidi eserler oluşturur. Günümüzde bu eserlerin bir kısmı kazı sonuçlarında, bir kısmı ise satın alma yolu ile ele geçirilmiş olup, ülkemizde birçok müzede sergilenmektedir. Bunun yanı sıra sergilenmeyen ve yayınlanmayan birçok Mısır menşeli eser de olduğu bilinmektedir.

Eski Mısır ile Anadolu arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde, yazılı kaynaklardan daha çok arkeolojik kaynaklar etkilidir. Özellikle yazının olmadığı M.Ö. 3400'lü yıllardaki ilişkilerin ortaya konmasında arkeolojik eserler daha da etkilidir.

Mısır'daki ilk sülaleler devrinde Anadolu ile ilişkiler siyasi olmaktan çok ticaridir. Mısır'ın I. Sülaleler döneminde Anadolu ile ilişkileri üzerine çok az kanıt bulunmasına rağmen, iki bölge arasında ilişkilerin bulunması olağan bir durumdur. Mısırlılar ihtiyacı olan sedir ağacı ve sedir yağını Lübnan bölgesinden karşılamaktaydılar. Anadolu ile Lübnan arasında ticari ilişkilerin de söz konusu olduğu düşünülürse, Mısır ile Anadolu arasında dolaylı bir yoldan yani Suriye kıyıları aracılığı ile ticari faaliyet ve ilişkilerin söz konusu olduğu düşünülebilir. Fakat bu dönemde iki bölge arasında siyasi ilişkilerin olup olmadığı hakkında kesin bilgi vermek mümkün değildir. Ancak Mısır'ın bu dönemde Suriye-Lübnan bölgelerinde siyasi faaliyetlerde bulunduğu ve bölgede hâkimiyet sağlamaya çalıştığı söylenebilir. Nitekim Filistin'de Mısır hükümdarı Narmer'in ismin geçtiği çanak-çömleklere rastlanmıştır. Mısır, bu bölgelerde hâkimiyet kurarak Anadolu, Kıbrıs, Ege Dünyası, Mezopotamya ve hatta Afganistan'dan gelen ticaret mallarına dahi ulaşabilmekteydi.

Mısır'da deniz ticaretinin ise M.Ö. 4000'li yıllarda 3. Sülaleler döneminin sonlarından itibaren başladığı düşünülmektedir.¹¹⁸ Gemiciliğin gelişmesi M.Ö. 3. binyılın ikinci yarısında Mısırlı denizcilerin Byblos'a gidip gelmeleri ile ve daha doğrusu M.Ö. 2. binyılda kürek, mahmuz ve omurgası olan Kyklades yelkenlileri ile

¹¹⁸ Özkan 2007, 78-79.

başlar. MÖ. 3. bindeki tekneler altı düz ve kıyılardan ilerleyen teknelerdi. M.Ö. 2. binyıldaki omurgalı gemiler ise daha açıkta ve daha uzun mesafe gidebiliyorlardı. Fernand Braudel, açık denize çıkarak güneye doğru gidip Nil Nehri'nin deltasına ilk ulaşanların Giritli gemiciler olduğunu söylemektedir.¹¹⁹ Fakat Mısır'da 2. ve 3. Sülaleler döneminde Anadolu ve Mısır ilişkileri hakkında fazla bir bilgi yoktur. Mısır'daki 4. Sülaleler ve 6. Sülaleler dönemine tarihlendirilen taş vazolar, günümüzde Halep'e 55 km uzaklıktaki Ebla'da ele geçirilmiştir. Ebla Anadolu'ya çok yakın bir konumdadır. Burayla ilişkilerin Byblos (Lübnan) aracılığı ile gerçekleştiği düşünülmektedir.¹²⁰ Bunun yanı sıra daha önce de değindiğimiz gibi Mısır, ticari faaliyetlerinde Fenikeliler ile işbirliği içinde hareket etmişlerdir. Fenikeliler ise Anadolu kıyılarından, Yunan Anakarası'na ve hatta tüm Akdeniz'de ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹²¹ İspanya kıyılarına kadar ulaşan bu ticaret alanında birçok ticaret kolonisi kurmuşlar ve hatta Cebelitarık'ı geçerek İngiltere'ye kadar ticareti genişletmişlerdir.¹²² Bu derece büyük çaplı bir ticaret gücüne sahip olan bir topluluğun Mısır'ın ticari açıdan dostu ve en sık ticari ilişkilere girdiği millet olması doğaldır.

5. Sülaleler döneminde ise ticari alanda büyük gelişmeler vardır. Mısır, bu dönemde özellikle Girit olmak üzere, Ege Dünya'sı, Anadolu ve Suriye-Filistin ile ticari ilişkilerde bulunmaktadır. 6. Sülaleden itibaren zayıflama gösteren Eski krallık 8. Sülalenin ardından yıkılmış ve I. Ara Döneme geçilmiştir. 9. ve 10. sülaleleri kapsayan bu dönemde Mısır'da karmaşa hâkimdi. Ticari faaliyetlerin devam etmesine rağmen, bu dönemdeki ticaretle ilgili fazla bir bilgi yoktur.¹²³

Orta krallık döneminde imar faaliyetleri arttığı için kereste ihtiyacı artmış ve Biblos ile ticaret yine canlanmıştır. Bu dönemde Anadolu, Girit ve Biblos'ta çok sayıda Mısır kökenli eserler bulunmuştur. 12. Sülale zamanında Mısır, Libya ve Nubya'ya seferler düzenlendi ve ülke tekrar istikrarlı bir sürecin içine girdi. Bu

¹¹⁹ Braudel 2008, 40. Byblos kenti günümüz Beyrut şehrinin kuzeyinde bulunan ve yaklaşık olarak 37 km² genişliğinde Akdeniz'e kıyısı olan antik bir kenttir. Kent Fenikelilerin en eski şehirlerinden olup, Antik Çağ'ın en önemli ticaret merkezlerinden birisidir.

¹²⁰ Özkan 2007, 79.

¹²¹ Starr 2000, 12-14.

¹²² Bahar 2010a, 119.

¹²³ Çıvgın-Yardımcı 2002, 8.

durum ülkenin üretiminin artmasını ve buna bağlı olarak ihracatın artmasını sağladı. Mısır, zengin bir tahıl üretim merkeziydi. Bu tahıl Anadolu, Yunan Anakarası, Girit vb. yerlere ihraç edilmekte ve karşılığında Batı Anadolu ve Yunanistan'dan zeytinyağı ve Suriye-Filistin bölgesinden değerli keresteler ve değeri taşlar alınmaktaydı. Ayrıca imar faaliyetlerinin gelişim göstermesi beden gücüne olan ihtiyacı arttırmıştır. Bu durumda köle ticaretinin gelişmesini sağlamıştır. Özellikle Asya kökenli köleler bu dönemde oldukça çoktur.¹²⁴

II. Ara Dönem'de ise kısa süreli iktidar Mısır'ın zayıflamasına neden olur. Mısır, Bu dönemde önce Filistin'e, daha sonra da Delta'nın doğusuna yerleşen Huri/Sami kökenli kavimlerin işgaline uğramıştır. Hatta 15. Sülalele bu kavimlere mensup bir aileden oluşmaktadır.¹²⁵ Hiksoslar¹²⁶ olarak geçen bu hanedanlığın firavunlarının isimleri Ön-Asya'nın değişik yerlerindeki buluntularda rastlanılmıştır.¹²⁷ Örneğin Anadolu'da Antalya/Kaş yakınlarında bulunan Ulu Burun Batığında yapılan çalışmalar sırasında bulunan KW 1653 numaralı skrabenin Hiksolar dönemine ait olduğu düşünülmektedir.¹²⁸ Bunun yanı sıra Ulu Burun Batığında yapılan çalışmalarda çok miktarda abanoz kütüğe rastlanılmıştır. “*Dalbergia melanoxydon*” olarak sınıflandırılan bu cins abanoz ağaçlarının, Habeşistan ve Somali'de yetiştiği ve ticaret amaçlı buraya getirildiği düşünülmektedir.¹²⁹ Buda Hiksoslar döneminde Mısır'ın, Anadolu ile olan karşılıklı ilişkilerini gözler önüne sermektedir.

18. sülale ile başlayan Yeni krallık dönemi ise Mısır'da siyasi gücün en zirvede olduğu dönemdir. Bu dönemde Mısır'ın başkenti Teb olmuş ve Suriye ve Filistin Mısır'ın hâkimiyeti altına girmiştir.¹³⁰ 18. sülale firavunu I. Tutmosis, Mitanni Krallığı'nın güçlenmesi üzerine egemenliği altındaki bölgeleri korumak için kuzeye ilerleyip Fırat Nehri'ne ulaşır. Karkamış (Gaziantep) yakınlarında nehir kıyısına anıt

¹²⁴ Hornung 2004, 71.; Özkan 2007, 80.

¹²⁵ Harmankaya-Köroğlu-Sivas, 2013, 115.

¹²⁶ Sert 2009, 59.

¹²⁷ Özkan 2007, 81.; Hitit Devleti'nin başkentinde Hiksos kralı Hian'ın adının kazılı olduğu bir obsidyen vazo parçası bulunmuştur. Fakat Mısır'da Hiksos krallarından sonra gelen firavunlar Hiksoslara ait anıtlardaki kral isimlerini kazımışlardır. Bu ve benzeri eserlerin tahrip edilmesi sonucu, günümüzde Hiksoslar dönemi uluslararası ilişkiler hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

¹²⁸ Pulak 1989, 319.

¹²⁹ Pulak 1990, 296.

¹³⁰ Memiş 2012, 83.

taşlar diktirir. Aynı sülaleden III. Tutmosis’de Suriye’deki Amurrulu ve Hurrili topluluklara karşı sefere çıkar ve İsrail’de bulunan Megiddo’da düşmanlarını yener. Daha sonra buraya 16 sefer daha düzenler ve Halep’te düşman kuvvetleri ile çarpışır. Karkamış’da yeni sınır taşları diktirir ve Fırat’ı geçerek Mitanni topraklarını yağmalar. III. Tutmosis, Asur, Babil ve Hattilerle ittifaklar kurarak yaklaşık olarak 30 yıl boyunca Karkamış dâhil Suriye topraklarını elinde tutmayı başarmıştır. Bu hanedanlık zamanında Maraş’a kadar uzanan Mısır’ın doğu sınırı nedeniyle Hititler ile Mısır’ın ilişki içinde olduğunu gösterir. Hatta bazı kaynaklar Hititlerin, Mısır’a hediyeler gönderdiğini iddia etmektedir.¹³¹ Macqueen ise Hititlerin bu dönemde Mısır’a haraç verdiğini söyler.¹³² II. Amenofis zamanında Mitanniler Fırat’ı geçerek Mısır topraklarına saldırır ve Mısır kuvvetleri ilerlemelerini durdursa da Mısır sınırı daha güneye çekilir. Daha sonra ise Mitanniler ile Mısır arasında güçlenen Hititlere karşı ittifak oluşur.

III. Amenofis hükümdarlığının 9. yılında Hitit, Mitanni ve Kas krallıklarından hediyeler alır. Ayrıca Hititlerin batı kanadında, bugün ki göller yöresi civarında bulunan Arzava kralı Tarhundaradu, III. Amenofis’e bir prenses göndermiştir. Böylelikle dönemin en güçlü devleti olan Mısır ile Hititlere karşı akraba ilişkileri kurulmak istenmiştir.¹³³ Bunun yanı sıra 1985 yılında Armağan Erkanal ve ekibinin, İzmir/Menteşe yakınlarındaki Panaztepe’de yaptıkları kazı çalışmaları sırasında ele geçirilen skrabelerden birisinde III. Amenofis’in adı okunmuştur. Bulunan bu eser III. Amenofis dönemindeki Mısır ve Anadolu arsındaki yoğun ilişkilerin bir kanıtı olarak gösterilmektedir.¹³⁴

IV. Amenofis (M.Ö. 1370-1350) zamanında Mısır’da firavunun çabalarıyla yeni bir dini inanç meydana geldi. Tek tanrı olan Aton’a inan¹³⁵ firavun dönemin siyasi olaylarından uzak durmuş ve dinini yaymak için faaliyetlerde bulunmuştur. Bu firavun zamanında Anadolu ile ilişkiler bazında bakacak olursak, IV. Amenofis ve

¹³¹ Özkan 2007, 81.

¹³² Macqueen 2001, 48.

¹³³ Memiş 2012, 83.

¹³⁴ Erkanal 1985, 258.

¹³⁵ Memiş 2012, 83-84.

Şuppiluliuma arasındaki mektuplaşmalardan ibarettir. Hititler ise bu sırada Kuzey Suriye topraklarını ele geçirmişlerdir.

Dönemin ticari ilişkilerine bakacak olursak canlı bir ticari hayattan söz etmek mümkündür. Tasvirlerde Suriyeli, Giritli, Egeli tacirler görülmektedir. Mısır, kendi topraklarında bulunmayan veya kendisine yetmeyen malları çeşitli yerlerden ithal etmekteydi. Lübnan ve Anadolu'dan ladin ağacı, Anadolu'dan Meşe, Suriye'den yağ, şarap ve kokular, Ege'den gümüş, bakır, sığır, Girit'ten köle, taş vazolar, silah ve süs eşyaları gelmekteydi. Mısır ise altın, deri eşyalar, keten elbiseler, papirüs kâğıdı ve tahıllar göndermekteydi.

Tutankamon zamanında Mısır, Suriye'de istila faaliyetlerinde bulunmuştur. Tutankamon genç yaşta ölünce dul kalan eşi Ankheseamon, Şuppiluliuma'ya, onun oğullarından biriyle evlenmek istediğini bildiren bir mektup yazmıştır. Şuppiluliuma ise ilk başta başmabeyincisi olan Hattuşa-ziti'yi göndermiş, kraliçe bu duruma karşı sitem dolu bir mektupla karşılık vermiş. Bunun üzerine Şuppiluliuma oğlu Zananza'yı göndermiştir. Fakat prens Mısır'da kraliçeyi tahttan uzaklaştıran Horemheb'in emriyle yolda öldürülmüştür.

19. sülaleden I. Seti zamanında Filistin, Lübnan Mısır'a bağlanır. Amurru ve Kadeş kentlerinin de Mısır'a geçmesi iki ülke arasında sıkıntılı bir süreç başlatır. Bu sırada I. Seti ölür ve Suriye meselesi, oğlu II. Ramses'e kalır. II. Ramses ve Muvattali komutasındaki birlikler Kadeş'te karşı karşıya gelir. Yapılan savaş sonucunda Mısır kuvvetleri geri çekilmek durumunda kalır ve bütün Kuzey Suriye Hitit egemenliğinde kalır. Buna karşılık II. Ramses, kıyı şeridinden Beyrut'a kadar ilerler ve bu bölgeleri elinde tutmaya çalışır.

Muvattali'nin ölümü ile Hitit tahtına geçen III. Hattuşili, Mısır ile iyi ilişkiler kurması sonucunda dünyada bilinen ilk yazılı anlaşma olan, Kadeş Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmadan sonra iki ülke arasında iyi ilişkilerin olduğu görülmektedir. Hatta II. Ramses, Hitit kralını Mısır'da misafir etmek istediğine dair mektuplar vardır. Mektuba göre Mısır kralı II. Ramses, III. Hattuşili'yle Kenan ülkesinde bulaşabileceklerini dile getirmektedir. Fakat Hitit kralı rahatsızlığından dolayı bu daveti geri çevirir ve daha sonra bir Hitit prensi olan Hişmi-Şarruma'nın

Mısır'ı ziyarette bulunduğu, II. Ramses dönemi mektuplarında geçmektedir. Bunun yanı sıra iki Hitit prensesi, II. Ramses'e gelin olarak gönderilmiştir. Bunlardan ilki II. Ramses'in hükümdarlığının 34. yılında Mısır sarayına giden ve firavunun en büyük eşi olarak gösterilen Maathorneferure'dir. İki ülke arasındaki iyi ilişkiler II. Ramses'in hükümdarlığı boyunca devam etmiştir.

Likyalıların M.Ö. 1227 tarihinde denizden Mısır'a kadar gittiklerini görüyoruz Ayrıca Hititlerle Mısırlıların M.Ö. 1295'de yapılan Kadeş Savaşında Likyalıların Hitit müttefiki olarak savaşa katıldıklarını biliyoruz.¹³⁶ Ayrıca Kıbrıs kralı, Mısır firavunu Akhenaton'a Likya halkını şikâyet ettiği Amarna arşivlerindeki bir mektupta geçmektedir.¹³⁷

II. Ramses'in oğlu Meren-Ptah veya I. Sethi, kuraklık dolayısı ile sıkıntı içinde olan Hititlere gemilerle tahıl gönderir. Fakat izleyen yıllarda Deniz Kavimleri Anadolu ve Akdeniz dünyasını istila etmişler ve Hititler bu istilalar sonucu yıkılmıştır. Bu istilalar hakkındaki bilgileri yine bize bir Mısır firavunu olan III. Ramses aktarır. "... birden bire devletler yıkılıp dağıldılar. Hiçbir ülke onların silahları karşısında dayanamadı: Hatti, Kizzuvatna, Kargamış, Arzawa, Alaşiya...". Bu şekilde devam eden metne göre bir tek o (III. Ramses), denizden ve öküz arabalarıyla karadan gelen bu düşmana güçlkle direnebilmiştir. Artık Mısır'ın Anadolu'da bir muhatabı kalmaz. Arık Mısır'da eski ihtişamını kaybetmiş durumdadır.¹³⁸

Anadolu'da birçok devlet kurulmuştur. İç Anadolu'da Firigler, Batı Anadolu'da Lidya, Karia, Likya ve Ege'nin kıyı kesimlerinde Yunan şehir devletleri vardır. Ticarete ileri gitmiş olan Yunan kentleri Mısır ile iyi ilişkiler kurmuşlardır. Bölgede eskiden beri devam eden ticari ilişkiler bu dönemde de devam etmiştir.

26. sülaleden I. Psammetikhos, Kimmerlere karşı savaşan Lidya kralı Gyges'e yardım gönderir. Buna karşılık olarak Gyges, I. Psammetikhos'a İonyalı ve Kariyalı askerler gönderir. Firavun bu askerler sayesinde Delta bölgesini kontrol altına alır.

¹³⁶ Akşit 2000, 10. Mısır kraliçesi Ankheseamon'un mektubu için ayr. bkz.; Alp 2001, 97-98.

¹³⁷ Çevik 2002, 10.; Peker-De Vos 2010, 82-103.; Sir Gavaz 2015, 19-25.

¹³⁸ Peker-De Vos 2010, 103.

Aynı dönem Mısır, Karkamış'a kadar yine toprak kazanır. Fakat bu uzun sürmez.¹³⁹ Mısır kaynaklarında İon ve Karia askerleri “denizden gelen tunçtan adamlar” diye tarif edilmiştir.¹⁴⁰ Muğla ili sınırları içerisinde bulunan Lagina Antik Kenti Börükçü mevkiinde yapılan çalışmalarda bir adet Mısır yapımı kolyeye rastlanılmıştır. Araştırmacılara göre ucunda Ra'nın gözü bulunan kolyenin, Mısır ile kurulan bu ilişkiler sırasında buraya getirildiği düşünülmektedir. Bu eser bu bölgede bulunan Mısır kültürü ile ilgili ilk eserdir.¹⁴¹ Kariyalılar Mısır'da uzun süre görev yapmışlar ve M.Ö. 593 yılında Nubya üzerine yapılan sefere katılmışlardır. Bu savaş dönüşü bıraktıkları tahmin edilen ve Assuan'da duvarlara kazınmış Karca metinler bulunmuştur.

M.Ö. 7. yüzyıla ait bir heykelciğin üzerinde, “Beni Amphinneos oğlu Pedon getirdi. Mısır'dan ve adak olarak sundu; Mısır kralı Psammetikhos ona, kahramanlıklarının ödülü olarak altın bir diyadem ve erdemi nedeniyle bir kent armağan etti.” yazmaktadır (Res. 8). Bu heykelcik Denizli Pamukkale'deki Hierapolis Müzesi'nde sergilenmektedir.¹⁴² Bu heykelcik ve üzerindeki yazı o dönemki Mısır ve Batı Anadolu arasındaki ilişkiler için önemli bir kanıttır. Mısır'da bu tarz heykeller yaygındır ve 12. sülaleden itibaren görülmeye başlanmıştır.¹⁴³

M.Ö. 570-526 yılları arasında Mısır tahtına oturan Amasis döneminde, Naukratis'te¹⁴⁴ Milet kolonisi kurulur. Bu kentin kurulmasında İon ve Karia askerlerinin I. Psammetikhos'a olan yardımlarının büyük etkisi vardır.¹⁴⁵ Miletoslular Mısır'ın tahılını taşımakta ve Mısır'a zeytinyağı, boyalı seramik ve yünlü kumaşlar getirmekteydiler.¹⁴⁶ Naukratis kentinde Miletosluların ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu ve burada Milesionteikhos adında bir ticaret istasyonu kurdukları

¹³⁹ Özkan 2007, 81-86.

¹⁴⁰ <http://www.bodrumlife.com.tr/detay.php?bolum=118#.XKpbC1UzbIU>

¹⁴¹ Tırpan-Söğüt 2007, 401.

¹⁴² Bu heykelciğe, Denizli Pamukkale Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nde araştırma yaparken denk geldik. Mısır'dan geldiği anlaşılan heykelin üzerindeki metin Grekçedir.

¹⁴³ Özkan 2007, 99. ;Bu tarz heykeller dini niteliklidir. Mısır inancına göre ölümler, güneşin yolculuklarını izlemeyi arzu ederler. Bu nedenle bu heykelden iki adet yapıldı. Heykelin granitten yapılmış güneşin gündüz hareketini, kiteçtaşından yapılmış ise gece hareketini temsil ederdi.

¹⁴⁴ Naukratis, Mısır'ın kuzeyinde, İskenderiye'nin 83 km güneydoğusunda bulunan bir antik kenttir.

¹⁴⁵ <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-naukratis-antik-kenti-9361/>

¹⁴⁶ Greaves 2003, 164.

bilinmektedir.¹⁴⁷ Ayrıca Miletoslular ile birlikte İzmir Foça’da bulunan ve yine bir İon kenti olan Phokaia kentinin de Naukratis ile ticari ilişkiler içinde olduğu bilinmektedir.¹⁴⁸ Bunun yanı sıra 1998 yılında İzmir’deki Klazomenai Antik Kenti’ndeki Akpınar nekropol alanında yapılan kazı çalışmaları sırasında M.Ö. 630 civarında, ölü gömme geleneklerinde bir değişim meydana geldiği belirtilmektedir. Bu değişimin sebebi olarak ise Mısır ve İon bölgesi arasındaki ilişkilerin artması gösterilmiştir. Mısır’da yapılan arkeolojik çalışmalar sırasında Klazomenailılara ait mezarlara rastlanılmıştır. Bu mezarlar, İzmir’deki çalışmalarda çıkan mezarlardaki gömü şekilleri bakımından benzerlik göstermektedir.¹⁴⁹

Amasis’in ölümünden sonra yerine oğlu III. Psammetikhos tahta geçer. Mısır bu sırada Perslerin saldırılarına uğrar. Mısır’ın neredeyse tamamı Perslerin eline geçer. Bu durum M.Ö. 404 yılına kadar devam etse de M.Ö. 343 yılında Mısır’ı tekrar ele geçirir. Böylece Anadolu ve Mısır tek bir devletin çatısı altına girer. Bu dönemde iki bölge ilişkileri hakkında bilgiler sınırlıdır.¹⁵⁰ Bölgedeki Pers egemenliği ise Büyük İskender’in M.Ö. 332’de Mısır’ı ele geçirmesi ile son bulacaktır.

Bu bilgilerin yanı sıra Karia bölgesindeki Halikarnassos şehrinde doğmuş olan ve “Tarihin Babası” olarak adlandırılan Herodot (M.Ö. 484- M.Ö. 426-415) eserinde Mısır’a yaptığı seyahatten bahseder. Herodot Mısır coğrafyası, etnografyası, kültürü ve tarihi ile ilgili olarak, eserinin ikinci kitabında, kendi gözlemlerinden, Mısır kaynaklarından ve bu ülkede yaşayan Yunanlılardan faydalanma fırsatı bularak elde ettiği bilgileri yazmıştır.¹⁵¹ Herodot’un Pers hâkimiyetinin söz konusu olduğu bu dönemde Mısır’a ulaşarak, burası hakkında bilgiler vermesi iki bölge arasında ilişkilerin olduğunu bir başka kanıttır.

¹⁴⁷ Korkmaz 2003, 94.

¹⁴⁸ Özyiğit 2006, 347.

¹⁴⁹ Bakır-Ersoy vd. 1999, 48.

¹⁵⁰ Özkan 2007, 87.

¹⁵¹ Demir 2012, 315.

II. BÖLÜM

HELENİSTİK DÖNEM'DE MISIR VE BATI ANADOLU TARİHİ

1. Helenistik Dönem ve Helen Uygarlığı

1.1. Büyük İskender Dönemi

Yunanistan'ın kuzey tarafında, Yunanlılarla sürekli ilişki içerisinde bulunan ve Yunan kültürünün etkisi altında kalan ancak Yunan olmayan İliyalıların yaşadığı üç şehir vardır. Bunlar, Epeiros, Trakya ve Makedonya'dır. Bu şehirler içinde en önemlisi Makedonya'dır.¹⁵² Makedonya, başlangıçta Ahameniş (Pers) İmparatorluğu'nun otoritesini kabul eden, Perslere bağlı bir krallık olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra II. Philippos (M.Ö. 359-336) yönetimi altında yaklaşık M.Ö. 340 yıllarında önemli bir güç haline gelmiştir.¹⁵³

Makedonya kralı II. Philippos ordusunu kusursuz bir hale getirmiş, kaynaklarını güçlendirmiş ve kuzey Yunanistan'a egemen bir konuma gelmişti. Bu durum karşısında zor durumdaki Atina ve Theba'i şehirleri Makedonya'ya karşı birleşerek savaş kararı aldı. Fakat yapılan savaş (Khaironeia Savaşı) sonucunda Makedonyalılar büyük bir galibiyet kazandı. Bu savaş Yunan dünyasında yaşanacak köklü değişikliklerin ilki oldu. Artık Yunanistan'da şehir devletleri çağı sona erecekti. II. Philippos Yunan şehirlerine (Sparta hariç) baskı yaparak Perslere karşı kendisinin lider olacağı bir birlik oluşturma konusunda gözdağı verdi. Bu birlik Korinthos Birliği adını aldı. II. Philippos, Pers saldırılarına karşı Yunan dünyasının lideri olacağı kanısında idi. Hatta M.Ö. 336 yılının başlarında yaklaşık 10.000 kişilik bir orduyu öncü kuvvet olarak Çanakkale Boğazı üzerinden Anadolu'ya gönderdi. Fakat aynı yıl içerisinde katılmış olduğu bir düğünde bir suikast sonucu öldürüldü.¹⁵⁴

Büyük İskender, M.Ö. 336'da babasının öldürülmesi sonucu, daha 20 yaşlarında iken Makedonya tahtına çıktı. İskender, bütün Helenleri Peloponnesos'a toplantıya çağırdı ve onlardan daha önce babası Philippos'a, Perslere karşı verdikleri

¹⁵² Birol 2002, 26.

¹⁵³ Topdemir-Özsoy 2013, 61.

¹⁵⁴ Freeman 2003, 300-302.

komutanlık görevini kendisine de vermelerini istedi. Bazı şehirler buna karşı çıktılar.¹⁵⁵ Büyük bir kargaşa ortamı oluşmuştu. Silah zoruyla Makedonya hâkimiyeti altına girmiş olan halklar, II. Philippos'un ölmesi ve Perslerin kışkırtıcı faaliyetleri üzerine tekrar bağımsızlık arayışına girdiler. Bu durum karşısında Makedonyalılar, İskender'in bu toplulukları serbest bırakmasını ve böylesi bir tehlikeyi göze almamasını tavsiye ettiler. Fakat İskender, farklı bir yol izleyerek, ülkenin güvenliğinin yumuşak başlılıkla değil, cesaretle ve kılıçla sağlanabileceğini düşünüyordu. Bunun için hızlı adımlar atarak bu şehirlerin üzerine yürümüş ve kısa sürede, isyanlar daha tam anlamıyla başlamadan tehlikeyi sona erdirmiştir.¹⁵⁶ Korinthos Birliğini yeniden sağlamayı başarmıştı. Babası zamanında yapılan anlaşmaların, babasının ölümü ile bittiğini veya ihlal edilebileceğini düşünerek anlaşmaları net bir şekilde tekrar yeniledi. Yunan tarihi bilincine sahip olan İskender, Perslere karşı yapılacak olan mücadelenin sadece Makedonya'nın meselesi olmadığını ve tüm Yunanistan'ın ortak hareket etmesi gerektiğini düşünüyor ve çalışmalarını buna göre şekillendiriyordu.¹⁵⁷

İskender, M.Ö. 334-325 yıllarında Perslere karşı büyük bir fetih hareketi yapmıştır. Bu seferin nedenleri arasında, başta büyük bir imparatorluk kurma gayesinin dışında, Pers baskılarına karşı özgürlük düşüncesi ve ekonomik birçok sebep gösterilebilir. Geriden gelebilecek saldırılara karşı, Perslerin Akdeniz üstünlüğünün sona erdirilmesi gerektiğini düşünen İskender, bunun için harekete geçmiştir.¹⁵⁸

İskender, bütün bu işleri bitirdikten sonra Makedonya'ya dönmüş ve Aigai'de Olimpiyat Oyunları düzenlemiştir ve kurbanlar sunmuştur. Bir süre Makedonya'da dinlendikten ve hazırlıklarını yaptıktan sonra buradaki işleri babasının komutanlarından Antipatros'a bırakarak bahar başında Pers seferine çıkmıştır. Bu sefere 30.000 civarında hafif silahlı ve okçulardan oluşan yaya askerlerin yanında, yaklaşık 5.000 civarında atlı asker katılmıştır. Ordunun teknik açıdan güçlendirilmesi ve silahlandırılmasının maliyeti yüksek olduğundan dolayı, ordunun nispeten küçük

¹⁵⁵ Arrianus, *Aleksandrou Anabasis*, I., 2.

¹⁵⁶ Plutarkhos, *Bioi Paralelloi: Alexander & Caesar*, XI. 1-3.

¹⁵⁷ Lauffer 2004, 45-46.

¹⁵⁸ İplikçioğlu 2007, 41.

olmasına neden olmuştur. M.Ö. 334 yılında daha önce babasının göndermiş olduğu öncü kuvvetlerin güzergâhından, önce Khersonesos (Gelibolu) Yarımadası'ndaki Sestos'a ulaştı ve buradan sonra Çanakkale Boğazı'nı geçmiştir.¹⁵⁹

Pers kuvvetleri kendileri için en uygun çarpışma alanı olarak Granikos (Biga) Irmağı'nın önlerini seçtiler. İki ordu M.Ö. 334 Haziran ayında ilk kez karşı karşıya geldi. İskender, Pers ordusunun savaş düzenindeki taktiksel hataları fark edip, ordunun merkezine direk bir saldırı yapmıştır. Bu sayede Pers ordusunun komuta merkezini etkisiz hale getirerek, savaşı kazanmıştır. Granikos zaferi ile Halikarnassos, Myndos gibi Karia'daki bazı kentlerdeki garnizonlarla, denizde hâkim olan Pers donanması dışında, Anadolu'nun batısını kontrol altında tutan Pers satraplarının savaş güçlerini dağıtmıştır. Lidya satrapı da dahil Pers satraplarının birçoğu ortadan kaldırılmıştır. Böylece Pers İmparatorluğu'nun, Torosların berisindeki hâkimiyeti son buldu.¹⁶⁰ Buradan yanında küçük bir ordu ile Karia'ya gelerek Likya sahil yolunu takip ederek Pamphylia'ya ulaşmıştır.¹⁶¹

M.Ö. 333 yılı ilkbaharında Gordion'a hareket eden İskender, Ankara üzerinden güneye inerek Toroslar'ı aşmış ve Makedonya ve Pers orduları İssos bölgesinde Pinaros Çayı (Deliçay) yakınlarında karşı karşıya gelmiştir.¹⁶² Yine Granikos'da olduğu gibi çarpık bir savaş düzeni uygulayan İskender, III. Darius'u bozguna uğrattı. Dağılan Pers ordusunu yok ederek, Darius'un annesi, eşi ve çocuklarını esir aldı.¹⁶³

İskender, arkadan gelebilecek tehlikelere karşı Pers kralının emri altındaki Fenike kentlerine saldırmıştır. M.Ö. 332'de Fenike şehirleri içerisinde en önemli şehir olan Tyros'u tarafsız kaldığını ilan etmesine rağmen, kuşatarak, zorlu bir mücadele sonucu ele geçirmiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Arrianus, *Aleksandrou Anabasis*, I., 21-23.; Bosch 1943, 19.

¹⁶⁰ Droysen 2007, 185-192.

¹⁶¹ Plutarkhos, *Bioi Paralelloi: Alexander & Caesar*, XVII, 1-3.

¹⁶² İplikçioğlu 2007, 43. Kaynaklarda adı geçen Pinaros Çayı veya Pindaros Çayı, bugün Dört Yol ile Yeşilköy'ün sınırlarını ayıran Deliçay olmalıdır. Bu bilgi üzerinde çeşitli tartışmalar vardır.

¹⁶³ Mansel 2014, 440.; Bahar 2010, 365.

¹⁶⁴ İplikçioğlu 2007, 43.; Lauffer 2004, 81-83.

İssos'tan başlayıp, Tyros üzerinden Gazze'ye kadar varan, savaşlarla dolu bir yolun ardından İskender, Mısır'a girmeyi başarmıştır. Ordusunun bir kısmını Şam'da bırakan İskender'in Mısır'ı fethetmek için birçok sebebi vardı. Bunlar arasında en önemlisi İran üzerine yürümeden önce arkadan gelebilecek herhangi bir tehdidi ortadan kaldırmaktı. Bunun yanı sıra Mısır'ın ekonomik kaynakları ve Herodotos'tan bu yana Mısır görkemli ve gizem dolu ulaşılması ve elde edilmesi gereken bir ülke olması etkilidir.

İskender, Mısır'ın sınır kalesi olan Pelusion'a varır varmaz halk tarafından bir kurtarıcı olarak karşılandı. Bir kurtarıcı olarak görülen İskender, bir direnişle karşılaşmadan Mısır'ı ele geçirdi. Bu durumun nedeni hiç şüphesiz ki Mısır halkının Persleri yabancı olarak görmeleri ve Pers yönetiminden hoşlanmamalarıydı. Didim'deki Apollon tapınağı rahipleri tarafından "Zeus'un Oğlu" olarak selamlanan İskender, Mısır'da Amon rahipleri tarafından yeni firavun ve "Amon'un Oğlu" olarak selamlandı. Mısır'ın yeniden teşkilatlanmasını sağladı ve burada çeşitli imar faaliyetlerinde bulundu. İran seferi öncesi Mısır'ın idaresi için gerekli önlemleri aldı. Yukarı ve Aşağı Mısır'ın yönetimini, emirlerinde yerli memurlar çalıştıran iki Mısırlıya vermiştir. Ayrıca onlara destek olmaları için iki Makedonyalı komutanı "Büyük Komutan" unvanıyla yanlarına vermiştir. Memphis ve Pelusion şehirlerine bir miktar işgal kuvveti yerleştirmiştir. Naukratisli Yunan Kleomenes'i mali işlerin denetimi ve İskenderiye şehrinin inşasıyla görevlendirmiştir. Böylelikle İskender'in Mısır'ı işgali ve aynı zamanda da Doğu Akdeniz'in fethi M.Ö. 332/31 kışı sonunda tamamlandı.¹⁶⁵

İskender, Mısır'ın fethinden sonra, M.Ö. 331'den itibaren Pers devletinin tümüyle ele geçirilmesi ile sonuçlanacak olan yeni bir saldırıya geçmiştir. M.Ö. 331 tarihinde Perslere karşı Gaugamela Savaşı'nı kazanması üzerine ordusu tarafından "Asya Kralı" ilan edilen İskender, tüm Mezopotamya'yı ele geçirmiştir. Babil'e girerek oradaki rahipler tarafından, ülkeni meşru hükümdarı olarak selamlanmıştır.

¹⁶⁵ Arrianus, *Aleksandrou Anabasis*, I, 95-101.; Lauffer 2004, 91-93.; Bahar 2010, 366.

Daha sonra Hindistan'daki İndus'a kadar yürüyen İskender bir dünya imparatoru niteliğini kazanmış bulunuyordu.¹⁶⁶

1.2. Helenizm Uygarlığı (M.Ö. 330-M.Ö. 30)

Büyük İskender'in ölümünden sonra ülke toprakları, İskender'in komutanları arasında egemenlik mücadelesine sahne oldu. Anadolu'nun batısından Hindistan'a kadar Seleukoslar, Makedonya'da Antigonoslar ve Mısır'da Ptolemaioslar. Bu ülkelerin hâkim olduğu topraklara doğru Grekler, İskender'in fetihlerinin yarattığı dürtüyle ve zengin olma hayaliyle göç etmeye başladılar. Bunun sonucunda doğuda etkin olan Aramice etkisini kaybederek yerini Grekçeye bıraktı. Batıdan gelen Grek kültürü ile doğu kültürünü kaynaştığı yaklaşık 300 yıllık bu sentez dönemi "Helenizm Çağı" olarak tarihe geçti.¹⁶⁷ "Helenizm", kelimesini ilk kez bilimsel bir terim olarak tarihe kazandıran kişi, Alman tarihçi Johann Gustav Droysen olmuştur. Bu kelime ile Yunan kültürünün, Yunan Anakarası dışına çıkıp, Akdeniz bölgesi ve Ön-Asya'da Doğu kültürleri ile karışması ve kaynaşması sonucunda meydana gelen evrensel bir kültürü kastetmiştir.

Yunanistan'dan yaşanan bu göç hareketi ve yerel unsurlar, Seleukos ve Ptolemaios topraklarında kurulan yeni kentlerin halklarını oluşturmuşlardır. Bu göçler sayesinde Helen dünyası nüfus bakımından sürekli bir büyüme içine girmiştir. Bu ülkeler sınırları içerisinde kültürel, dilsel ve dinsel olarak birbirinden çok farklı insanları barındırmışlardır. Fakat zamanla tüm yurttaşların yönetime katılabildiği yerel toplum, gücün belli bir merkezde toplanmasından dolayı, zayıflamaya başlamıştır. Farklı etnik gruplardan oluşan ulusal mozaiki bir arada tutabilmek için krallar, bazen tanrısal güç olarak tasavvur edilmiş ve otoriteyi güçlendirme yolları aramışlardır. İlkçağda geniş kitlelere ulaşan devletlerde bu sıkça görülen bir durum olmasına rağmen, Helenistik devletlerde bunun öncülüğünü bizzat İskender yapmıştır. Daha öncede bahsettiğimiz gibi İskender, Mısır'a girdiğinde Amon rahipleri tarafından Amon'un Oğlu olarak adlandırılmış ve Mısır halkı üzerinde

¹⁶⁶ İplikçioğlu 2007, 44-45.

¹⁶⁷ Bahar 2010, 380.

teokratik bir yönetim sağlayarak kendini Mısır'ın firavunlarına benzetmiştir. Buda onun, Mısır halkı tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Fakat zamanla halkın iktidarın karşısında zayıflaması özgür halk kitlelerinin yanı sıra köle sınıfının da artmasına neden olmuştur.

Siyasi erkten uzak halkın, entelektüel alandaki yansıması ise insanın kendi mutluluğunu nasıl temin ve muhafaza edebileceği sorununu ortaya çıkarmıştır. Yunan kent devletlerinde, genellikle toplumun organik bir parçası olarak görülen insanların, bu dönemde mutluluğunu sağlamak amacıyla, bütün insanlar için geçerli olan, evrensel bir hukuk arayışının ve her türlü koşuldan bağımsız olarak, kendi içinde temel bir değer taşıyan birey fikrinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu doğrultuda felsefenin başlıca ekollerinden olan “Epikürosçuluk ve Stoacılık” bu döneme damgasını vurmuştur.

Yunan Uygarlığı'nın yayıldığı alandaki kültürel etkileşim sayesinde felsefenin yanında, bilim, sanat ve mimaride önceki dönemlere nazaran daha hızlı bir gelişim gözlenmiştir. Atina felsefi açıdan önemli bir merkez haline gelirken; İskenderiye, bilimin merkezi haline gelmiştir. İskenderiye, gramer, diyalektik, retorik, aritmetik, geometri, müzik ve astronomi alanlarıyla ilgili yaklaşık 700.000 eserin bulunduğu kütüphanesiyle bilime öncülük etmiştir. Matematik ve geometrinin gelişimini sağlayan Eukleides (M.Ö. 330-275), fizik ve mekanik alanında çalışmalarıyla Arkhimedes (M.Ö. 287-212), elips, hiperbol ve parabol üzerine çalışmış matematikçi Apollonios (M.Ö. 262-190) ve dünyanın çapını hesaplamak için çalışmalar yapan bilim insanı Erotosthenes, İskenderiye şehrinin bilim insanlarıdır.¹⁶⁸

Bilimin gelişimine paralel olarak mimaride ve sanatta da gelişmeler görülmüştür. Taşlar üzerine ışık ve gölge oyunlarının uygulanmasıyla, hareketliymiş

¹⁶⁸ Topdemir-Özsoy 2013, 62.; ayr. bkz.; Coppens 2007, 19-45. Epikürosçuluk, adını dönemin ünlü filozoflarından olan Epiküros'tan (M.Ö. 341-270) almıştır. Epiküros, yaşamın amacının basitçe hazzı en yüksek seviyeye çıkarmak olduğunu öne sürmüştür. Sade ve azla yetinen kanaatkâr bir yaşamın uzun vadede daha fazla haz verici olduğuna inanmıştır. Stoacılar ise etkin bir toplumsal ve politik yaşamın değerini savunmuşlardır. Stoa okulunun kurucusu olan Zenon (M.Ö. 333-262)'dur. Her iki felsefi akımda etik üzerine çalışmalarda bulunmuştur.

izlenimi yaratan eserler ortaya konmuştur. Fakat mimaride eski kültür geleneği işlenip, geliştirilmesine rağmen, şaşırtıcı düzeyde bir değişim yaşanmadı.¹⁶⁹

İskender, Asya seferi sırasında uzak ülkelere araştırmacılar göndererek, ekonomi ve ticareti ilgilendiren çalışmaların yanında, bilimsel nitelikli araştırmalarında yapılmasını sağlamıştır. Sudan'a giden bir ekip Nil taşmalarını, Hazar Denizi'ne giden bir ekip Hazar'ın okyanusla bağlantısı olup olmadığını, Nearhos ise İndus Nehri ağzı ile Basra arasında yaptığı bir seyahatte bölgeyi incelemiştir.¹⁷⁰

İskender'in izlemiş olduğu kaynaştırma politikası ise Batı ve Doğu kökenli insanların birbirleriyle evlenmelerini sağlayarak, Batı ve Doğu kültürlerinin birbirleriyle kaynamasını hızlandırmıştır. Bu evliliklerin öncülüğünü de bizzat kendisi Roksana ile evlenerek yapmıştır. Ayrıca Doğu ve Batı kökenli topluluklar aynı haklara sahip kılınmışlardır.¹⁷¹

Dönemin başlangıcında Makedonyalı ve Yunanlı yöneticiler hükmettikleri Doğu topluluklarının yaşayışlarında özenilecek bir durum görmemişlerdi. Başlangıçta Ön-Asya halkları Grek düşünce ve sanatının etkisi altında kaldılar. Ancak kısa bir süre sonra etkileşim çift yönlü olarak kendisini göstermeye başladı. Özellikle küçük kasabalarda oturan aşağı sınıf halk kitleleri, dinsel düşünce hayatlarında Ön-Asya ve Kuzey Afrika dinlerinden daha fazla etkilendiler. Özellikle Mısır'daki Ptolemaios'ların yönetici sınıfı firavun geleneğini devam ettirmiş ve dinsel ritüellerinde Mısır motifleri etkili olmuştur. Hatta bu durumu daha sonra bölgede hâkimiyet kuracak olan Romalılarda da izlemek mümkündür. Günümüz Kahire'sine 70 km uzaklıktaki Fayum'da bulunan ve Greko-Roman (M.Ö. 332-395) döneminden kaldığı anlaşılan altın maskeli mumyalar bunun için güzel bir örnektir.

Anadolu'da Bergama ve Nikomedia gibi krallıklar Grek geleneklerine bağlı kalırken Kappadokia, Kommagene ve Pontos krallıkları ise doğulu bir karakter

¹⁶⁹ McNeill 2002, 240.

¹⁷⁰ Bahar 2010, 382.

¹⁷¹ İplikçioğlu 2007, 45.

sergilemişlerdir. Fakat bu karakteristik baskınlıkların yanında Helen toplumlarının hepsinde Doğu-Batı kültürünün sentezlendiği görülmektedir.¹⁷²

1.3. Helenistik Dönem

İskender'in M.Ö. 323'te ölümü ve M.Ö. 31 yılındaki Actium Deniz Savaşı arasındaki yaklaşık 300 yıllık süreç tarihçiler tarafından Helenistik çağ olarak adlandırılmıştır. İskender ölümüne az bir vakit kala yerine kimin geçmesini istiyorsun sorusuna: “en onurlunuz” demiştir.¹⁷³ Fakat bu büyük imparatorluğun başına kimin geçeceği sorunu büyük bir çatışma ortamını beraberinde getirmiştir. Kendi aralarında mücadeleye giren ve “Diadochlar” adı verilen, İskender'in ardılları, Babil'de bir devlet konseyi topladılar. Bu konseyde imparatorluğu kimin yöneteceği ve yönetim şeklinin nasıl olacağı tartışıldı. İmparatorluğun başına vekâleten geçmesi düşünülen kişiler şunlardı: Ptolemaios, Seleukos, Perdikkas, Lysimachos, Antipatros, Antigonas ve Krateros. Fakat bu kişiler komutanlar içerisinde, Antigonas, Antipatros ve Krateros, Babil'de düzenlenen bu toplantıya katılmamıştır.¹⁷⁴ İskender'in ardılı durumunda olan bu komutanların kendi aralarında M.Ö. 323-281 yılları arasında giriştikleri mücadele dönemine “Diadochlar Dönemi” denmiştir.

İskender'in ölümünden sonra dul eşi Roksana bir oğul dünyaya getirmiştir. Daha bir çocuk olduğu için Makedonya tahtına bir süreliğine İskender'in üvey annesinden olma kardeşi III. Philippos Arhidaios'un geçmesi kararı alındı. Fakat III. Philippos akli dengesi yerinde olmayan birisiydi. Bu nedenle, yönetim gerçek anlamda kral naibi olarak atanan, Perdikkas'ın ellerinde idi. İskender ölmeden önce imparatorluk mührünü Perdikkas'a vermişti. Roksana ve oğlu da kısa bir süre sonra öldürüldü.¹⁷⁵ Ülke topraklarında, İskender'in bir varisi olmadığı gerekçesiyle, yaklaşık 50 yıl sürecek olan egemenlik mücadelesi gerçekleşti.

¹⁷² Bahar 2010, 380.; bkz.; Güzel 2017, 32-34.; Ayrıca Greko-Roman döneme ait altın mumyalar hakkında daha fazla bilgi edinmek için National Geographic Firavunların Sırları-Altın Mumyalar adlı DVD'ye bakabilirsiniz.

¹⁷³ Cambrich 1997, 118.

¹⁷⁴ Tekin 1998, 108-109.

¹⁷⁵ Diakov-Kovalev 1987, 382.; Çıvgın-Yardımcı 2007, 155-157.; Plutarkhos, *Alexander*, 145.

Bu mücadeleler sonucunda, M.Ö. 3. yy sonlarında Helen dünyası karışık bir görüntü içindeydi. Mısır'da Ptolemaioslar, Suriye'de Seleukoslar, Makedonya'da ise Antigonoslar bulunmaktaydı. Bu devletlerin yanı sıra irili ufaklı birçok devlet meydana gelmiştir. Orta Asya'da Baktriya, Ön-Asya'da Partiya, Anadolu'da Armenia, Kappadokia, Pontos, Galatya, Bergama ve Bithynia, Karadeniz'in kuzeyinde Bosporos, Balkanlarda Epeiros, Aftika'da ise Kirene ve Nubya krallıkları kurulmuştur.¹⁷⁶ Konumuz gereği bu devletlerden Batı Anadolu ve Mısır'da hâkimiyet kuranlarını inceleyeceğiz.

1.4. Diadochlar Dönemi

Perdikkas'ın merkezde güçlenmesi ve imparatorluğun asıl hükümdarı gibi hareket etmesi diğer komutanları rahatsız etmekteydi. Perdikkas, İskender'in mezarını Makedonya'ya götürerek saygınlık elde etmek istemiştir. Fakat Ptolemaios, İskender'in vasiyeti üzere cenazenin İskenderiye'ye gömülmesi gerektiğini ileri sürerek cesede el koydu ve ona bir anıtmezar yaptırdı. Böylelikle Perdikkas'ın bu girişimi sonuçsuz kaldı. Daha sonra Perdikkas'ın Anadolu üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmek ve Kapadokia'nın ele geçirilmesini tamamlamak için yaptığı girişimler ağır bir bunalıma neden oldu. Perdikkas Anadolu'da bu işleri tamamlaması için Eumenes, Leonnatas ve Antigonas'ı görevlendirdi. Fakat bu komutanlar verilen bu emre uymadılar. Bunun üzerine Perdikkas, Anadolu'ya geçti. Kapadokia üzerine yürüyen Perdikkas, burayı ele geçirdi. Bu durum üzerine Kretos, Antigonas ve Antipatros, Perdikkas'a karşı birleşme kararı aldılar. Mısır'da bulunan Ptolemaios'ta daha sonra bu birliğe katıldı. Perdikkas, buna karşılık olarak önce Mısır üzerine yürüme kararı aldı. Perdikkas, Ptolemaios'la yaptığı savaş sırasında öldürüldü ve ordusu da Mısır ordusuna dâhil edildi. Böylelikle ülke topraklarındaki taksimat değişime uğradı.¹⁷⁷ Bu taksimata göre imparatorluğun merkezi yönetimi Antipatros'un eline geçti. Ptolemaios Mısır'a, Leonnatas Suriye bölgesine, Peukestes Persia'ya, Philippos Parthia, Nikonaraos Kapadokia, Seleukos Mezopotamya'ya,

¹⁷⁶ Bahar 2010, 368.

¹⁷⁷ Tekin 1998, 108.

Antigonos Lykia ve Pamphylia, Asandros Karia'ya, Kleitos Lidya'ya, Arriharos Hellespont Phrygyasına hâkim oldu. Antigonas ayrıca Avrupa orduları başkumandanlığına getirildi.¹⁷⁸

Antigonas, Anadolu'da Perdikkas taraftarlarını bir bir ortadan kaldırdı ve güçlü bir ordu kurdu. M.Ö. 339'da Antipatros'un ölümü üzerine yerine oğlu Polysperhon geçti. Bu durumu değerlendirmek için oğlu Kassandros'un, Polysperhon ile olan anlaşmazlığını kullanmak için faaliyetlere geçerek imparatorluğun asıl hâkimi olmaya çalıştı.¹⁷⁹

Makedonya'da bulunan krallık ailesi fertleri ise Grek kentlerine bağımsızlıklarını tanıyacakları vaadinde bulunarak onların desteğini aldı. İskender'in annesi Olympias, Eumenes'e bir mektup göndererek, Antigonas'a karşı kralın ailesini koruyacak komutanlar arasında yer almasını söyledi. Ancak bu olay komutanların kendi aralarındaki dayanışmalarını arttırdı. Antigonas, Lysimachos, Ptolemaios ve Kassandros Makedonya'daki yönetime karşı birlik kurdular. Antigonas ve Polysperhon arasında gerçekleşen savaşta Antigonas yenilgiye uğradı. Daha sonra Antigonas ve Eumenes arasında çarpışmalar başladı. Bu çarpışmalarda Eumenes öldü.¹⁸⁰

M.Ö. 315'te Anigonos ve Seleukos'un arası açıldı. Mısır'a sığınan Seleukos, Antigonos'un tek başına imparatorluğu yönetmek arzusu içerisinde olduğunu söyledi. Bu suçlamayı Kassandros ve Lysimachos'a da ilettiler. Sonuç olarak bütün komutanlar Antigonos'a karşı birleşme kararı aldılar. Fakat Antigonos savaşı bıraktığını ve ordusunu dağıttığını bir elçi göndererek haber verdi. Bunun üzerine komutanlar, ülke taksimatının yenilenmesi için isteklerde bulundular. Bu paylaşımı kendi çıkarlarına ters bulan Antigonos bu taksimatı reddetti. Ordu kurultayında kendisini kral naibi ilan ettiren Antigonos, Kassandros'u hain ilan ettirdi. Grek kentlerine özgürlüklerini vereceğini ilan ederek onların da desteğini aldı. Bu gelişmeler sonucunda imparatorluk topraklarında ve denizlerde M.Ö. 301 yılına kadar devam edecek olan yeni bir savaş dönemi başlamış oldu.

¹⁷⁸ Lloyd 2003, 167.

¹⁷⁹ Bosch 1942, 128-129.

¹⁸⁰ Umar 1999b, 437-440.

Bu savaş dönemi içerisinde ise İskender'in aile fertleri birer birer saray suikastları ile ortadan kaldırıldı. Olympias, sözde kral III. Philippos ve annesi Eurydike'yi öldürttü. Olympias'da M.Ö. 316 yılında Kassandros tarafından öldürtüldü.¹⁸¹ Kassandros, M.Ö. 311 yılında İskender'in dul eşi ve oğlunu da öldürmüştür. Böylelikle krallık ailesi ortadan tamamıyla kalkmış ve komutanların önünde bir engel kalmamıştı. Kendi başına hükümdar olmayı düşünen Kassandros'un hesapları tutmamıştı. Çünkü İskender'in ailesinin ölümü diğer komutanların önünü açmış ve savaşlar daha da kızışmıştı. Ülke toprakları üniter yapıdan tamamen uzak 5 farklı krallık bölünmüştü. Diadochlar'ın her biri kendini kral olarak ilan etmiş ve valilikle yükümlü odulları yerlerde krallıklarını kurmuşlardı. Kassandros Makedonya'da, Lysimachos Trakya'da, Seleukos Babil'de (Mezopotamya), Ptolemaios Suriye ve Mısır'da, Antigonas ve oğlu Demetrios'ta Anadolu ve Rodos'ta.¹⁸²

1.4.1. Ipsos ve Kurupedion Savaşları

“Beş Krallar Savaşı” olarak da anılan İpsos Savaşı, günümüz Afyon yakınlarındaki; o dönemde ise Frigia Bölgesine bağlı olan İpsos kenti yakınlarında meydana geldi. Bu savaşa İskender'in kurmuş olduğu büyük imparatorluk üzerinde hak iddia eden ve her biri kendini kral ilan etmiş olan beş komutanın katılması üzere planlanmış bir savaştı. Fakat bu savaşa Mısır'ı hâkimiyeti altında bulunduran Ptolemaios katılmamıştır.

Demetrios'un Yunanistan'ı ele geçirmesi üzerine Antigonas ve oğlu büyük bir güç kazanmıştı. Bu durum diğer krallık iddiasında bulunan komutanları rahatsız etmiş ve Antigonas ve oğluna karşı ittifak kurmuşlardı. M.Ö. 301 yılında yapılan savaşı Lysimachos ve Seleukos'un birleşik orduları kazanmıştır. Demetrios bu yenilgi sonrasında kıta Yunanistan'ına kaçarak kurtulmuş, yaşlı kral Antigonas savaş meydanında hayatını kaybetmiştir. Seleukos'un Hindistan'dan getirdiği 3.000 savaş fiili, bu savaşta tank görevi görmüş ve Demetrios'un birliklerinin dağılmasında büyük öneme sahiptir. Diadochlar, Antigonas'un topraklarını paylaştılar. Toros dağlarına

¹⁸¹ Tekin 1998, 111-112.; Morkholm 2000, 147.

¹⁸² Umar 1999b, 440.; Tekin 1998, 110-111.

kadar Anadolu'nun büyük bir kısmını Lysimachos aldı. Seleukos'un payına da Toroslardan İndos'a kadar doğu ülkeleri ve yukarı Suriye düştü. Savaşa katılmadığı halde galip tarafta görünen Ptolemaios ise savaş sonunda aslan payını alarak Diadochlar arasındaki mücadeleyi yeni bir boyuta taşınmasına sebep oldu.¹⁸³

Yenilgiden sonra Yunanistan'a kaçan Demetrios ise kendine bağlı kentlerden aldığı destekle ve Trakya'da çıktığı talan akınlarında topladığı esirlerle ve hâkimiyet aldığı topluluklarla büyük bir ordu kurdu.

Antigonas ve oğlu Demetrios'a karşı birleşen komutanların ise İpsos savaşı sonrasında araları açılmıştı. Savaş sonunda en karlı çıkan Ptolemaios, Seleukos'ların güçlenmesini istemiyordu. Bu nedenle Ptolemaios, Lysimachos ile birlik oldu. Seleukos ise İpsos savaşına katılmadığı halde aslan payını alan Ptolemaios'a karşı bir kin beslemekteydi. Bu durumdan fırsat bulan Demetrios, kızı Stratonikeia'yı Seleukos'la evlendirerek ittifak kurdu. Böylelikle Akdeniz'de seferler düzenleyerek Kilikia'yı ele geçirdi. M.Ö. 297 yılında ise Makedonya'da çıkan kargaşadan yararlanan Demetrios, Kassandros'un selefi Antipatros'u tahtan indirerek, kendini Makedonya kralı ilan etti. Demetrios'un böyle güçlenmesi diğer komutanların tekrar birlikte hareket etmesine neden oldu. Ptolemaios, Seleukos, Lysimachos ve Epiros kralı Pyrrhos birlik kurarak birçok karşılaşma sonucunda, Demetrios'u mağlup ederler. Seleukos tarafından esir edilen Demetrios, M.Ö. 283 yılında ölür.¹⁸⁴

Trakya, Makedonya ve Anadolu'nun büyük bir kısmına hâkim olan Lysimachos, gücünü doruğunda idi. M.Ö. 281 yılında Anadolu'daki bazı kentler Seleukos'tan Lysimachos'a karşı yardım istediler. Bunun üzerine Torosları aşarak Anadolu topraklarında ilerlemeye başladı. Lysimachos'un kötü yönetimi altında ezilen kıyı kentleri Seleukos'a kucak açtılar. Bergama'da Philetairos kenti teslim etti ve 9.000 talanton verdi. Bithynia bölgesi de Seleukos'a katıldı. Hermos (Gediz) vadisindeki Kurupedion iki ordu karşı karşıya geldi. Savaş sonucunda Seleukos, 80 yaşındaki Lysimachos'u yenilgiye uğratarak öldürdü. Böylelikle Diadochlar Savaşı sona ermiş

¹⁸³ Lloyd 2003, 167.; Tekin 1998, 112.

¹⁸⁴ Umar 1999b, 444.; Tekin 1998, 112.; Lloyd 2003, 167-168.

oldu. Seleukos, Anadolu'nun ve İndos'a kadar bütün Doğu'nun hâkimi oldu. Bu neredeyse Mısır ve Hindistan dışında, İskender'in fethettiği topraklara eşdeğerti.

Kurupedion Savaşı'nın ertesi yılı (M.Ö. 280) Selukos, Ptolemaios Keraunos tarafından öldürüldü. Artık İskender'in üniter devlet politikası tamamen ortadan kalkmış oldu. İskender İmparatorluğu'nun paylaşılan toprakları üzerinde şu krallıklar kuruldu.

-Mısır'da Ptolemaioslar (I. Ptolemaios Soter yönetiminde)

- Ön-Asya'da Seleukoslar (I. Antiokhos Soter yönetiminde)

-Makedonya'da Antigonoslar (I. Antigonos Gonatas yönetiminde)¹⁸⁵

Batı Anadolu ve Mısır'da Kurulan Helenistik Dönem Krallıkları

İskender'in ölümünden sonra bilindiği üzere ülke toprakları üniter bir yapıda kalamamış ve ülke toprakları Diadochlar adı verilen İskender'in ardılları arasında paylaşılmıştır. Çok geniş bir alana yayılan ülke toprakları, birçok farklı ulusu bir bayrak altında toplamıştır. Fakat özellikle İskender'in ölümünden sonra bu farklı unsurları bir arada tutabilecek bir otorite kurulamamıştır. Böylelikle düzinelere beylik ve kent devletlerinden oluşan durum devam etti. Ayrıca bu dönemde Galatlar yeni bir topluluk olarak Anadolu kavimleri mozağine katıldı.¹⁸⁶

İskender'in Pers zorbalığına karşı açtığı bayrak her ne kadar fetihlerini kolaylaştırırsa da onun ölümünden sonra komutanların faaliyetleri ülke topraklarındaki halkların siyasi bir taraf seçmelerinde neden olmuştur. Komutanlar uzun savaş yıllarından sonra kendi egemenliklerini kurdukları bölgelerde kendi adlarına birer krallık sahibi olmuşlardır. Bu krallıklardan Batı Anadolu ve Mısır'da hâkimiyet kuranları inceleyeceğiz.

¹⁸⁵ Tekin 1998, 112-113.;

¹⁸⁶ Akurgal 1986, 25.

1.5. Helenistik Krallıklar

1.5.1. Ptolemaioslar

İskender'in en önemli ardıllarından biri olan ve İskender'in ölümünden sonra Mısır'a yönetici olarak atanan, Lagos ve Arsinoe'nin oğlu I. Ptolemaios (Soter), Ptolemaioslar Hanedanı'nın kurucusudur. Ptolemaios, Mısır'da konumunu güçlendirmek için faaliyetlerde bulunmuştur. Mısır'ın doğal korunaklı yapısı, kaynakları ve Akdeniz'de bulunduğu konumu sayesinde de büyük bir güç elde eden Ptolemaios kısa zamanda güçlenmiştir.¹⁸⁷

I. Ptolemaios, hükümdarlığı boyunca komşu devletlerle aralıksız savaş içerisine girmiştir. Bu savaşları hükümdarlığının sınırlarını genişletmek ve kendisine tehlike teşkil eden komşu devletlere karşı ülkesini korumak için yapmıştır. Ömrünün son zamanlarını yaşadığı sıralarda, seksenli yaşlarda, krallığını sağlam ve kalıcı temeller üzerine oturtmayı da başarmıştır.¹⁸⁸ Hükümdarlığı döneminde Suriye, Kyrene (Bingazi), Kıbrıs'ı, bazı Ege adalarını ve Anadolu'nun güney ve güneybatı kıyılarını ele geçirerek ülkenin sınırlarını genişletmiştir (Hrt. 7). Kralın buraları kontrol altında tutmak istemesinde, ekonomik sebeplerin yanı sıra güvenlik sebepleri de vardır. Bu bölgeleri ele geçirerek ülkenin ana merkezi durumundaki Mısır'ın çevresinde bir tampon bölge oluşturmuştur.¹⁸⁹ Ayrıca Doğu Akdeniz ticaretinin önemli bir payını elde etmeyi de başarmıştır.

Hanedanın kurucusu olan Ptolemaios, I. Ptolemaios Soter adıyla bilinir. Tacını en küçük oğlu olan ve yine aynı adı taşıyan II. Ptolemaios'a bırakmıştır. Saray kadınları ve nüfuzlu kişiler tarafından sevilen II. Ptolemaios, babası daha tahtta iken bir taç giyme töreni ile tahta çıkmıştır. Bu sayede babası onun yerini sağlama almış ve diğer oğulların bunu engellemesine mani olmuştur. Böylelikle kardeşler arasında bir hâkimiyet mücadelesine mani olmuştur.¹⁹⁰ Bu taç giyme merasiminden yaklaşık iki yıl sonra I. Ptolemaios Soter ölmüş ve II. Ptolemaios tek başına tahta oturmuştur.

¹⁸⁷ Şar 2010, 39.

¹⁸⁸ Abbott 2009, 23.

¹⁸⁹ Kılıç-Aslan 2012, 129.

¹⁹⁰ Abbott 209, 24.

M.Ö. 285-246 yılları arasında hükümdarlık yapan II. Ptolemaios Philadelphus, babasının uygulamakta olduğu politikayı devam ettirmiştir. İskenderiye'deki kütüphaneyi ve müzeyi geliştirmiştir. Babası I. Ptolemaios ve annesi Berenike'ni tanrı ve tanrıça olarak anıldığı "Ptolemaieia" adında bir festival düzenlenmesinin öncülüğünü yapmıştır. Ayrıca İskenderiye kıyısında bulunan Pharos Adası'nda bulunan İskenderiye Feneri'nin, I. Ptolemaios döneminde başlayan inşaatını tamamlamıştır.¹⁹¹ II. Ptolemaios, öz kardeşi Arsinoe ile evlenmiştir. Bu nedenle kendisi ve eşi Philadelphus (Kardeş Seven) lakabı ile anılmıştır. II. Arsinoe olarak geçen bu kraliçe öz kardeşiyle evlenen ilk Ptolemaios kraliçesidir. Daha öncede bahsettiğimiz gibi Eski Mısır'da firavunların kardeşleri ile evlenmeleri normal karşılanan ve gelenekselleşen bir durumdu. Eski Mısır mitolojisinde Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştiren tanrı Horus'un anne ve babasının yani İsis ve Osiris'in kardeş oldukları dikkate alınır, bu evlilik muhtemelen o denem ki Mısırlı yerel rahipler arasında hoşnutluk yaratmıştı. Hatta Mısırlı rahiplerin bir toplantısının bir dökümünü içeren Mendes Sitelinde II. Arsinoe bir tanrıça olarak ölümsüzler dünyasında yer aldığı betimlenmiştir.¹⁹² Bu örnekte gösteriyor ki Ptolemaioslar Mısır'ın yönetiminde eskiden beri devam eden gelenekleri devam ettirmişler ve kendi hayatlarına ve yönetim şekillerine yansıtmışlardır.

Bu dönemde Ptolemaioslar ve Seleukoslar arasında 100 yılı aşkın bir süre aralıklarla devam edecek olan Suriye Savaşları patlak verdi. Bu savaşların odak noktası Suriye toprakları iken; zamanla Helen Anakarası, Batı Anadolu ve Ege adalarını da içine alan bir savaş haline gelmiştir. Ptolemaioslar'ın, II. Ptolemaios zamanında Anadolu topraklarında fetihlerde bulunduğunu biliyoruz.¹⁹³ Bu konu

¹⁹¹ Pharos Adası dünyanın yedi harikası arasında gösterilen İskenderiye Fenerine ev sahipliği yapan İskenderiye limanının karşısında bulunan bir adadır. Pharos kelimesi birçok dile yerleşmiştir. İspanyolca, Fransızca ve İtalyancada Pharos kelimesi "deniz feneri" anlamına gelmektedir.

¹⁹² Caman 2008, 61-62.; II. Arsinoe, I. Ptolemaios Soter ve I. Berenike'nin üç çocuğundan en büyüğüdür. M.Ö. 316 yılında doğan kraliçe II. Arsinoe, büyük ihtimalle kardeşi II. Ptolemaios ile aynı eğitimi almıştır. İlk evliliğini 16 yaşında babası gibi İskender'in generallerinden biri olan Lysimakhos ile yapmıştır. Korupedion Savaşında, Lysimakhos'un ölümünden sonra üvey kardeşi Ptolemaios Keraunos ile evlenmiştir. Bu sırada II. Ptolemaios, I. Arsinoe ile evlidir. Fakat saraydaki bir komplo sonucu I. Arsinoe sürgün edilmiştir. Bunun üzerine II. Ptolemaios, öz kardeşi II. Arsinoe ile evlenmiştir (M.Ö. 274). Ptolemaioslar içerisinde kardeş evliliğinin ilk örneği budur. Onların oluşturduğu bu hanedan kültürüne ise Theoi Adelphoi denmiştir.

¹⁹³ Kılıç-Aslan 2012, 130-132.

üzerine incelemeleri Batı Anadolu ve Mısır İlişkileri başlığı altında ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz.

Ptolemaios Hanedanı kral listesi:

Ptolemaios I. (Soter) (M.Ö. 305- 285)

Ptolemaios II. (Philadelphus) (M.Ö. 285-246)

Ptolemaios III. (I. Euergetes) (M.Ö. 246-221)

Ptolemaios IV. (Philopator) (M.Ö. 221-205)

Ptolemaios V. (Epiphanes) (M.Ö. 205-180)

Ptolemaios VI. (Philometor) (M.Ö. 180-145)

Ptolemaios VII. (M.Ö. 145)

Ptolemaios VIII. (II. Euergetes) (M.Ö. 170-163)

Ptolemaios IX. (II. Soter) (M.Ö. 116-107)

Ptolemaios X. (I. Alexander) (M.Ö. 107-88)

Ptolemaios XI. (M.Ö. 88-80)

Ptolemaios XII. (M.Ö. 80- 51)

Ptolemaios XIII. (M.Ö. 51-47)

Ptolemaios XIV. (M.Ö. 47-44)

Ptolemaios XV. (Caesarion) (M.Ö. 44-30)

şeklinde tahmin edilmektedir.

Ptolemaios Hanedanı'nın tüm erkek hükümdarları, 'Ptolemaios' ismini taşımışlardır. Ptolemaios hanedanında kralların eşleri olan kraliçelerinin bazıları kocaları ile kardeşirler. Kraliçe isimleri çoğunlukla Kleopatra, Arsinoe veya

Berenike olurdu. Ptolemaios hanedanının en son üyesi ve en son kraliçesi VII. Kleopatra'ydı ve tarihte en ünlü Ptolemaios hanedanı üyesidir

İlk üç Ptolemaios'un saltanatı, Mısır'da bir gelişme dönemini başlatmıştır. Bu dönemde ülke tarım, ticaret ve Yunanlı nüfusun da eğitim ilişkileri açısından Helen dünyasıyla iç içe geçmiştir.¹⁹⁴

2. yy. Mısır'da ekonomik alanda ve siyasal mücadelelerde bir gerilemenin yaşandığı bir dönemdir. Ptolemaiosların sarayı bir fesat ve iktidar hırsının sonucunda ortaya çıkan çekişmelerin yaşandığı bir yer haline almıştır. IV. Ptolemaios Philopator döneminde yerel isyanlar Yukarı Mısır'ı sarsmaya başladı. Bu isyanlar M.Ö. 85'e kadar devam etti. Mısır dış kaynaklarının büyük bir bölümünü kaybetti ve hatta M.Ö. 168'de kendini kral ilan eden Suriyeli IV. Antiokhos Epifanes'in kısa süreli de olsa yönetimi ele geçirmesine neden oldu. 1. yüzyıla geldiğimizde devleti daha da zayıflamaya devam etti. M.Ö. 2. ve 1. yüzyılın ilk yarısı Mısır halkı için zorlu dönemlerdi. Çünkü başa geçen krallar zorbalıklarıyla, zevk ve sefaya olan düşkünlükleriyle halkı kötü duruma düşürmüşlerdi. M.Ö. 1. yüzyılda iktidardaki bu zayıflama halkın rahatlamasını sağladı. Çünkü devlet siyasi sorunlardan dolayı halka baskı kurmaktan dahi aciz duruma düşmüştü. Fakat Roma'nın gücünün gölgesi Mısır'ın bağımsızlığının üzerine çöktü. Bölgeyi ele geçiren Romalılar, kendilerine bağlı bir şekilde Ptolemaiosların yönetimine bir süre daha izin vermişlerdir. Ptolemaioslar ve Roma İmparatorları bölgedeki anıtların üzerinde geleneksel Mısır firavunları gibi beraber işlenmişlerdir. M.Ö. 30 yılında Mısır Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline gelmiştir.¹⁹⁵

Ptolemaioslar, Mısır'da öteden beri devam eden merkezileştirilmiş yönetim sistemini kullanmaya devam etmişlerdir. Devletin başında her türlü yetkiyi (idari, adli, askeri, dini) kendisinde toplamış bir kral bulunuyordu. Ülke toprakları hükümdarın şahsi malı durumundaydı.¹⁹⁶ Ülke yönetiminde, Makedon gelenekleriyle Mısır yerel dinamiklerinin uzlaştığı bir yönetim sistemi olduğunu söylemek mümkündür. Ptolemaioslar, Mısır'ın yerel yönetimini benimsedikleri için diğer

¹⁹⁴ Narçın 2016, 59.; Baines-Malek 1986, 33.

¹⁹⁵ Baines-Malek 1986, 48.

¹⁹⁶ Arslantaş-Yılmaz 2017, 366.; Tanilli 2015, 381.

çağdaşı olan Helenizm krallıklardan belirgin bir şekilde ayrılır.¹⁹⁷ Kral, kendi ve hanedanının çıkarlarını Mısır halkının çıkarlarından üstün tutmaktaydı. Halkın refahı bir amaç değil, bir araç olmuştur. Böylelikle halkın refah düzeyini belli bir dengeye alarak kral kendi yerini sağlamlaştırmıştır. Bu refah düzeyinin korunması yönetimi kolaylaştırmış ve temelde güçlü bir ordu, güçlü bir donanma bulundurmaya sağlamıştır.¹⁹⁸

Mısır devlet teşkilatı geniş bir memur kadrosuna sahipti. Bu memurlar Yunan memurlarının aksine devlet hazinesinden belirli bir ücret yerine, belirli bir miktar toprak mahsulü almaktaydılar. Firavunun yanında deneyimlerinden istifade edilen ve “arkadaş” unvanı verilen asillerden oluşturulmuş ‘danışma kurulu’ vardır. Devlette yüksek memurluk ve orduda subaylık yapacak kişiler saray okullarında yetiştirilmekteydi.¹⁹⁹

Ptolemaioslar’da ve diğer Helenistik krallıklarda hukuki işlere, kralın atadığı hâkimler bakardı. Kral, en yüksek hâkim konumundaydı. Bu nedenle itirazlar için ona başvurulabilirdi. Ölüm kararlarını ise kralın onaylaması gerekmektedir. Mısır’ın yerel halkı için yerel hâkimlerin başkanlık ettiği mahkemeler kurulurdu. Makedonyalı ve Yunanlılar için ayrı mahkemeler de bulunmaktaydı.²⁰⁰

Mısır, diğer Helenistik krallıklardan farklı olarak, coğrafi koşullarının da etkisiyle dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehdide kapalı durumda idi. Öyle ki yaklaşık olarak 40 yıl boyunca tahtta oturmuş olan I. Ptolemaios Soter döneminde Mısır’a hiçbir düşman ayak basmamıştır.²⁰¹ Bunda pek tabii coğrafya şartları kadar I. Ptolemaios Soter’in akılcı yönetimi de etkilidir. Ptolemaios, İskender’in yolundan gitmiş ve Mısır’ın neredeyse tüm eski müesseselerini korumaya çalışmıştır. Fakat Helen kültürüne, saygı ile eğilmiştir.²⁰² Daha sonraki hanedan üyeleri de Yunan kültürünü, mevcut olan Mısır kültürüyle karıştırmadan, bazı durumlarda Mısırlıların istekleri göz önünde bulundurularak bir yönetim kurdular. Kralların bu davranışı

¹⁹⁷ Güzel 2017, 28.

¹⁹⁸ Mansel 2014, 493.; Bosch 1943, 139.

¹⁹⁹ Arslantaş-Yılmaz 2017, 366.

²⁰⁰ Bosch 1943, 145.

²⁰¹ Bosch 1943, 21.

²⁰² Ellis 1994, 59.; Bosch 1943, 145.

halkın gözünde onların bir firavun gibi görünmelerini sağladı. Halkın inancına pek dokunmayan bu yeni dönem firavunları, Yunan mitolojisindeki bazı tanrıları,0 Mısır mitolojisiyle birleştirdi. Sanattaki yontularda klasik Yunan biçimine Mısır'ın geleneksel motifleri eklendi.²⁰³ Mısır dininde hayvanlara tapınmanın da en çok geliştiği dönem, Ptolemaioslar dönemidir. Bu kült hem Yunanlıların hem de Mısır'ın yerel halkının ilgisini çekiyordu. Hayvan mumyalarının yapıldığı birçok ölüler kenti kuruldu ve buraya dinsel ziyaretlerde bulunuldu, adaklar verildi.²⁰⁴

Ptolemaios hükümdarları, halk tarafından benimsenmek, halkın onarı anlamaları ve politik amaçlarını gerçekleştirmek için dini yönden yapılabilecek her türlü rutin işleri yerine getirmekteydi. Böylelikle dini yönetim için bir araç olarak kullanıp politik bir saygınlık elde etmişlerdir. Nitekim Mısır'ın son kraliçesi, aynı zamanda son firavunu olan VII. Kleopatra kendini bir firavundan daha çok tanrıça, yani İsis ve Aphrodite olarak tanımlamayı ve ilahlaşmayı tercih etmiştir. Böylelikle hem Mısır'ın hem de Yunan'ın tanrıları kendinde birleştirmiş ve iktidarını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu hareketi onun hem yerel Mısır halkı üzerinde hem de Yunan dünyasında siyasi emeller güttüğünü ve dini bir siyaset aracı olarak kullandığını göstermektedir.²⁰⁵ Ptolemaioslar Yunan ve Mısır tanrıları birleştirmeye çalışmışlardır. Böylelikle Mısır ve Helen kültürünü bir araya getirmeyi amaçlamışlardır. Böylelikle yeni tanrılar oluşturmuşlar ve bunların tapınımlarını resmileştirmeye çalışmışlardır. Buna örnek olarak Apis boğasını verebiliriz. Apis, Mısır'a özgü bir tanrı motifi iken Ptolemaioslar döneminde Serapis adını alarak yeni bir tanrı olarak gösterilmiştir. Apisle özleştirilen yeni tanrı Serapis, Mısırlılar tarafından pek benimsenmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Memphis'te Apis'e tapınma sürmüş ve Apis betimlemeleri Mısır sanatında kullanılmaya devam edilmiştir.²⁰⁶

Bu hanedanın firavunları başkent olan İskenderiye'yi kalkındırmayı birinci amaç olarak görmüşlerdir. Ancak Yukarı Mısır boyunca uzanan vadi boyunca, geleneksel Mısır mimarisi tarzında birçok tapınak inşa etmişlerdir. Bu eserlerin başlıcaları,

²⁰³ Narçın 2016, 58.

²⁰⁴ Baines-Mansel 1986, 51.

²⁰⁵ Güzel 2017, 31.

²⁰⁶ Çokay-Kepçe 2007, 202.

Edfu'da 'Horus', Dendara'da 'Hator', Philae'de 'İsis', Kom Ombo'da 'Sobek ve Haroeris', Esna'da 'Khnum ve Hator' tapınaklarıdır.²⁰⁷

Diğer Helenistik devletlerde olduğu gibi Ptolemaioslar da mali işlere büyük önem vermişler ve devletin gelir-gider dengesini korumaya çalışmışlardır. Krallığın en büyük geliri ise devlet memurları aracılığı ile toplanan ve tarım üzerinden alınan vergilerdir. Bunun yanı sıra devlet gelirleri içinde savaş ganimetleri, maden gelirleri ve hayvanlardan, gümrükten, veraset ile geçen mallardan alınan vergiler vardır. Rahipler dışında her Mısır vatandaşı vergi vermekle mükellefti.

Mısır'da bulunan bazı papirüslerden elde edilen bilgiye göre tarımsal alan sahipliği ya da özel mülkiyet anlayışının olamadığı anlaşılmaktadır. Tarımsal alandaki toprakların tümü kralın sayılmaktadır. Ayrıca bu bereketli toprakların büyük bir kısmı kraliyet çiftçileri adı verilen bir sınıf tarafından işletilmekteydi. Oldukça bereketli olan bu toprakların sözleşmeli olarak çiftçilere verildiği ve belirli aralıklarla bu toprakların sözleşmelerinin yenilendiği anlaşılmaktadır. Bu toprakların asıl sahibi kraldır. Sadece bir sözleşme ile üretim hakkı çiftçinin eline geçmektedir. Bu toprak sistemi Mısır'ın ilk dönemlerinden beri uygulanan bir sistemdi. Anlaşılacağı üzere bu yeni firavunlar daha önceki yerli firavunların yolundan gitmişler ve Mısır halkının alıştığı yönetim şekline pek fazla uzaklaşmamışlardır.

Bu toprakların yanı sıra devlete ait "bahşedilmiş topraklar" olarak sınıflandırılmış topraklar vardır. Bu topraklar üç grupta incelenir. Bunlardan ilki tapınaklara ait olan "Kutsal Topraklar", ikincisi, soylulara verilen "Bahşedilmiş Topraklar", üçüncüsü ise aktif durumdaki askerlere verilen "Klerukhia" topraklarıdır.²⁰⁸ Mısır'da özel mülkiyet anlayışı ancak Helenistik dönemin sonlarına doğru gözlenebilmiştir.²⁰⁹

Mısır'daki tarım faaliyetlerinde en önemli yenilik olarak yılda iki kez tahıl ekiminin ülke çapında yaygınlaştırılmış olmasıdır. Ekonomik birçok atılım devlet tekelliliği ile sağlanmıştır. Ptolemaios hanedanlığı öncesi Mısır'da devlet tekelliliği

²⁰⁷ Yazıcıoğlu-Yavi 2000, 29.

²⁰⁸ Şar 2010, 47.

²⁰⁹ Arslantaş-Yılmaz 2017, 366.

olduğu bilinmektedir. Fakat Ptolemaiosların bu sistemi kullanırken daha önceki firavunları izleyip izlemedikleri hakkında bir bilgi yoktur. Birçok bölgede Yunan yerleşim alanı büyüüp genişledi. Toprağı tarıma elverişli hale getirme çalışmaları yürütüldü. Yerli halk ile Yunanlılar arasında etkileşim az olduğu halde bu yeni etkinlikler ülkenin bütününe refah getirdi.²¹⁰

Ticaret faaliyetleri de toprak işletmeciliğinde olduğu gibi devletin tekelinde bulunuyordu. Ürünlerin çoğunluğu genel kiracılara ve kralın ticaretinin örgütleyicisi durumunda olan memurlara gidiyordu. Yabancı tüccarların haksız bir rekabet ortamı oluşturmamaları için dışarıdan gelen malların denetimini yapan gümrükler kurulmuştur.²¹¹

1.5.2. Seleukoslar

I. Seleukos Nikator, II. Philippos'un seçkin memurlarından birisi olan Europos'lu Antiokhos'un oğludur. İskender'le birlikte yetiştirilmiş ve yine onunla seferlere katılarak başarılar kazanmış ve rütbesi yükselmiştir.²¹² İskender'in ölümünden sonra, M.Ö. 321'de Triparadeisos'da düzenlenen toplantıda Seleukos Babil satraplığına getirilmiştir.²¹³ M.Ö. 281 yılında Magnesia (Manisa) yakınlarında yapılan Kurupedion savaşlarından, zaferle çıkan Seleukos I. Nikator, Seleukos devletinin ve hanedanın kurucusudur. Kurupedion Savaşından sonra ordusu tarafından Makedonya kralı da ilan edilen Seleukos; batıda Ege Denizi'nden, doğuda İndus nehrine kadar uzanan büyük bir devletin kurucusu olmuştur.²¹⁴ Seleukos, M.Ö. 300 yılında Antigonía şehrini yıktırarak, buranın 8 km uzağına Antakya (Antioch) şehrini kurmuş ve burayı ülkesinin başkenti olarak belirlemiştir. Bu başken kısa zamanda gelişim gösterdi ve Doğu Medeniyeti ve Yunan Medeniyetinin kesiştiği bir merkez halini aldı.²¹⁵

Mısır ve Makedonya dışında neredeyse İskender İmparatorluğu'nun tamamına sahip olan Seleukos, Kurupedion savaşından yaklaşık yedi ay sonra Trakya'daki

²¹⁰ Baines-Malek 1986, 48.

²¹¹ Demirağ 1995, 9-10.

²¹² Alten 2015, 12.

²¹³ Arslan 2010, 205.

²¹⁴ Bahar 2010, 368.

²¹⁵ Bahadır 2011, 398-399.; ayr. bkz.; Bahadır 2010, 350-352. M. Tekin 2000, 4-5.

egemenliğini sağlamlaştırmak için gittiği Lysimakheia'da (Bolayır) Ptolemaios Keraunos tarafından hançerlenerek öldürülmüştür.²¹⁶ Onun ölümünden sonra devletin başına I. Antiokhos Soter (M.Ö. 281-261) geçti. M.Ö. 273 tarihinde Galatlara karşı kazandığı zaferin ardından Soter (Kurtarıcı) unvanını almıştır. I. Antiokhos döneminde genel olarak Akdeniz'de üç hâkim güç vardı. Bunlar; Mısır'da Ptolemaioslar, Makedonya'da Antigonoslar ve Anadolu ve Suriye'de Seleukoslar. I. Antiokhos dönemi bu devletlerarasındaki hâkimiyet mücadeleleri ile geçti.²¹⁷ I. Antiokhos zamanında başlayan, Ptolemaioslar ve Seleukoslar arasında gerçekleşen Suriye savaşları, her ne kadar Suriye toprakları için başlamış olsa da daha sonraki dönemlerde savaşın etki alanı ve savaş coğrafyası da genişleme gösterecektir. Seleukoslar tarihinin çeşitli zamanlarında altı tane Suriye Savaşı gerçekleşmiştir.²¹⁸ I. Antiokhos dönemine devlet gerileme kaydetmeye başladı. Anadolu'daki bazı toprakları Bergama, Kapadokya ve Bithynia krallıklarına; Güney Suriye'yi ise Ptolemaioslara bırakmak zorunda kaldı.²¹⁹ Bu gerileme zaman zaman yerini başarılarla da bıraksa Seleukos Devleti'nin güçlü rakipleri ve çok uluslu yapısı zamanla devletin parçalanmasına neden olmuştur.

Ege'den Hindistan'a kadar uzanan bu geniş coğrafyada Seleukos hâkimiyetinin zayıflaması ile birlikte M.Ö. 3. yüzyılda birçok krallık ortaya çıkmıştır. Bunlar;

Küçük Asya'da; Bergama, Galatya, Pontos, Kapadokya ve Bithynia krallıkları,

Doğuda; Hazar Denizi'nin kuzeyinde Parthia, daha doğuda ise Hint-Baktria Devleti.

Böylelikle Büyük İskender'in ölümünden sonra kurulan krallıklar içerisinde en büyük toprağa sahip olan Seleukos Krallığı önemli ölçüde küçülmüştür.²²⁰

Seleukos Krallığı hükümdar listesi;

²¹⁶ Alten 2015, 16.; I. Ptolemaios Soter ile Antpatros'un kızı Eurydike'den olma Ptolemaios Keraunos (Şimşek) bu suikast ile Makedonya tahtını ele geçirmiştir. Ptolemaios Keraunos, I. Ptolemaios Soter'in ilk karısından çocuğudur. Fakat I. Ptolemaios, ilk karısından boşanıp, ikinci karısı Berenike ile evlenince, Ptolemaios Keraunos, vasiyetten mahrum kalmıştır.; Bosch 1943, 25.

²¹⁷ Bahadır 2010, 353.

²¹⁸ Kılıç-Aslan 2012, 130-132. ayr. bkn.; Yıldırım 2017, 117-131.

²¹⁹ Sarıcı 2013, 11.

²²⁰ Altan 2014, 102.

- I. Seleukos Nikator (M.Ö. 312-281)
- I. Antiokhos Soter (M.Ö. 281-261)
- II. Antiokhos Teos (M.Ö. 261-246)
- II. Seleukos Kallinikus (M.Ö. 246-225)
- III. Seleukos Ceraunus (M.Ö. 225-223)
- III. Antiokhos Magus (M.Ö. 223-187)
- IV. Seleukos Filopator (M.Ö. 187-175)
- IV. Antiokhos Epifanes (M.Ö. 175-163)
- V. Antiokhos Eupator (M.Ö. 163-161)
- I. Demetrios Soter (M.Ö. 161-146)
- Aleksander Balas (?)
- II. Demetrios Nikator (M.Ö. 146-139)
- VII. Antiokhos Sidetes, (M.Ö. 139-129) şeklindedir.²²¹

III. Antiokhos döneminde Seleukoslar ile Roma ve müttefiki Bergama arasında, Magnesia’da gerçekleşen savaş sonucunda Seleukoslar yenilgiye uğramıştır. Seleukoslar bunun sonucunda Orta ve Batı Anadolu’daki hâkimiyetini Roma’nın müttefiki olan Bergama Krallığı’na bıraktı (M.Ö. 190). Magnesia zaferinden yaklaşık bir yıl sonra Gn. Manlius Vulso komutasındaki Roma orduları Galat Seferi’nde, Galatları yenilgiye uğratmıştır. Roma’nın bu başarısından sonra Roma ile Seleukoslar arasında M.Ö. 188 tarihinde Apemeia Barışı (Afyon-Dinar’da) yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Seleukoslar, doğuda Kızılırmak’tan, güneyde Toros Dağları’na kadar, Orta ve Batı Anadolu’yu Roma’nın müttefiki olan Bergama ve Rodos’a bırakmıştır. Bu anlaşmada Roma ise kendisine bir toprak almamıştır.²²²

²²¹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Seleukos_imparatorlar%C4%B1_listesi

²²² Bahar 2010, 368-369.

Ünlü bir Roma komutanı olan Pompei, M.Ö. Seleukos Krallığı'nın başkenti olan Antakya'yı alarak Seleukosları yaktı ve Antakya bu tarihten sonra Roma İmparatorluğu'na bağlı bir eyalet olan Suriye Eyaleti'nin yönetim merkezi haline geldi.²²³

Seleukos Krallığı, en güçlü döneminde daha öncede bahsettiğimiz gibi Ege kıyılarından İndus Nehri'ne kadar oldukça büyük bir alanda hâkimiyet göstermiştir. Bu büyük devletin bünyesinde birbirinden çok farklı halklar ve devletler barındırmaktaydı. Aynı ölçüde ülke coğrafyası da oldukça çeşitli yüzey şekillerine sahipti. İskender İmparatorluğu'nun omurgası denilebilecek bir alanda kurulan Seleukos Devleti, büyük ırmakların suladığı oldukça verimli vadiler, dağlar, çöller, deniz kıyıları ile oldukça zengin bir coğrafi birlikteliği resmediyordu. Bu coğrafya üzerindeki halklar ve kabileler ise ilkel topluluklardan, o dönem için modern olarak söylenebilecek uygar kent yaşamına kadar birbirinden farklı iktisadi ve kültürel düzeyde kitleleri barındırıyordu. Seleukoslar ise bütün bu coğrafya ve kültürlerin birleşiminden sağlam ve tutarlı bir bütün çıkarmak durumundaydı. Seleukoslar'ı Ptolemaioslardan ayıran en büyük farkta buydu. Çünkü Ptolemaios toprakları etnik ve coğrafi yönden birleşmiş durumdaydı. Fakat Seleukos topraklarında ise hâkimiyet kurmak oldukça güçlü.²²⁴

III. Antiokhos döneminde, eski Pers İmparatorluk yönetiminin Büyük İskender tarafından benimsenen birçok yöntemde, günün koşullarına uyacak şekilde değişiklikler yapmıştır. Bu reform hareketi ile askerler ve siyaset adamları arasında çekişmeye neden olan iki başlı yönetsel yapının düzenlenmesi amaçlamıştır. Krallığın yönetimi askeri ve sivil gücü kendisinde birleştiren eyaletlere verilmiştir. Yönetimin merkezleri doğuda Seleukia (Babil yakınları), batıda ise Sardes'de toplanmıştır. Seleukoslar Anadolu'da ve buradaki Helen kentlerini egemenlikleri

²²³ Bahadır 2011, 399.

²²⁴ Demirağ 1995, 11.

altına alarak, bütün Ortadoğu'nun siyasi, ekonomik ve kültürel gücü haline gelmiştir.²²⁵

Seleukos Krallığı'nın teşkila yapısında fazla bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak Seleukos teşkilat yapısının birçok yönden Ptolemaioslar ile benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Devletin 25 civarında satraplığa bölüdüğü bilinmektedir. Pers satraplıklarına nazaran daha küçük olan bu satraplıklar “*Strategos*” adında valiler tarafından yönetilmekteydi. Ayrıca bu satraplıklar birtakım Hiparhialara (idari birimlere) bölünmüştür. Ptolemaioslar Mısır'da sadece bir şehir (İskenderiye) kurmuşlarken, Seleukoslar hâkim oldukları geniş coğrafya üzerinde birçok şehir kurmuşlardır. Yalnızca I. Seleukos'un 16 tane şehir kurduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra Seleukoslar hanedanlığından bazı kişilerin şehirler kurdurdukları bilinmektedir.²²⁶

Seleukoslar, şehircilikte Helen şehir sistemlerini örnek almışlardır. Ayrıca şehircilikte Helen ve doğu monarşisini harmanlamışlardır. Nüfusu bilinçlendirerek, sulama kanallarını geliştirip ürün bolluğunu elde etmeyi başarmışlardır. Bölge bu sayede tüketici toplum konumundan üretici toplum konumuna gelmiştir. Aşırı üretim zamanla bölge aşırı fiyat düşüşüne neden olmuş ve buda isyanlara neden olmuştur.²²⁷

Kurulduğu topraklar göz önüne alındığı zaman birçok ticaret yolu Seleukosların hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra Doğu Akdeniz ticaretinin büyük bir kısmı Seleukos limanlarını kapsamaktaydı. Seleukoslar İskender'in mirası üzerinde bulunan Babil, Şam gibi ticaret merkezleri ve Perslerin açmış olduğu ticaret yolları üzerinde hâkimlerdir. Toprak yönetimi ve ekonomik olarak, Ptolemaioslara benzer özellikler gösteren Seleukoslarda toprağın büyük çoğunluğu krala aittir. Ancak büyük miktarda topraklarda, tapınaklara, kentlere ve bazı üst düzey devlet

²²⁵ Buradaki Seleukia kenti Babil yakınlarında Seleukosların ilk başkentidir. Ayrıca, Manavgat yakınlarında Seleukia; Hatay Samandağı'nda Seleukia Pieria; Isparta yakınlarındaki Atabey'de Seleukia Sidera adında antik kentler bulunmaktadır.

²²⁶ Arslantaş-Yılmaz 2017, 367.

²²⁷ Aperghis 2004, 59.; Ayrıca yaşanan Suriye savaşları da bu çöküşte önemli bir paya sahiptir.

adamlarına bırakılmıştır. Ticaret ve üretim kralın tekelinde buluyordu ve bunun yanında şahsi işletmelerde bunuyordu.²²⁸

1.5.3. Bergama Krallığı

Bergama; Anadolu'nun kuzeybatısında olup, Ege Bölgesi'nin Bakırçay (Kaikos) Havzasında kurulmuş, Bergama Krallığının merkezidir. Bu merkez, 39 derece 7 dakika kuzey enlemi ve 27 derece 12 dakika doğu boylamı arasında yer almaktadır. Doğusunda Manisa, kuzeyinde Balıkesir illeri bulunmaktadır.²²⁹ Bergama'nın ismi antik dönemdeki adı olan Pergamon'dan gelmektedir. Pergamon adı etimolojik olarak Luwice Pargama, "Parga-(u)ma" Yüksek Yerin Halkı ya da Yüksek Yerin Kenti anlamına gelmektedir.²³⁰ Yerin Bölge stratejik açıdan büyük öneme sahiptir. Öyle ki pers satrapları ve Büyük İskender'in generallerinden Antigonos'la savaşan Lysimakhos, Bergama'nın stratejik öneminden dolayı burayı askeri karargâh olarak kullanmışlardır. Lysimakhos, 9000 talentlik hazinesini burada Philetairos adında Paflogonyalı bir subaya koruması için bırakmıştı. Fakat savaşta Lysimakhos'un ölümü üzerine, Philetairos burada yarı bağımsız bir devlet kurdu.

Philetairos, Paflogonya'nın Tios kentinde doğmuş ve babası Attolos, annesi ise Boa adında bir kadındır. Philetairos, küçükken geçirdiği bir kaza sonucunda kısır kalmıştı. Fakat buna karşılık becerikli ve yöneticilik yönünde gösterdiği başarılar nedeniyle kısa sürede Lysimakhos'un gözüne girmiş, sevgisini ve güvenini kazanmıştır. İyi ve nüfuz sahibi bir ailede yetiştiği anlaşılan Philetairos, ilk olarak Antigonos'un yanında danışmanlık görevi yapmasına rağmen, daha sonra Lysimakhos'un yanına sığınmak zorunda kalmıştır. Philetairos, örgütleyici yeteneği ve ekonomi alanındaki görüşleri Lysimakhos'u etkilemiştir.

Lysimakhos'un Kurupedion Savaşı'nda ölümünden sonra hazinesini ele geçiren Philetairos, Selevkos kralının isteğine karşı çıkararak hazineyi teslim etmemiştir. Buna karşılık Philetairos, Bergama'da basılan paraların üstüne krallık tacını taşıyan Seleukos'un portresini işleterek ona bağlı olduğunun izlenimini vermiştir. Bu hazine, Bergama kalesinin tadilatının yapımında ve asker toplamak için kullanılmıştır.

²²⁸ Demirağ 1995, 11.

²²⁹ Eriş 1990, 6.; Tekin 1998, 113.

²³⁰ Gözülü 2018, 8.

Seleukoslar ise bu kalenin savunmasını güçlü olduğunu ve alınmasının zor olacağını farkında oldukları için anlaşma yoluna gitmişlerdir. Böylelikle Philetairos ve Seleukoslar arasında bir anlaşma düzenlenerek Bergama, Seleukoslara bağlı vassal bir devlet haline geldi.

Seleukos kralı I. Antiokhos zamanında Seleukos krallığı içte ve dışta birçok sorunla baş etmek durumunda kalmıştı. Bu durumu fırsat bilen Philetairos, Bergama Prenslüğünü kurmuştur. Kendi adına bastırdığı paralar bunu açıkça göstermektedir. Bu sikkelerin bir yüzünde başında miğferi, elinde mızrağı ve kalkanı ile oturur vaziyette resmedilmiş tanrıça Athena, diğer yüzünde ise Philetairos'un zafer simgesi olan defne dallarıyla taçlandırılmış ve kutsal sargılarla sarılı başı yer almaktadır. Bu sikkeler daha sonraki krallar döneminde de ilk krala hürmeten bastırılmaya devam edilmiştir.²³¹

Philetairos'un ölümünden sonra başa geçen ve Philetairos'un kardeşi olan Eumenes²³² döneminde Seleukoslar ile Sardes Ovasında yapılan savaş sonucunda Bergama, tamamen bağımsız hale gelmiştir (M.Ö. 261). Bu zafer sonucunda Eumenes, topraklarını kuzeyde İda (Kazdağı) eteklerine kadar uzattı. İda Dağı yakınlarına ve Akhisar'ın 18 km. doğusuna kaleler yaptırarak sınırların güvenliğini sağlamayı amaçladı. Ülkenin, güneydeki toprakları bugünkü Yeni Foça'ya, doğuda ise Simay çayına kadar uzanıyordu. M.Ö. 241'de Bergama Devleti'ni, ilk defa kral ünvanı alacak olan yeğeni I. Attalos'a bıraktığında, ülke toprakları bu büyüklükte idi.²³³

Eumenes ve onun halefi olan I. Attalos zamanında, Galatlara yapmış oldukları seferler ile Batı Anadolu kentlerini işgallerden korumaları nedeniyle, bu kentler tarafından büyük sempati ile karşılanmışlardır. I. Attalos, Galatlara karşı kazandığı zafer sonucunda kral ünvanı almıştır (M.Ö. 241).²³⁴ Bazı kaynaklarda bu nedenle Bergama Krallığı'nın ilk kralı olarak I. Attalos geçmektedir. Attalos'un bu başarılı hükümdarlığı Bergama tarihinde onun ismini kendisinden sonra geçen krallar

²³¹ Ercan 2000, 24.; Eriş 1990, 41-43.; Günaltay 1951, 223.; Mansel 2014, 486.; Bayatlı 1996, 14.

²³² Mansel 2014, 492.

²³³ Bosch 1943, 42.; Eriş 1990, 49.

²³⁴ Bahar 2010, 370.

tarafından unvan olarak kullanılmasını sağladı. Bergama krallarına Attaloslar veya Attalidler denmiştir.²³⁵

I. Attolos döneminde Roma ile Makedonya arasında mücadeleler başlamıştı. Bu duruma karşılık Bergama'nın komşusu ve rakibi olan Bithynia Karallığı, Makedonya tarafını tutmaktaydı. Bu nedenle I. Attalos M.Ö. 209 yılında Roma ile aralarında başlayan dostluk ilişkilerini bir ittifaka çevirmiştir. Ayrıca Roma'nın gücünün karşısında rakip değil bir müttefik olarak hareket etmek siyasi olarak büyük bir beceriydi. Roma'nın bu dostluğu Bergama krallığının rakibi olan Seleukoslara karşıda korunmasını sağlayacaktı.

II. Eumenes döneminde, M.Ö. 190'da Rodos ve Bergama donanmalarının yardımı ile Anadolu'ya geçen Roma orduları, Bergama orduları ile birleşerek, Magnesia (Manisa) yakınlarında Seleukos kralı III. Antiokhos'u yenilgiye uğrattılar. M.Ö. 189 yılında ise Seleukoslara yardım eden Galatları cezalandırmak için Anadolu'ya sefer düzenleyen Roma, büyük bir zafer kazanarak 8000 Galat'ı öldürdü. Bunun üzerine Galatlar, Bergama Kralı II. Eumenes'le barış içinde yaşayacaklarına dair söz verdiler.

Bu gelişmeler sırasında Roma bir yandan Kuzey Afrika'dan gelen bir tehdit olan Hannibal ile uğraşmaktaydı. Roma'yı oldukça zor bir duruma düşürten Hannibal bir dizi savaş sonunda yenilgiye uğramış ve Anadolu'ya geçmiştir. Bunun sonucunda Seleukos ve Roma-Bergama birleşik orduları arasında yaşanan savaş (Magnasia Savaşı) M.Ö. 187'de bir ön anlaşma ile sonuçlandı. M.Ö. 188 Apameia'da düzenlenen bir barış konferansı ile Apameia Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile Roma Anadolu'da toprak almamış ve Hannibal'ın, Aetolyalı Thoas'ın ve bazı Roma düşmanlarının kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir. Seleukoslar, bu barış anlaşması gereğince, Lykaonia ve çevresini Bergama krallığına bırakmışlardır. Böylelikle Toroslara kadar Orta Anadolu toprakları Bergama krallığına katılmıştır. II. Eumenes zamanında Galatlar bir isyan daha çıkarmışlar (M.Ö. 167)ve bu isyan

M.Ö. 166 yılında bastırılmıştır.²³⁶

²³⁵ Eriş 1990, 53-55.

Bergama Krallığı hükümdar listesi;

Philetairos (M.Ö. 281-263)

I. Eumenes (M.Ö. 263-241)

I. Attalos (M.Ö. 241- 197)

II. Eumenes (M.Ö. 197-159)

II. Attalos (M.Ö. 159-138)

III. Attalos (M.Ö. 138-133), şeklindedir.²³⁷

Kaynaklarda II. Eumenes'in evlilik dışı oğlu olarak geçen III. Attalos, M.Ö. 138 tarihinde 33 yaşında tahta çıkmıştır. Beş yıllık hükümdarlığının sonunda geride bıraktığı bir vasiyetname ülkesini ve hazinesini Roma'ya bırakmıştır. Bu vasiyetnamenin orijinal metni elimizde değildir. Yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkan bir yazıtta bu vasiyetnamenin varlığından ve bazı maddelerinden söz edilmektedir. Bu vasiyete göre Bergama Roma'ya bırakılırken, Bergama'ya bağlı bazı kentlerin vergiden muaf tutulmasını istenmiştir. Ayrıca Roma'nın bölgede uyguladığı politika, bu vasiyetnameyi doğrular niteliktedir.²³⁸ Fakat Attalos'un evlilik dışı olduğunu ve hükmetme hakkının olmadığını söyleyen Aristonikos (M.Ö. 133-129) bir isyan başlattı. Bunun üzerine Roma, Macianus komutasında bir ordu gönderdi. Macianus, yenilgiye uğradı ve öldürüldü. Bunun üzerine Roma bölgeye bir ordu daha göndererek isyanı bastırdı. Bunun sonucunda Bergama Krallığı ilk Roma eyaleti haline geldi (M.Ö. 129).²³⁹

Bergama Krallığı, yönetim ve yürütme açısından monarşik bir yapıya sahiptir. Babadan oğla geçen krallık yapısında, krallar devlet işlerinde karar verme ve yürütmenin sonsuz yetkisi ile donatılmıştır.

²³⁶ Ergin 2013, 54.; Kurt 2010, 103-104.; Bahar 2010, 371, Eriş 1990, 69-76.

²³⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/Pergamon_Krall%C4%B1%C4%9F%C4%B1.; ayr. bkn.; Eriş 1990, 48-108.; Güngör 2005, 43-54.

²³⁸ Orhun 2018, 294-295.; Eriş 1990, 107-108.; Bahar 2010, 371.; Kaya 2005, 14.

²³⁹ Bean 1995, 51-52.; Eriş 1990, 108- 113.

Birçok alanda iş gücü olarak köleler kullanılmaktaydı. Toprak düzeni ise tamamen kralın elinde bulunmaktaydı. Ülke toprakları kralın şahsi malıdır. Toprak bazı bölümlere ayrılmıştı. Bunlar, kralın, koruyucular eliyle kölelere işletilen “Krallık Özel Mülkleri”, beylere ve soylulara verilen “Krallık Taç Toprakları”dır.²⁴⁰

Yaklaşık olarak 150 yıllık bir hayat süren Bergama krallığı, İskender İmparatorluğu’nun parçalanmasının ardından kurulan krallıklar içerisinde edebiyat, sanat ve bilime verdiği önemle tarihte büyük izler bırakmıştır. Bergama krallığı Anadolu’daki devletler arasında servet, bolluk ve bayındırlık bakımından ün salmıştır. Bergama kralları, ticaretin yanında tarıma büyük önem vermişlerdir.

Krallar, tapınakların geniş malikâneleriyle birleştiren krallık çiftliklerini kapitalist yöntemlerle değerlendirmişlerdir. Bu durum devletin doğal olarak devlet sosyalizmine yol açmıştır. Devlet sosyalizmi sonucu olarak hükümet zenginleşmiş, görkemli yapılar, değerli heykel ve anıtlarla süslenen Bergama, Anadolu’nun en bayındır kenti olmuştur.

Ptolemaiosların papirüs kâğıdını dış piyasaya pahalı satması sonucu, Bergama kendi adını taşıyan Parşömen üretimine başlamış ve geliştirmiştir. Bergama krallarının bilime olan düşkünlükleri ve bu alandaki özverileri sonucu Bergama Kütüphanesi, o dönemde en zengin kütüphane olan İskenderiye kütüphanesi ile yarışır vaziyete gelmiştir. Krallar ülkelerine gelen bilim adamı, ozan, yazar ve düşünörlere karşı oldukça cömert ve saygılı hareket etmişlerdir. Bu durumda Bergama’nın kısa sürede birçok tanınmış bilginle dolmasını sağlamıştır. Bergama’da bulunan Asklepion’da yapılan tıbbi çalışmalar ve bu çalışmalarını tüm Akdeniz dünyasında gördüğü ilgi Bergama krallarının sağlığına da ne denli önem verdiklerini göstermektedir.²⁴¹

²⁴⁰ Eriş 1990, 115-117.

²⁴¹ Eriş 1990, 120-121.

Çok sayıda kentten oluşan Bergama Krallığı, diğer Helenistik krallıklarla ortak özelliklere sahiptir. Helenistik krallıklara içerisinde en küçüklerinden biri olmasına rağmen, Bergama Krallığı, uygarlık tarihinde çok önemli bir rol oynamıştır.²⁴²

2. Roma'nın Batı Anadolu Ve Mısır'ı Egemenliği Altına Alması

2.1. Batı Anadolu'da Roma Egemenliği

Romalılar ile Seleukoslar arasında geçen Magnesia Savaşı ve sonrasında gerçekleşen Apemia Barışı ile müttefiki olan Bergama ve Rodos'a Anadolu'da bazı toprakları vermişti. Roma ise kendi adına bir toprak talebinde bulunmamıştır. Böylelikle Roma Anadolu'da müttefikleri aracılığı ile bir denge siyaseti uygulamıştır.

Roma, Anadolu'da temkinli bir politika sergileyerek, yerel güçlerin tepkisini çekmeden, müttefikleri aracılığı ile hareket etme yolunu seçmiştir.²⁴³ Bu tarihlerde Akdeniz'de Roma ile boy ölçüşebilecek herhangi bir devlet kalmamıştı. Ancak Roma gerekli yönetim kadrolarını oluşturamaması ve aristokratik altyapısı nedeniyle ele geçirdiği bölgeleri ve devletleri yönetecek durumda değildi. Bu nedenle görünüşte bağımsız olan devletleri diplomasi ve himaye yoluyla yönetmeyi seçti. Roma'ya diplomatik olarak bağlı olan Bergama gibi devletler Roma Senatosu'nun siyasi alanındaki sıkıştırmaları ile zamanla söz haklarını neredeyse kaybetmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında Bergama kralı III. Attalos'un M.Ö. 133 yılında ölürken bir vasiyet ile krallığını Roma'ya bırakması hiç de şaşırtıcı bir sonuç değildir.²⁴⁴

III. Attalos M.Ö. 133'de ölünce Roma'yı tüm mülküne varis atamıştır. Bu mülk sadece onun özel serveti değil, doğrudan Bergama krallığına bağlı olan kentlerin yanı sıra kraliyet topraklarını da kapsamaktadır. Miras, ne krallığın sınırları içinde yer alan tapınaklara ait toprakları ve kıyıdaki bağımsız Helen kentlerinin arazilerini içeriyor ne de bizzat Bergama kentini kapsıyordu. Çünkü Attalos vasiyetinde “bu kenti özgür bırakmış, karşılaştığı kent arazisini de kente bağlamış” ve aynı

²⁴² Arslantaş-Yılman 2017, 369.

²⁴³ Bahar 2010b, 57.

²⁴⁴ Adak 2002, 129.

zamanda vasiyetin bu kısmının Roma tarafından onaylanması gerektiğini koşul olarak belirtmiştir. Fakat vasiyet kısa sürede Roma'ya ulaşmış ve Roma'da hemen vasiyeti kabul etmiştir. Vasiyet, Roma'da süratle ihtiraslı politikacıların oyuncağı olmuş ve Roma'nın lideri Tiberius Gracchus'un mevkisini güçlendirmesi için bir fırsat olmuştur.

Sonuçta, Bergama topraklarının geleceğine ilişkin düzenlemeler ve güç bir görev olan yeni Anadolu eyaletini oluşturma çabası Roma Senatosu tarafından ele alınmıştır.²⁴⁵ III. Attalos'un ölümünden yaklaşık 4 yıl sonra, M.Ö. 129 yılında Provincia Asia eyaletini kurulmuştur. Eyaletin toprakları Batı Anadolu'dan, Orta Anadolu'da Konya'ya kadar uzanmaktaydı.²⁴⁶

Roma, M.Ö. 167 yılında Batı Anadolu'da Rodos'a bırakılmış olan Karia ve Likya kentlerine özgürlük tanımıştır. Rodos mecburen bu karara uymak zorunda kalmıştı. Bağımsızlık kazanan bu kentler Roma ile iyi ilişkiler sürdürmüşlerdir. Fakat Bergama kralı III. Attalos'un ülkesini Roma'ya bırakmasına karşı çıkan ve devletin varlığını kendi yönetiminde devam ettirmek isteyen Aristonikos'un başlattığı isyan sonucunda, Karia bölgesinde ki Myndos kentine saldırdı. Myndos'un bütün direnmelerine rağmen, Aristonikos Myndos'u, Phokaia (Foça) donanmasının zoruyla aldı. Diğer iki Karia kenti olan Halikarnassos ve Milas, M.Ö. 131 yılında Aristonikos ile savaşmaya gelen Romalı Consul Licinius Crassus Macianus komutasındaki orduya yardımcı oldular. Her ne kadar bu komutan Aristonikos'a tutsak düşmüş olsa da Romalılar bu isyanı bastırmayı başardılar²⁴⁷ ve yukarda bahsettiğimiz gibi Bergama ülkesini, bazı eklemeler yaparak, Provincia Asia eyaleti olarak kendi ülkelerine kattılar.

Asia eyaletinin dağıtımında, Roma'ya yardımcısı olan Anadolu devletleri umdukları ödülleri aldılar. Provincia Asia eyaletinin dışında kalan Büyük Frigya kesimi Pontos kralı V. Mithridates'e, güneydeki Lykaonia ile taşlık Kilikya'yı Kapadokya krallığına ve çevresindeki bazı toprakları Galatlara bırakılmıştır.²⁴⁸ Karia

²⁴⁵ Magie 2001, 67-69.

²⁴⁶ Eriş 1990, 123.; Bahar 2010b, 58.

²⁴⁷ Umar 1999a, 15-16.

²⁴⁸ Eriş 1990, 125.

bölgesinde ise bazı şehirler (Knidos gibi) bağımsızlıklarını kazanmışlar ve bu tarihten itibaren bir süre daha bağımsızlıklarını sürdürmüşlerdir.²⁴⁹

Attolos'un bu vasiyeti, belki de halkı için yapabileceğinin en iyisiydi. Halkını bu vasiyetle karışıklıktan kaostan ve hatta Anadolu'daki diğer yerel güçlerin saldırılarından korumuştur. Fakat vasiyet Bergama'yı bir krallık başkenti ve bir sanat merkezinden, bir eyalet kentine düşürmüş ve vatandaşları Roma vergi toplayıcılarının (publicani) boyunduruğuna sokmuştur.²⁵⁰

2.2. Actium Deniz Savaşı ve Mısır'da Roma Egemenliği

Mısır'da M.Ö. 306 yılında Logos oğlu I. Ptolemaios Soter ile başlayan Ptolemaios Hanedanlığı, M.Ö. 30 yılında VII. Kleopatra'nın ölümü ile son bulmuştur.

Mısır, M.Ö. I. yüzyıldan itibaren iyice Roma etkisi altına girmişti. M.Ö. 80-50 yılları arasında hükümdarlık yapan XII. Ptolemaios, Roma'nın desteğini alarak Mısır tahtına oturmuştur. M.Ö. 58 yılında Roma'ya giden XII. Ptolemaios yerine eşi VI. Kleopatra Tryphaina ve kızı IV. Berenike'yi bıraktı. Bu sıralarda VI. Kleopatra Tryphaina öldü ve IV. Berenike ülkeyi bir süre tek başına yönetti. Fakat XII. Ptolemaios kızı IV. Berenike'yi bir suikast ile öldürttü. Kızının ölümünden sonra tekrar Mısır'a gelen XII. Ptolemaios yönetime kaldığı yerden devam etti. Ancak XII. Ptolemaios'un başka bir kadından olan çocuklarına dokunmadı. Bunlar; VII. Kleopatra (doğum M.Ö. 70/69), XIII Ptolemaios (doğum M.Ö. 61) ve XIV. Ptolemaios (doğum M.Ö. 59)'dur. XII. Ptolemaios M.Ö. 52 yılında VII. Kleopatra'yı tahta ortak yaptı. Babasının ölümünden sonra Mısır'ı iki kardeşiyle birlikte ortak yöneten VII. Kleopatra, Caesar'ın yardımı ile kardeşi XIII. Ptolemaios'u alt etti ve

²⁴⁹ Güney 1999, 137.

²⁵⁰ Magie 2001, 69.

Mısır tahtının tek yöneticisi haline geldi.²⁵¹ Caesar, M.Ö. 47'de Mısır'ı ele geçirdi²⁵² ve yönetimini VII. Kleopatra ve Caesar'dan olma oğlu XV. Ptolemaios'a bıraktı.²⁵³

Roma'da ise M.Ö. 45 yılı 15 Martında Caesar'ın bir suikast sonucu öldürülmesi ile güç dengeleri değişmeye başlamıştır. Caesar'ın öldürülmesinden sonra II. Triumvirlik dönemi başladı. Bu Triumvirlik dönemi Octavianus (Augustus), Marcus Antonius ve Marcus Aemilius Lepidus arasında gerçekleşmiştir. Fakat bu kişiler arasında yaşanan rekabet hali, bir iç savaşa dönüşmüştür. Bu üçlüden Lepidus, Sextus Pompeius'a karşı Sicilya'da savaşmış ve bu savaşı kaybederek siyasi hayatını sona erdirmiştir.

Geride Caesar'ın evlatlığı olan ve Roma'da hâkimiyetini pekiştiren Octavianus ile askeri başarıları ile Kleopatra'nın tam desteği ile Doğu'da hâkimiyetini sağlayan ve kendini Ephesos'ta Dionysos ilan eden Marcus Antonius kalmıştır. Önceleri politik bir şekilde seyreden savaşlar yerini gerçek bir savaş ortamına bırakmıştır. Senatonun tam desteğini alan Octavianus, donanmasını güçlendirerek başına deneyimli generallerden Marcus Agrippa'yı geçirmiştir. İlk olarak donanmasını Sextus Pompeius'un üzerine gönderen Octavianus, onu yenerek bir tehdidi ortadan kaldırmıştır. Daha sonra Marcus Antonius ve VII. Kleopatra'yı donanmasıyla beraber, Balkan Yarımadası, İyon Denizi'nde Arta (Amvrakia) Körfezi'nde kuşatma altına alarak Mısır ile irtibatlarını kesmiştir.

M.Ö. 31 yılında yaşanan Actium Deniz Savaşı sonunda VII. Kleopatra ve Marcus Antonius belirgin bir yenilgiye uğramış ve Mısır'a kaçmışlardır. Marcus Antonius'un deniz gücü büyük ölçüde Octavianus'un eline geçmiştir.

Bu savaş sonrasında Octavianus, Mısır üzerine bir harekât düzenlemiş ve burada da başarılı olmuştur. Kaybettiklerini anlayan VII. Kleopatra ve Marcus Antonius intihar ederek hayatlarına son vermişlerdir.²⁵⁴

²⁵¹ Caman 2008, 60.

²⁵² Bahar 2010b, 38. Chamoux 2001, 158.

²⁵³ Caman 2008,60.; Chamoux 2001, 157-158.

²⁵⁴ Rickman 2005, 132.; Ertuğrul 2017, 1-4.

Plutarkhos'un anlattığına göre; Octavianus, Kleopatra'nın ölmesine çok sinirlenmiştir. Onun, yüce ruhlu biri olduğuna inanıyordu. Bu nedenle Octavianus, Kleopatra'nın görkemli bir törenle ve bir kraliçeye yakışır bir şekilde, Marcus Antonius'un yanına gömülmesi emrini verdi. Yine onun emriyle Kleopatra'nın kadın hizmetçileri de onur verici bir biçime gömüldü. Kleopatra öldüğünde 39 yaşında idi ve 22 yıl kraliçelik yapmıştı. Marcus Antonius ise bazılarının göre 56, bazılarının göre 53 yaşındaydı. Kleopatra ve Marcus Antonius, Mısır'ı beraber yaklaşık 14 sene yönetmişlerdir. Mısır'da Marcus Antonius'a ait heykeller yıkılmış; ancak Kleopatra'ya ait heykellere dokunulmamıştır.²⁵⁵ Böylelikle Mısır'da Ptolemaioslar Hanedanlığı son bulmuş ve Mısır, Roma hâkimiyetine girmiştir.

²⁵⁵ Plutarkhos, *Marcus Antonius*, LXXXVI, 82-83

III. BÖLÜM

HELENİSTİK DÖNEMDE MİSİR VE BATI ANADOLU İLİŞKİLERİ

1. Siyasi İlişkiler

1.1. Helenistik Dönem Krallıklarında İç ve Dış Siyaset

İskender'in ölümünden, Roma'nın Mısır'da hakimiyet kurmasına kadar ki döneme, Helenistik dönem adı verilmektedir. Hiç şüphesiz Helenistik dünya, dil, kültür ve kurumlar bakımından Yunan kimlikliydi. Ancak, anlaşılacağı üzere, bu durum ince bir kabuktan ibaretti.²⁵⁶

Helenistik krallıklarda iç siyasette, doğu ve batı toplumlarını birleştirip kaynaştırmak isteyen Büyük İskender'in aksine ulusal bir Makedonya siyaseti izlenmiştir. Bu surette Anakara'dan Hindistan'a kadar yayılmış olan Yunanlıların bir süre daha ırki ve milli özelliklerinin korunması sağlanmıştır. Fakat bu siyasetin olumsuz sonuçları da meydana çıkmıştır. Yönetimlerin Yunanlıları ayrıcalıklı bir hale getiren yönetimi doğu toplumlarının tepkisini çekmiş ve Yunan kültürünün doğudaki yayılım alanında tam anlamıyla benimsenmemesine neden olmuştur. Sonuç olarak bu durum, Yunan kültürünün zaman içerisinde çökmesi ve bir süre sonrada tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur.²⁵⁷ Bu duruma örnek olarak Mısır'daki Ptolemaioslar Hanedanlığı'nın yönetimdeki uygulamalarını örnek gösterebiliriz. Ptolemaioslar her ne kadar yönetim şekli olarak Mısır'ın öteden beri getirdiği firavunluk (tanrı-kral) geleneğini sürdürmüş olsalar da Yunan vatandaşlara ve hanedan üyelerine karşı yapmış oldukları ayrıcalıklı yönetim, yerel halkın zamanla tepkisini çekmiştir. Mısır'da yaşayan Yunanlılar ile yerel Mısır halkı arasında tam anlamıyla bir kaynaşma oluşmamıştır. Ayrıca zamanla bölgedeki Yunanlı kitleler, yerel halkın içinde kültürel benliklerini kaybetmişlerdir.²⁵⁸

²⁵⁶ Abulafia 2005, 127.

²⁵⁷ Mansel 2014, 515.

²⁵⁸ Tanilli 2015, 381.; Mansel 2014, 493.

Helenistik krallıklardaki dış siyasete bakacak olursak, bu krallıkların ilk zamanlarda bağımsız devletler kurma çabası içerisinde olduklarını görürüz. Daha sonra ise yayılma siyaseti izleyerek siyasal üstünlüğü ele geçirmek ve evrensel bir monarşi meydana getirmek için çalışmalarda bulunmuşlardır. Ekonomik ve siyasi güç arttırmak isteyen bu krallıklar sürekli birbirleri ile savaş halinde olmuşlardır. Bu savaşlar sonucunda bazı krallıklar içerisinde, bazı bölgelerde yeni krallıklar meydana gelmiş ve kendi başlarına yeni devletler olmuşlardır. Bu küçük devletlerde büyük krallıklar gibi esas itibariyle askeri karakterli monarşilerden oluşmaktaydı.²⁵⁹

1.2. Mısır ve Batı Anadolu Siyasi İlişkileri

1.2.1. I. Ptolemaios Soter Dönemi

Ptolemaioslar Krallığı'nın kuruluşun itibaren ilk yüzyıllık dönem, ülke sınırlarını genişletmek ve Mısır'da istikrar ortamının sağlanmasına yönelik faaliyetler içinde geçmiştir. I. Ptolemaios, daha önce de bahsettiğimiz gibi Suriye, Kıbrıs gibi yerleri alarak krallığının sınırlarını genişletmiştir. I. Ptolemaios'un bu bölgeleri ele geçirmesinde ekonomik sebeplerin yanı sıra, yönetimin ana merkezi durumundaki Mısır'ın etrafında tampon bir bölge oluşturarak, burayı koruma fikri vardır. Sözü ettiğimiz bu bölgeler, Mısır ile krallığın çekirdeğini oluşturmuştur. Ayrıca I. Ptolemaios, bazı Ege Adaları ve Anadolu'nun güney ve güneybatı kıyı kesimlerinde de etkinlik göstermiştir.²⁶⁰

I. Ptolemaios Soter'in, Mısır'da daha satraplık görevini yürütürken, Anadolu topraklarında yaptığı ilk girişim Limyra'yı (Finike/Antalya) ele geçirmesidir (M.Ö. 311). M.Ö. 310 yılında ise Dağlık Kilikya bölgesindeki bazı Helen kentlerine seferler düzenlemiştir. Bu seferin amacı Antigonos'un bölgede güçlenmesini engellemektir. Ancak bu seferde, I. Ptolemaios'un, bölgeye gönderdiği generalleri yenilgiye uğramıştır. Bunun üzerine M.Ö. 309 yılında I. Ptolemaios bizzat kendisi ordunun başına geçerek, Phaselis kentini ele geçirmiştir. Ordusu ile Likya bölgesine gelen I. Ptolemaios, burada Antigonos'un bir garnizon bulundurduğu Ksanthos kentini almıştır. Daha sonrada deniz yoluyla Kaunos'a ulaşarak bu kenti de ele

²⁵⁹ Mansel 2014, 515-516.

²⁶⁰ Starr 2000, 47.

geçirmiştir.²⁶¹ Ayrıca aynı dönem içerisinde Mısır'ın, Miletos kenti ile ittifak yapmış olduğu düşünülmektedir.²⁶² M.Ö. 306-305 yılları arasında Iasos'ta da etkinlik gösteren I. Ptolemaios bu kenti özgürlüğüne kavuşturmuştur.²⁶³

Makedonya'daki kral Kassandros'un M.Ö. 297 yılında ölmesi üzerine oğulları arasında mücadeleler yaşanmış ve bu durumu fırsat bilen Demetrios, tahtı ele geçirmiştir. Demetrios bu girişiminden sonra Kıbrıs'ı Ptolemaioların elinden almıştır. Bunun üzerine bir araya gelen Ptolemaioslar, Seleukoslar ve Lysimakhoslar, Demetrios'u yenilgiye uğratmışlardır. Ptolemaioslar Kıbrıs'ı tekrar geri almayı başarmışlardır. I. Ptolemaios bu dönem içerisinde bütün bir Likya bölgesini hâkimiyeti altına almıştır. Knidos kenti de Mısır hâkimiyetine girmiştir.²⁶⁴

Sonuç olarak Akdeniz'de siyasi ve ekonomik hâkimiyetin sağlanması için I. Ptolemaios Soter bazı stratejik öneme sahip olan yerlerin ele geçirilmesi gerektiğinin farkında idi. Bunun için Kıbrıs ve bazı Ege Adaları gibi Anadolu ile Mısır arasında köprü vazifesi gören yerlerin alınması hedeflenmiş ve başarılı olunmuştur (Hrt. 7). Bunun yanı sıra Anadolu'nun güney ve güneybatı kıyılarında stratejik öneme sahip bazı kentler, birer Ptolemaios üssü haline getirilerek, Anadolu ile ekonomik, siyasi ve askeri bağlantılar da sağlamış oldu.

1.2.2. II. Ptolemaios (Philadelphus) Dönemi (M.Ö. 285-246)

II. Ptolemaios döneminde denizcilikte ve gemi yapımında yeni atılımlar söz konusudur. II. Ptolemaios katamarana benzer, her iki tarafında yirmişer, toplamda kırk kürekçinin bulunduğu bir gezinti gemisi yaptırmıştır. Helenistik dönem öncesi Atina'nın denizlerdeki hâkimiyetinin bitmesinden önce büyük gemilerin inşası başlamıştır. Helenistik dünyada ise bu gemiler gelişim ve değişim göstermiştir. Helenistik donanmalar büyük ölçüde 300 kürekçiden oluşan "ququeremelerden" oluşuyordu ve bu gemiler eski model savaş gemilerine göre daha dayanıklı bir yapıya sahipti. Savaş gemiler artık ok ve taş atan makinelerin yanı sıra çok sayıda deniz eri

²⁶¹ Akşit1971, 35.; Öğün-Işık 2001, 19-20.

²⁶² Kılıç-Aslan 2012, 129.; Bu ittifakla ilgili bir yazıt, Miletos kentinde Wiegand tarafından yürütülen kazılar sonucunda Delphinion'un zemininde iki parça halinde bulunmuştur.

²⁶³ Baldoni-Franco-Belli-Berti 2004, 38.

²⁶⁴ Sönmez 1998, 39.

ile donatılıyordu. Bu durumda denizlerdeki savaşların, daha sistematik ve teknolojik olarak ilerleme kat etmiş olan krallığın üstünlüğü elde etmesinde daha etkili olmuştur.²⁶⁵

II. Ptolemaios'un tahta çıktığı sıralarda diğer bütün Helenistik krallıklarda da taht değişikliği yaşanmıştı. Bunun yanı sıra Helenistik krallıklardan biri olan Lysimakhos Krallığı, ortadan kalkmıştı. Mısır'ın bu dönemdeki en ezeli rakibi ise Seleukoslardı. Yaklaşık olarak 100 yıl, aralıklarla sürecektir olan Suriye savaşları da II. Ptolemaios zamanında başladı. Başlangıçta bu savaşların çıkma sebebi Suriye bölgesi olmakla birlikte, zamanla savaşın yayılım alanı ve amaçları içerisine Helen Anakara'sı, Ege Denizi, Anadolu'nun güney, güneybatı ve batı kıyıları da dâhil olmuştur. II. Ptolemaios'un Suriye topraklarında hak iddia etmesiyle başlayan I. Suriye Savaşı'nı Mısır kuvvetleri kazanmıştır. Yaklaşık olarak 4 yıl süren bu savaş M.Ö. 271'de imzalanan resmi bir anlaşma ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşma sonucunda, Kuzey Suriye ve Kilikya'nın belli bir kısmı Ptolemaios hâkimiyetine girmiştir.²⁶⁶ Ayrıca M.Ö. 281 yıllarında Halikarnassos, Myndos kentleri Ptolemaios kontrolüne geçmiştir. I. Suriye Savaşı'nı takip eden yıllarda Karia bölgesindeki Amyzon, Stratonikeia²⁶⁷ ve Harpasos Vadisi'ndeki Ksystis kentlerini Ptolemaios hâkimiyetinde bulunduğu görülmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere Ptolemaios hâkimiyeti Karia bölgesinin iç kesimlerine kadar ilerlemiş durumdadır. Likya bölgesinde ise bazı kentlerde ise bazı şüpheli durumlar vardır. Şöyle ki buradaki Limyra, Lissa gibi bazı kentlerin I. Ptolemaios mu yoksa II. Ptolemaios dönemlerinde mi alındığı kesin değildir. Fakat II. Ptolemaios döneminde yaşanan Suriye Savaşı bu kentlerdeki hâkimiyetin sağlanmasında büyük rol oynamıştır.

Sonuç olarak I. Suriye Savaşı ile Anadolu'da önemli çapta bir değişim yaşanmamıştır. Bunun yanı sıra Theokritos'un II. Ptolemaios için yazdığı bir

²⁶⁵ Starr 2000, 48-50.; Casson 202, 87.

²⁶⁶ Yıldırım-Temizkan 2017, 122-123.

²⁶⁷ Stratonikeia kenti Karia bölgesinde bulunan Helenistik dönem şehirlerindedir. Şehir Helenistik dönem krallıklarından olan Seleukoslar tarafından kurulmuştur. Şehir ismini Seleukos kralı I. Antiokhos'un kızı Stratonike'den almaktadır. Bu şehir kurulmadan önce burada Khrysaoris / Idrias adında bir yerleşim vardır.; Varinlioğlu 1994, 25-27.

methiyede, kralın savaşçı Karialara, Likya'ya, Kilikya'ya ve Pamphylia'ya hükmettiğini söylemektedir.²⁶⁸

M.Ö. Seleukos kralı Antiokhos'un ölümü ile yerine oğlu II. Antiokhos Teos (M.Ö. 261-246) geçmiştir. Bunun sonucunda yaşanan sürtüşmeler Ptolemioslar ve Seleukoslar arasında II. Suriye Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur. M.Ö. 260 ve 253 yılları arasında Suriye ve Anadolu'da gerçekleşen bu savaşta başta Seleukoslar başarılı iken, II. Ptolemaios M.Ö. 253 yılında yapılan anlaşma ile siyasi zekâsını kullanarak büyük bir başarı elde etmiştir. Bu anlaşmaya göre, II. Antiokhos, Mısır kralı II. Ptolemaios'un kızı Berenike ile evlenmesine ve doğacak olan çocuklarının Seleukos tahtına varis olmasının kararı alınmış. Bu evlilik yolu ile II. Suriye Savaşı sona ermiştir. Fakat ilk başta kaybetmiş olduğu toprakları savaşarak geri almış ve Mısır'ın denizlerdeki gücünü tekrar sağlamıştır. Dahası II. Ptolemaios Ege Adalarını hâkimiyeti altına almıştır. Seleukoslar bu mücadele sonunda hem diplomatik açıdan hem de toprak kaybı açısından zarara uğramışlardır.²⁶⁹ Ayrıca II. Ptolemaios ile ortak kral olarak görünen oğul Ptolemaios, Ephesos'ta valilik yapmaktaydı ve burada babasına karşı isyan etti. Bu durumu değerlendiren Seleukoslar, II. Suriye Savaşı sırasında, Rodos ile ittifak kurarak Ephesos'u Ptolemaioslardan almıştır.²⁷⁰

M.Ö. 247 yılında Ptolemaioslar, günümüzde Mersin ilinin 11 km. güneybatısında bulunan Soloi (Viranşehir) kentini işgal etmişlerdir. Daha sonrada sahil şeridinden daha da iç kesimlere ilerleyerek Mersin'in Gülnur ilçesinde bulunan Meydancikkale'ye kadar girmişlerdir. Bu sıralarda II. Ptolemaios ölmüş ve yerine III. Ptolemaios Euergetes geçmiştir. Meydancikkale'de bulunan bir yazıtta III. Ptolemaios, eşi Berenike ve çocukları kutsanmış ve adlarına bir gymnasium inşa edilmiştir.²⁷¹

Sonuç olarak İskender'in ölümünden sonra ardılları arasında yaşanan mücadeleler, oğullarının tahta çıkmasından sonra da devam etmiştir. II. Ptolemaios'un Batı Anadolu'da izlediği siyaset, babası dönemindeki siyasetin

²⁶⁸ Kılıç-Aslan 2012, 32.; Bu methiye Amyzon Kentinde ele geçirilmiştir. Methiyenin yanlı yazılmış olması mümkündür. Fakat Mısır'ın bölgedeki etkinliğini gösteren başka belgelerde mevcuttur.

²⁶⁹ Yıldırım-Temizkan 2017, 123.

²⁷⁰ Kılıç-Aslan 2012, 133.

²⁷¹ Davasne 1981, 15.

devamı niteliğindedir. Bu dönemde Batı Anadolu'daki en büyük rakip ise Seleukoslar olmuş ve sık sık mücadeleler yaşanmıştır. I. Suriye Savaşı ile ilerleme kaydeden Ptolemaioslar, II. Suriye Savaşı'nda kısmen de olsa Batı Anadolu'da güç kaybetmiş. Ancak II. Ptolemaios'un diplomasi yeteneği bu güç kaybının önüne geçmiş ve Anadolu'da kaybedilen topraklarda tekrardan egemenlik sağlanmıştır.

1.2.3. III. Ptolemaios (I. Euergetes) Dönemi (M.Ö. 246-221)

II. Ptolemaios ile II. Antiokhos arasında geçen II. Suriye Savaşı sonunda imzalanan anlaşma gereğince, II. Antiokhos, II. Ptolemaios'un kızı Berenike ile evlenmiştir. Bunun sonucunda karısı olan Leodike'den boşanmış ve onu sürgüne göndermiştir. Bu süreç sonrasında II. Antiokhos'un Berenike'den bir çocuğu dünyaya geldi. Fakat II. Antiokhos'un ölümü ile yaşanan taht kavgaları sırasında Berenike sığınmış olduğu Antakya yakınlarındaki Defne sarayında öldürülmüştür. Bu taht kavgaları ise tarihe Kardeşler Savaşı olarak geçmiştir. III. Ptolemaios Euergetes, kardeşinin öldürülmesi üzerine Seleukoslara savaş açmış ve böylelikle III. Suriye Savaşı başlamıştır. Seleukos tahtına ise II. Seleukos Kallinikos geçmiştir.²⁷²

III. Suriye Savaşı (M.Ö. 245-241) sırasında III. Ptolemaios hızlı bir şekilde ilerleyerek Suriye üzerinden Mezopotamya'ya kadar geldi. Mezopotamya'yı işgal eden Mısır kralı, buradan Babil bölgesine kadar ilerledi. Fakat bu sırada Mısır'da bir isyan başlamış (M.Ö. 245) ve III. Ptolemaios, ordusuyla Mısır'a dönmek zorunda kalmıştır. Hızlı bir şekilde bu denli büyük bir toprak parçasının fethedilmesi ve aniden başlayan isyan sonucunda Mısır'a geri dönmek durumunda kalınması ele geçirilen bu yerlerin kısa sürede kaybedilmesine neden olmuştur. Hatta Seleukos kralı II. Seleukos, toprakların geri alınmasında gösterdiği başarısından dolayı Kallinikos unvanını aldı.²⁷³

II. Suriye Savaşı sırasında Mısır hâkimiyetinden çıkan Klikyia, III. Suriye Savaşı'nda tekrar ele geçirilmiş ve buraya bir vali görevlendirilmiştir. Ptolemaioslar için III. Suriye Savaşı'nın en büyük getirisi, Anadolu'da kaybedilen toprakların geri

²⁷² Yıldırım-Temizkan 2017, 124. II. Antiokhos'un varislerinden biri Berenike'den olup diğer iki varis Leodike'den olan Antiokhos (Hieraks) ve II. Seleukos Kallinikos'tur.

²⁷³ Mansel 2014, 494-495.

alınması ve daha da ilerleme sağlanarak Ege’de Hellespontos ve Trakya; Akdeniz’de ise Seleukeia Pieria’ya kadar otorite alanını genişletmesi olmuştur. Bu dönemde Karia ve Likya’daki Ptolemaios hâkimiyeti ise devam etmektedir.

III. Ptolemaios’un Batı Anadolu’daki bir diğer girişimi ise Kardeşler Savaşı sırasında Manisa’ya kaçan Antiokhos Hieraks’ı desteklemesidir. Manisa’da Hieraks’ın askerleri bir isyan başlatmış ve III. Ptolemaios bu isyanın bastırılmasına yardım etmiştir. Ayrıca bu dönemde Mısır’ın Bergama Krallığını, Seleukoslara karşı desteklediği anlaşılmaktadır.²⁷⁴ Kardeşler arsında yaşanan bu savaşlar ülkenin oldukça sarsılmasına neden olmuştur. Bu olaylardan faydalanan Bergama Kralı I. Attalos, bir süreliğine topraklarını Toroslara kadar genişleterek Seleukos Krallığı’nın yanında hiç de küçümsenmeyecek güçte bir devlet olarak ortaya çıkmıştır.²⁷⁵

III. Ptolemaios dönemi Mısır’ın en geniş sınırlara ulaştığı dönemdir. Ege ve Doğu Akdeniz’deki hâkimiyet sahası –büyük firavunlarda dâhil- hiçbir Mısır kralının ulaşamadığı bir ölçüde genişletti. Kilikya’dan Hellespontos’a kadarki alanda kurduğu hâkimiyetin bir kısmını daha sonra kaybetmiş olsa dahi Ege’deki üstünlüğünü sürdürdü.²⁷⁶

Bu siyasi faaliyetlerin yanı sıra, kesin olmamakla birlikte, III. Ptolemaios’un İskenderiye’ye gelen bütün gemilerde arama yaptırıp, aramalarda çıkan kitapları toplattığı düşünülmektedir. Toplanan kitaplar kopyalanarak İskenderiye kütüphanesine götürüldüğü sanılmaktadır. Ayrıca III. Ptolemaios çevre krallıklara mektup yazarak, kopyalarını çıkartmak için kitaplarını istemiştir. Bergama ve İskenderiye arasında eski kitaplar için açık arttırmalar yapılmıştır.²⁷⁷ Helenistik dönem krallıkları sadece siyasi bir çatışma ve çekişme içerisinde değillerdi. Kültürel ve bilimsel üstünlük mücadelesi de söz konusu idi. Bunun en çarpıcı örneği ise Bergama kenti ve İskenderiye arasındaki mücadele idi.

²⁷⁴ Kılıç-Aslan 2012, 136.

²⁷⁵ Mansel 2014, 495.

²⁷⁶ <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-ptolemaioslar-7945/>

²⁷⁷ <https://kavrakoglu.com/kutuphane-gelenegi-3-iskenderiye-kutuphanesi-2/>

1.2.4. IV. Ptolemaios (Philopator) Dönemi (M.Ö. 221-205)

III. Ptolemaios (I. Euergetes) ölümü üzerine yerine oğlu IV. Ptolemaios (Philopator) tahta geçmiştir. Ayrıca IV. Ptolemaios'un tahta çıkışının yaklaşık olarak iki sene öncesinde, yani M.Ö. 223 tarihinde abisi III. Seleukos (Ceraunus)'un ölümü ile III. Antiokhos (Magus) (M.Ö. 223-187), Seleukos tahtına geçmiştir. Seleukoslar III. Antiokhos zamanında oldukça geniş sınırlara ulaşmışlardır. Tahta çıkışının ardından III. Antiokhos topraklarında meydana gelen bazı isyan hareketlerini bastırması ve III. Suriye savaşı sırasında Ptolemaioslara kaybettiği Seleukeia Pieria'yı geri almıştır. Ayrıca, Doğu'da ve Anadolu'nun kıyı kesimlerine (Ege) yaptığı seferlerle (M.Ö. 197), bu bölgedeki bazı Ptolemaios hâkimiyet alanlarını geri almıştır. Krallığın egemenlik alanını genişleten ve doğuda kazandığı büyük zaferler neticesinde III. Antiokhos Magus/Megas (Büyük Kral) unvanını almıştır. Bunun yanı sıra onun bu başarıları, devletin kurucusu olan I. Seleukos (Nikator)'un ardından ikinci kurucu olarak görülmesini sağlamıştır.

IV. Ptolemaios'un tahta çıktığı sırada ise Mısır'da bazı küçük isyanlar söz konusu idi. Bunun yanı sıra Mısır sarayında hanedan üyelerinin entrikaları kralı zor duruma düşürmüştü. IV. Ptolemaios, bu duruma çare olarak, sarayda kendisine engel çıkarabilecek herkesi ortadan kaldırmakta bulmuştur. Saraydaki sorunların çözümünden sonra IV. Ptolemaios, Anadolu'da ve Suriye bölgesinde saldırganca politikalar izleyen Selevkoslara karşı gizlice bir ordu toplayarak M.Ö. 217 yılında Güney Filistin'deki Rafia olarak adlandırılan kente sefer düzenlemiştir. Mısır sefere, 70.000 piyade, 6.000 süvari ve 73 savaş fili ile katılmıştır. Buna karşılık Seleukoslar 62.000 piyade, 5.000 atlı asker ve 103 savaş fili ile savaşa katılmışlardır. Bu savaş tarihe 4. Suriye savaşı olarak geçmiştir. Savaşta Seleukos kralı III. Antiokhos Magus büyük bir yenilgi almış ve elinde kalan ordusu ile Antakya'ya dönmüştür.²⁷⁸ IV. Ptolemaios ise Mısır'a dönerek zaferin İsis ve Serapis'e atfedildiği şölenler düzenlemiştir.²⁷⁹

²⁷⁸ Yıldırım-Temizkan 2017, 124-125.

²⁷⁹ <https://www.livius.org/articles/person/ptolemy-iv-philopator/>

Mısır'da, IV. Ptolemaios zamanında denizcilik ve gemicilik alanında teknolojik gelişmeler söz konusudur. Bu gelişme daha çok askeri alanda olmuştur. “Kırklı” olarak adlandırılan bu yeni nesil gemiler devasa boyutlarda ve tarihi kayıtlara geçmiştir. Atinalı Athenaios’un anlatımına göre: ‘13 m. uzunluğunda, bir borda iskelesinden diğerine 17 m. genişliğinde ve pruva süslemesine kadar 21 yüksekliğindeydi. Kıçtan geminin suya girdiği yere kadar yükseklik 2 m. idi. 13.80 m. uzunluğunda dört adet dümen küreği vardı. Diğer küreklerin ise en uzununu 17.3 m. kadardı. Bunların kavrama yerleinde kurşun vardı ve dolayısıyla dengeli olduklarından, kullanımı kolaydı. İki pruva ve iki kıç bulunmaktaydı.’ Yazar bu gözlemini, geminin bir denenmesi sırasında yapmış olmalı ki şöyle devam etmektedir; ‘Bir deneme sırasında gemide 4000 kürekçi, 400 tayfa ve güvertede 2850 deniz eri bulunmaktaydı.’ (Res. 6).²⁸⁰ Ancak IV. Ptolemaios zamanında, donanmada böylesi gemiler olmasına rağmen, Mısır, bu dönemden itibaren Anadolu’da güç kaybetmeye başlamıştır.

IV. Suriye Savaşı’nın ardından Seleukoslar ve Ptolemaioslar arasında yaşanan anlaşmazlıklar tekrar savaşların yaşanmasına neden olmuş. III. Antiokhos, Ptolemaiosların elinde bulunan Koele-Suriye (Güney Suriye) topraklarını tehdit etmiş ve savaş başlamıştır. Seleukoslar 10.000’i müttefik kuvvetler olmak üzere, toplam 68.000 askerle, Ptolemaioslar ise 40.000 askerle bu savaşa katılmışlardır. Ağır bir yenilgi alan Mısır M.Ö. 205 tarihinde anlaşma masasına bu sefer yenik devlet olarak oturmak zorunda kalmıştır. Ptolemaioslar, anlaşma sonucu Anadolu ve Suriye’de büyük toprak kayıpları yaşamışlardır. Anlaşma sonrası Seleukos kralı III. Antiokhos bölgedeki askeri birlikleri Batı’ya taşımış ve Ege’de Ptolemaioslar için tehdit oluşturmuşlardır. Bu durum 5. Suriye Savaşına sebep olacak olan durumlardan birisi olmuştur.²⁸¹

IV. Ptolemaios döneminde Mısır hâkimiyeti, Anadolu’da zayıflama göstermiştir. Ekonomik ve stratejik açıdan büyük öneme sahip olan Anadolu’ya bu denli ilgisiz

²⁸⁰ Casson 2002, 92-93.; Yazarın anlattığı gemi modeli, bir katamaranı andırmaktadır. Günümüzdeki katamaranlarda, bu şekilde iki kıç ve iki pruvadan oluşmakta olup, iki gövdenin yan yana birleştirilmesi ile elde edilir.

²⁸¹ Yıldırım- Temizkan 2017, 125. Daha önce yaşanmış olan ilk üç Suriye Savaşı ile ilgili çok fazla bilgimiz olmamasına rağmen, IV. Suriye Savaşı ile ilgili daha çok bilgimiz vardır. Bunun nedeni Yunan tarihçi Polybios’un (M.Ö. 203-120) IV. Suriye Savaşı ile ilgili bilgiler vermesidir.

kalınmasının nedenini Polybios, IV. Ptolemaios'a bağlamıştır. İlk üç Ptolemaios döneminde Anadolu'ya verilen önem, bu kral zamanında gösterilmemiştir. Genel olarak baktığımızda ise IV. Ptolemaios'tan itibaren Mısır bir gerileme sürecinin için girdi. Bunun yanı sıra Seleukos tahtında oturan III. Antiokhos Magus, kazandığı başarılar ile kendini göstermiş ve Anadolu'nun kıyı kesimlerinden, İran'a kadar devlet sınırlarını genişletmiştir.

1.2.5. V. Ptolemaios (Epiphanes) Dönemi (M.Ö. 205-180)

III. Antiokhos, MÖ. 204 yılında Ege kıyılarına seferler düzenlemiş ve daha sonra da M.Ö. 204 yılında ordusunu Suriye'ye yönelterek Rafia Savaşı'dan Ptolemaioslara kaybettiği toprakları tekrar geri almıştır. M.Ö. 205 yılında ise IV. Ptolemaios (Philopator) öldürülmüş ve yerine henüz 6 yaşında olan oğlu V. Ptolemaios Epiphanes (Tanrının Tezahürü) geçmiştir. Bu durum Mısır yönetiminin, kraldan çok saraydaki üst düzey devlet adamlarının eline geçmesine neden olmuştur.²⁸²

Mısır bu sıkıntılarla uğraşırken III. Antiokhos, Ege bölgesinde Ptolemaioslara ait olan Amyzon kentini ele geçirmiş ve buraya yakın bölgelerde çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Bunun üzerine V. Ptolemaios'un vasisi durumunda olan ve Mısır'daki yönetimi asıl elinde bulunduran kişi olan Agathokles, III. Antiokhos'a bir elçi göndermiştir. Bu diplomatik hareketin amacı Seleukos kralına IV. Suriye Savaşı sonunda imzalanan anlaşmayı hatırlatmak ve iki krallık arasındaki barışın devamını sağlamaktır. Ayrıca bir elçide Makedonya kralı V. Philippos'a gönderilmiştir. Bu hareketin amacı ise Seleukoslara karşı Makedonya ve Mısır arasında bir ittifak oluşturmaktır. Fakat her iki diplomatik girişim de sonuçsuz kalmıştır. Henüz daha bir çocuk olan ve Mısır tahtında oturan V. Ptolemaios Epiphanes, Makedonya ve Selevkoslar için bulunmaz bir fırsat olarak görülmüş ve III. Antiokhos ve V. Philippos arasında gizli bir ittifak düzenlenmiştir.²⁸³

Yukarıda bahsettiğimiz sebepler Ptolemaioslar ve Seleukoslar arası gerginliğin artmasına neden olmuş ve bu gerginlik ortamı beraberinde 5. Suriye Savaşı'nı

²⁸² <https://www.britannica.com/biography/Ptolemy-V-Epiphanes>.;Yıldırım-Temizkan 2017, 126.

²⁸³ Kılıç-Aslan 2012, 138-139.

getirmiştir. Savaş M.Ö. 202-198 yılları arasında gerçekleşmiştir. III. Antiokhos Magus, kendi kontrolü altındaki yerleşim yerlerini askeri açıdan güçlendirmiş ve bu doğrultuda Güney Suriye (Koele Suriye), Fenike ve kıyı Filistin topraklarında, stratejik açıdan değerli ve ekonomik olarak zengin olan tüm bölgelere asker sevk etmiştir. III. Antiokhos'un savaştaki en büyük başarısı ise M.Ö. 200'de Ptolemaiosların elinde bulunan Güney Filistin'e açılan bölgenin kontrolünü eline geçirmesi ve böylece Filistin'in kıyı kesiminde hem siyasi hem de askeri açıdan üstünlük sağlaması olmuştur. M.Ö. 200 yılında Panion Savaşı ile Güney Suriye ve bölgenin tüm gelirleri Seleukosların eline geçmiştir. Anadolu'dan ve Suriye'den elde edilen gelirlerin toplamda 2.400-4.000 talent gümüş olduğunda söz edilmektedir.²⁸⁴

M.Ö. 197 yılında artık tüm Güney Suriye toprakları Seleukos yönetimine geçmiş ve III. Antiokhos yönünü, Ptolemaios kontrolü altındaki Anadolu kıyılarına çevirmiştir. Seleukos kralı Anadolu'da, Kilikya'da Zephyrion (Mersin), Soloi (Viranşehir), Korykos (Edremit) ve Malos kentlerini; Likya'da Patara, Ksanthos, Limyra ve Andriake kentlerini ve İonya'da Ephesus (Efes/İzmir) kentini ele geçirmiştir. III. Antiokhos, buradan Karia bölgesine ilerlemiştir. Fakat Ptolemaiosların bölgede Rodos ile ittifak yapması ve bölge kentlerine Rodos'un yardım etmesi sonucu Seleukosların bu hareketi sonuçsuz kalmıştır. Rodos'un Ptolemaioslara Karia'da yardım etmesinin nedeni, bölgede kendi topraklarının olması ve buralara karşı Seleukosları tehdit olarak görmesi muhtemeldir. Rodos, daha sonra Kaunos'u Ptolemaioslardan satın almıştır. Fakat 5. Suriye Savaşı sonrasında imzalanan anlaşma gereği ve Makedonya'nın yardımı ile Seleukoslar Karia bölgesinde Bargylia, Kildara, Thodasa ve Theangela kentlerinin ele geçirdiği ihtimal dâhilindedir. III. Antiokhos Hellasponos'u (Çanakkale Boğazı) egemenliği altına alarak, yakınlardaki Lysimakheia kentini de ele geçirmiştir. Böylelikle III. Antiokhos, Seleukos Devleti'nin kurucusu olan I. Seleukos Nikator'un sahip olduğu imparatorluk sınırlarına ulaşmayı başarmıştır.

İki cephede savaşmak durumunda kalan Ptolemaioslar, hem Seleukoslar ile hem de Makedonya ile savaş durumunda kalarak ağır bir yenilgi almışlardır.

²⁸⁴ Yıldırım-Temizkan 2017, 125.

Makedonya'nın saldırganca tutumları, Ptolemaiosların Batı Anadolu'daki egemenlik alanını ve hala Mısır hâkimiyeti altındaki bazı Trakya kentlerini tehlike altına sokmuştu. Nitekim M.Ö. 200 yılında Makedonya kralı V. Philippos, bu Trakya kentlerini ele geçirmiştir.²⁸⁵

Bu durumlardan menfaatleri doğrultusunda rahatsız olan Bergama ve Rodos, Roma'dan müdahale talebinde bulunmuşlardır. Roma, V. Philippos'a bir elçi göndererek, Ptolemaios egemenliği altındaki kentlere dokunmamasını, Rodos ve Bergama'ya verdiği zararların karşılığında tazminat ödemesini istemiş ve aksi takdirde kendisini Roma ile bir savaş içerisinde bulacağı konusunda uyarmıştır. Ancak V. Philippos, bu duruma boyun eğmeyerek faaliyetlerine devam etmiştir. Ayrıca Makedonya, Roma ile Kartaca arasındaki savaşlarda İlyria kıyılarını elde edebilmek için Kartaca tarafını tutmuştur. Bunun üzerine Roma, M.Ö. 200 yılında iki lejyonluk bir orduyu İlyria'ya, bir miktar donanmayı ise Ege'ye gönderdi. Böylelikle II. Makedonya savaşı başlamıştır. M.Ö. 197 yılında Thessalia'nın Kynoskephalai bölgesinde yapılan savaşı, Makedonya kaybetmiş ve ağır bir anlaşmanın altına imza atmıştır.²⁸⁶ Anlaşma gereği Makedonya'nın elindeki Ptolemaioslara ait toprakları iade etmesi istenmiştir. Fakat bu gerçekleşmemiş ve fırsatı değerlendiren III. Antiokhos Anadolu'daki tüm Ptolemaios kentlerini işgal etmiştir.²⁸⁷

V. Ptolemaios Epiphanes'ten itibaren Mısır üzerinde Roma'nın gücü görülmeye başlamıştır. Roma bu dönemden itibaren Mısır'ın iç işlerine karışmaya başlamış ve hatta zamanla Mısır'da kralları tahtan indirip, tahta çıkaracak kadar etki etmeye başlamıştır.

M.Ö. 194-193 yılları arasında, III. Antiokhos kızı Kleopatra'yı Mısır kralı V. Ptolemaios Epiphanes ile evlendirerek tekrar barış sağlanmıştır. Fakat Ptolemaioslar her ne kadar evlilik yolu ile bir barış sağlanmış olsa da Anadolu'daki kaybettikleri

²⁸⁵ Kılıç-Aslan 2012, 140.

²⁸⁶ Bahar 2010b, 30. II. Makedonya savaşı, tarihte Kynoskephalai Savaşı olarak da geçer. Thessalia yakınlarındaki Kynoskephalai'da Roma orduları ve Makedonya orduları arasında geçen savaşta, Roma ordularını, Titus Quinctius Flaminius, Makedonya ordularını ise V. Philippos yönetmiştir. Savaşta Roma 32.000 askerden oluşan ordularına yerel birlikler olan Aitolya ve Achaia birlikleri de destek vermiştir. Savaş sonucunda bölgede Makedonya hegemonyası son bulmuştur.

²⁸⁷ <https://www.britannica.com/biography/Ptolemy-V-Epiphanes>

toprakları geri alamamışlardır. Böylelikle Ptolemaiosların Anadolu'daki hâkimiyeti sona ermiş olduğu söylenebilir. Bu dönemden sonra Ege, Roma ve Rodos'un hâkimiyet alanı haline gelmiştir. V. Ptolemaios Epiphanes ise tahta kaldığı süreç boyunca, ülkesinde çıkan isyanlar ve Roma'nın Mısır üzerindeki politikalarıyla uğraşmak durumunda kalmıştır.²⁸⁸

M.Ö. 170/169 yıllarında Seleukos kralı IV. Antiokhos Epiphanes, Mısır üzerine bir sefer düzenlemiş ve İskenderiye şehrini kuşatmıştır. Fakat Roma bu duruma müdahil olmuş ve IV. Atiokhos ile görüşme yapması için P. Laenas başkanlığında bir heyet göndermiştir. Bu heyet IV. Antiokhos'u Mısır'dan çekilmeye zorlamış ve bunun sonucunda kral ordularını çekmek zorunda kalmıştır.²⁸⁹

M.Ö. 190 yılında ise daha önce değindiğimiz gibi Bergama ve Rodos'un teşviki ile Roma ile Seleukosların arası iyice açılmış ve Magnesia Savaşı ile Seleukoslar yenilmiştir. Savaş sonucunda imzalanan Apemia Barışı ile Seleukoslar, Toroslara kadar bütün Anadolu'yu Bergama'ya bırakmıştır. Donanmasını da Sarpedon Burnundan batıya geçiremeyecekti. Bu durum beraberinde Seleukosların Akdeniz'de ve Ege'de hâkimiyetinin zayıflamasına ve yerini Roma'ya bırakmasına neden oldu.²⁹⁰

2. Ticari İlişkiler

Genel olarak Helenistik dönemdeki ticari hayat dinamik bir yapıya sahip olup, oldukça geniş bir alanda ilerleme kaydetmiştir. Ticaretin gelişmesi ve deniz aşırı seferlerin çoğalması beraberinde büyük ticaret şehirlerinin oluşmasını sağlamıştır. Bu şekilde büyüyüp, zenginleşen ticari hayatın sonucunda, kapitalizm de buna nazaran genişlemiş ve yayılma göstermiştir. Büyük ticaret merkezlerinin oluşması, buralara işçi kölelerin birikmesini sağlıyordu. Bunun yanı sıra, Helenistik dünyada, sikke kullanımı da artıyordu. Piyasadaki para kullanımının artması bankacılığı, kredi imkânlarını ve faizciliği beraberinde getirmiştir.²⁹¹ Helenistik dönemde sikke kullanımının artmasında etkili olan kişilerden biriside Büyük İskender'dir. İskender

²⁸⁸ Kılıç-Aslan 2012, 141.

²⁸⁹ Taşdöner Özcan, 100.; Yıldırım-Temizkan 2017, 126.

²⁹⁰ Bahar 2010b, 32-33.; Sarpedon Burnu, Silifke yakınlarında günümüzde İncekum Burnu olarak adlandırılan yerdir.

²⁹¹ Eriş 1990, 117.

mali idareyi devlet idaresinden ayırmış ve birçok eyaleti içine alan vergi bölgeleri kurmuştu. Ayrıca Pers hazinesinde birikmiş olan maden stoklarından sikke bastırarak, para ekonomisinin Ön-Asya'da gelişmesine katkıda bulunmuştur. Mısır'daki Ptolemaioslar ise diğer Helenistik krallıklar gibi para basımına önem vermişlerdir. Sikke basımında kullanılan altın Tebais ya da Nubya'dan, bakır Sina yarımadasından veya Kıbrıs'tan getirilmekteydi.²⁹² Mısır ve Mısır'ın hâkimiyeti altındaki topraklar gümüş madeni açısından verimli değildi. Anadolu'da Troas bölgesi ve Toros dağlarında gümüş madenleri bulunmaktadır. Mısır'ın gümüş ihtiyacının buralardan karşılanma ihtimali vardır. Ayrıca ülkeye ticaret yoluyla gümüş girişi de vardır.²⁹³

Dönemin ekonomik olarak genel hatlarına baktığımız zaman; uluslararası ticaretin gelişmesi, her ülke ürünlerine bir özellik sağlıyordu. İskenderiye buğday, Elis kenevir, Pontos ceviz ve fındık, Babil hurma, Antakya incir, Suriye ve İonya yapağı ve kıl, Beyrut ve Arap yollarının getirdiği ürünlerin pazarını oluşturuyordu. Fenike siteleri ise İran, Orta Asya ve Çin mallarının dış pazarlama limanı olarak görünüyordu. Miletos, Ephesos, Priene gibi kentler, Asya içlerinden gelen ticaret yolları ile besleniyordu. Bu kentler sanayileşmede büyük aşamalar kaydediyor. İstanköy'de ipek dokunuyor, Miletos yünlü kumaşçılıkta, Suriye ile rekabet ediyordu. İskenderiye kumaş ve papirüs üretiyor, Bergama ise lüks kumaşlar ve parşömen üretimi yapıyordu. Rodos, Akdeniz'deki merkezi durumundan dolayı büyük önem kazanıyor. Çanakkale Boğazı'na egemen olan Bergama, servet ve gelişimini Karadeniz ve Ege arasındaki ticaret yollarına hâkim olmasına borçlu. Bu dönemin savaşlarının en büyük nedenlerinden birinin ekonomi olması bu nedenle hiç de şaşırtıcı değildir. Böylesi bir ekonomik kaynağa sahip olan Akdeniz kıyı ülkeleri bölgedeki krallıklar için hâkim olunması gereken yerlerdi.²⁹⁴

Batı Anadolu'da Menderes ovasının günümüzdeki zenginliği Helenistik Dönemde de mevcuttu. Özellikle zeytin ve incir, bölgenin karakteristik ürünleriydi. Karia bölgesinde üretilen zeytin ve zeytinyağı M.Ö. 4. yüzyılda Atina'da bile

²⁹² Mansel 2014, 521.

²⁹³ Malay 1983, 55. İda (Kaz) Dağının batısında gümüş madenleri bulunmaktadır.

²⁹⁴ Eriş 1990, 117-118.; Mansel 2014, 518.

bilinmekteydi. Menderes'e yakın olan kesimlerde, örneğin Apemia'da (Dinar) üretilen şarap Akdeniz Dünyasında büyük bir ün kazanmıştı. Knidos'ta toprakları pek verimli olmamakla beraber üretilen şarap, Yunanistan ve Mısır'a gönderilmekteydi. Ayrıca Knidos'tan sebze (özellikle soğan), kalem yapımında kullanılan kamış ve çeşitli sağlık alanında kullanılan yağlar önemli ihraç malları arasındadır. Hem zeytinyağı hem de şarabın Euromos'tan ihraç edildiği ve kuru incirin (özellikle Kaunos incirinin) Mısır ve İtalya'ya giden gemilere büyük miktarlarda yüklendiği bilinmektedir.

Karia bölgesinin çoğu kenti üretimde kısıtlı imkânlarla sahipti. Bunun nedeni bölgenin dağlık bit yapıya sahip olmasıdır. Karia kentlerinden çoğu kendine yetebilecek kadar ürün üretiliyor ve kıyı şeridine yakın olan kentlerde de balıkçılık birinci derece geçim kaynağı durumundaydı. Balıkçılıkla uğraşan bu kentlere örnek olarak İasos'u verebiliriz. Kısmen bereketli olan Halikarnassos ve Myndos gibi şehirler ise şarap üretimi ile tanınmışlardır. Halikarnassos şehri günümüzde de olduğu gibi meyve ağaçları ve özellikle incir ağaçları ile çevrili idi. Ayrıca Karia bölgesi önemli bir bal üretim merkezi konumundaydı. Bölgece üretilen bal M.Ö. 3. yüzyılda deniz yolu ile Mısır'a gönderilmekteydi.

İonya'daki Kolophon şehri civarındaki sahil şeridindeki geniş ormanlardan elde edilen reçine Mısır'da ün kazanmıştı. Dağlık bir yapıya sahip olan Mysia önemli bir kereste ticaret merkezi olduğu bilinmektedir. Bölgedeki ormanlardan elde edilen keresteyi satan Bergama kralları, kereste ticareti sayesinde büyük bir zenginliğe ulaşmışlardı. Ayrıca bu orman ürünlerinden elde edilen katran ve tıbbi yağlar önemli bir ticaret ürünüydü. İonya'nın yanı sıra Lidya, İda (Kaz) dağları çevresi, Frigya gibi Batı Anadolu bölgeleri orman ürünleri açısından zengin bölgelerdir. Bu orman ürünleri, satılmak üzere güney sahillerine gönderilmekteydi. Muhtemeldir ki buradan da Mısır'a ihraç edilmekteydi.²⁹⁵

²⁹⁵ Malay 1983, 52-53. Kariahlının yaşadığı bölge günümüzde Menteşe yöresi olarak bilinmektedir. Menteşe yöresi oldukça dağlık bir bölgedir. Bu nedenle günümüzde dahi seyrek nüfuslu alanlar içerisinde gösterilmektedir. Ayrıca Ege boyunca dağlar kıyıya dik uzanırken, Menteşe yöresindeki Menteşe dağları kıyıya paralel bir uzanış gösterir. Bu durumda bölgede yaşamış olan Kariahlının ekonomik olarak oldukça etkilemiştir. Diğer Ege bölgesi yerleşimlerine göre buradaki yerleşimler

Mısır, I. Ptolemaios Soter'den itibaren Akdeniz'de hâkimiyet kurmuş ve bu hâkimiyeti güçlendirmek ve yeri geldiğinde tekrar kazanmak için mücadelelerde bulunmuştur. Daha öncede bahsettiğimiz gibi İskender'in ölümünden sonra Helenistik dünya, İskender'in komutanları tarafından parçalara ayrılmış, her biri vali olarak atandıkları bölgelerde krallıklar kurmuşlardır. Ülkenin taksimatı sırasında yaşanan savaşlar Akdeniz dünyasının canlanmasını sağlamış fakat sürekli bir istikrar durumu oluşamamıştır. Özellikle Akdeniz hâkimiyetini ele geçirmek için üç büyük krallık ortaya çıkmıştır. Bunlar Mısır'da Ptolemaioslar, Batı Anadolu'dan Hindistan'a kadar Seleukoslar ve Yunan Anakarası'nda Makedonya krallıklarıdır. Bu krallıklar Doğu Akdeniz ticaretinin tek sahibi olmak için kendi aralarında mücadeleler vermişlerdir. Bu mücadelelerin merkezi olarak, Suriye kıyıları ve Anadolu'nun batı ve güney sahil şeridini verebiliriz. Ptolemaioslar, siyasi çıkarlarının yanı sıra ekonomik çıkarları için Anadolu kıyılarının önemini farkındaydı. Bu nedenle buralarda bazı kentleri ele geçirmek suretiyle, Mısır ve Anadolu arasındaki ticareti kolaylaştırmışlardır. Hindistan ve Arabistan'dan ve hatta Asya'nın iç kesimlerinden gelen lüks ve değerli malların aktığı Akdeniz limanlarının kontrolünün sağlanması bu devletler için büyük öneme sahipti.²⁹⁶

Bu savaşlar beraberinde köle alım satımının çoğalmasına da neden olmuştur. Bunun nedeni savaşlardaki esirlerin, köle olarak pazarlarda satılmasıdır. Ayrıca korsanlık, kaçırılan çocuklar da köleliğin artmasında etkilidir. Fakat Ptolemaioslar döneminde Mısır'da kölelik yaygın değildi. Bunun nedeni Ptolemaiosların köleliği özel kanunlar ile kontrol altına almaları ve köle sahiplerine ağır vergiler yüklemeleridir.²⁹⁷ Fakat bu durum diğer Helenistik krallıklar için söz konusu değildir.

Helenistik dönemde Mısır'daki İskenderiye şehri, dünyanın en önemli ticaret şehri haline geldi. Şehirde, Yahudi, Suriyeli, Arap, Habeş, Grek ve Pers tüccarlar bulunuyordu. Bu tüccarlar Hindistan'dan inci, Çin'den ipek, Lübnan'dan kereste ve İngiltere'den kalay getiriyorlardı. İskenderiye'den düzenli olarak kalkan ticaret

daha dağınık ve tarım alanları sınırlıdır. Ayrıca bölge tarımında iklimsel özellikler ve toprak çeşitliliği de etkilidir. ayr. bkz. Aksan 2013, 3.

²⁹⁶ Starr 2000, 50.

²⁹⁷ Tanilli 2015, 325.

gemileri, Akdeniz ve Karadeniz limanlarına seferler yapmaktaydılar. Bu dönemde ticaretin merkezi İskenderiye iken, bankacılığın merkezi ise Rodos olmuştur.²⁹⁸ Mısır'da ise bankacılık faaliyetleri, M.Ö. 2'inci yüzyılda görülmektedir. İlk başta basit bir teşkilata sahip olan bu bankalar zamanla ödünç verme, ciro ve depozito gibi işler de yapmaya başlamışlardır.²⁹⁹ İskenderiye kenti kuruluşundan itibaren sürekli bir gelişme içerisinde girmiştir. Bu gelişmenin tek kaynağı Mısır olamazdı. İskenderiye'deki ihtişamın temelinde yatan unsur ticaretti. Çünkü ticaret gelişme gösterdikçe, beraberinde şehirde gelişip, büyüme göstermiştir.³⁰⁰ Ayrıca Rodos, Kıbrıs vb. Ege ve Akdeniz üzerinde uzanan adalar, Mısır'ın ticari faaliyetlerinde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle Mısır özellikle Kıbrıs'ı elinde tutmak için uğraşmıştır ve diplomatik olarak Rodos ile iyi ilişkiler kurmuşlardır.

Mısır'da kral nüfuzu ve devlet otoritesinin güçlenmesi, devlet hazinesine sürekli ve sabit bir gelir sağlamak üzere tekel sisteminin revaç bulmasına neden olmuştur. Yağ, dokuma, papirüs ve bira imali, baharat ticareti, bankacılık ve cam sanayiye tekel altına alınmıştır. Kralın deri sanayiye, boya ve balıkçılıkta da belli bir hissesi vardır. Hatta kralın tahıl ihracatını bile tek başına elinde bulundurduğu görülüyor.³⁰¹

M.Ö. 261-229 yılları arasına tarihlenen Zenon Papirüsleri Mısır'a ulaşan ürünler hakkında önemli bilgileri veren belgelerdir. Bu belgeler, II. Ptolemaios Philadelphos'un ticari işlerine bakan ve hem Akdeniz'de hem de Nil Nehri'nde taşımacılık ve ticari deniz filolarına sahip olan Apollonios'un kâtibi, Kaunoslu Agreophon'un oğlu Zenon tarafından kaleme alınmıştır. Bu kayıtlara göre, Doğu Akdeniz'in önemli üretim merkezlerinden ürünler gelmektedir. İskenderiye'ye gelen bu malların bir kısmı kentte tüketilirken bir kısmı da ülkenin iç kesimlerine gönderilmektedir. Ptolemaios III ve IV dönemlerine ait kayıtların da bulunduğu bu belgelere göre Khios (Sakız) ve Thasos (Taşoz) adalarından şarap, Samos'tan (Sisam) toprak (kil), Theangela'dan (Bodrum) bal, kuru incir sevki yapılmaktadır. Ayrıca Samos ve Miletos'dan zeytinyağının Rodos üzerinden getirildiği bilinmektedir. İskenderiye'deki kazı çalışmaları ile ele geçen amphoralardaki

²⁹⁸ Bahar 2010a, 381.

²⁹⁹ Mansel 2014, 521.

³⁰⁰ Abulafia 2012, 187.

³⁰¹ Mansel 2014, 521.

mühürlerden anlaşıldığı kadarıyla Khios, Thasos, Karadeniz kentleri ve Rodos'un yanı sıra Pamphylia, Kos, Kıbrıs, Samos, Miletos ve bazı Karia kentlerinden Mısır'a ürünler gelmektedir. Günümüzde İskenderiye'de bulunan Greko-Romen Müzesi'nde bulunan ve CEAlex kurtarma kazılarında ele geçen amphora mühürleri Miletos ürünlerinin Mısır'a geldiğinin kanıtı olarak gösterilebilir.³⁰² Ayrıca Miletos seramiğine Mısır'da yapılan kazı çalışmaları sırasında rastlanılmıştır.³⁰³ Ptolemaioslar, Myndos, Knidos, Kaunos ve Halikarnassos gibi Karia şehirlerine hâkim oldukları düşünüldüğünde, Mısır ve Karia bölgesi arasında ticari ilişkilerin olması olağandır.

Karia bölgesindeki bu ticari ilişkilere örnek olarak Muğla ili Datça ilçesindeki Knidos kentini de verebiliriz. Knidos, M.Ö. 3. yüzyıldaki Mısır ile Ege kıyıları arasındaki ticaretten en çok kar sağlayan kentlerden birisidir. Aynı dönemde Knidos'da darp edilen paraların artması da buna işarettir. Bu zenginlik kentin imar faaliyetlerine de yansımış bulunmaktaydı. II. Ptolemaios'un arkadaşı olan, aynı zamanda diplomatik bir görevi de olduğu anlaşılan, Faros Feneri'nin mimarı Sosratos'un, bu mimari çalışmalara katıldığı görülmektedir. Yapılan kazı çalışmaları sırasında bu döneme ait çok sayıda yapı ortaya çıkmıştır.³⁰⁴

Persler döneminde kara ticareti oldukça gelişmişti. İskender Akdeniz'deki kara ticaretinin yönünü deniz ticaretine çevirmede etkili bir rol oynamıştır. Ayrıca Doğu Akdeniz'deki ticaret güzergâhı ilk olarak kara yolu ile oluşturulmakta iken gemi yapımı ve bu alandaki teknolojik gelişmeler sonucu bu ticaret güzergâhı denize taşınmıştır. Karada da ticaretin devam ettiğini söylemek mümkündür. Fakat deniz ticareti günümüzde de olduğu gibi daha ekonomik bir tercihtir. Mısır'dan çıkan bir ticaret gemisinin dönemin teknolojik şartları göz önüne alındığında açık denize çıkmadan yol aldığı düşünülmektedir. Buradan hareketle ticaret gemilerini sahil şeridini takip ettikleri ve Batı Anadolu'ya geldiklerini söyleyebiliriz. Bu güzergâh, Mısır'dan başlayarak Levant kıyılarından Kıbrıs'a, buradan da Anadolu'nun güney kıyıları boyunca Batı Anadolu'ya kadar uzanmaktaydı. Burada da Girit, Yunanistan

³⁰² Alkaç-Cankardeş 2016, 192.; ayr bkz; Diler 1994, 443-447.

³⁰³ Manay 1983, 61.

³⁰⁴ Tırpan 1990, 440-441.

ve Roma'ya kadar uzanan bu deniz güzergâhı Helenistik dönemdeki ticaretin belkemiğini oluşturmaktaydı.³⁰⁵

Helenistik dönem ticaret gemilerine baktığımız zaman ise Tunç Çağı'ndan itibaren Helenistik dönemin sonlarına kadar pek değişim geçirmemiştir. Genelde rüzgâr gücü kullanıldığı için bu gemilerde kürekçi kat sıraları az tutulmuştur ve savaşlara katılmadıkları için gemilerde çoğunlukla mahmuz bulunmamaktadır. Taşıma kapasitesini arttırmak için bu gemilerde pruva ve pupa kısımları geniş ve yuvarlak planlıdır. Demosthenes, 20 kürekli bir ticaret gemisinin 3000 amphora taşıdığından bahsetmektedir. Bu gemiler oldukça yavaş ilerlemelerine rağmen, o dönemde Akdeniz ticaretinin önemli bir aracı olmuşlardır.³⁰⁶

3. Kültürel İlişkiler

Büyük İskender'in Asya Seferi ile kısa bir dönemde olsa, Yunan Anakarası'ndan Hindistan'a kadarki milletler, aynı çatı altında birleşmiştir. Fakat İskender'in zamansız ölümü ile başlayan Diadochlar Dönemi, bu çatının parçalanmasına neden oldu. İskender İmparatorluğu'nun bu birleştirici etkisi ile doğu ve batı kültürleri bir sentez dönemine girdi. Her ne kadar İskender İmparatorluğu üzerinde birden fazla krallık kurulmuş olsa da bu geniş coğrafya, kültürel, siyasi ve ekonomik olarak artık daha sıkı ilişkiler içine girmiş bulunmaktaydı. İskender, her ne kadar hedefine ulaşamamış olsa da, ele geçirdiği toprakların dışına dahi Helenizm, bir kültür kuvveti olarak sokulmuştur.³⁰⁷

Bu kültürel ilişkilerde yaşanmasında en önemli rolü Yunan göçmenler oluşturunuyordu. Hem Seleukos hem de Ptolemaios topraklarında çok sayıda Yunan göçmen bulunmaktaydı. İskender'in fetihlerinin kışkırtması ile binlerce Yunan göçmen, yabancı ülkelere, zengin olma hayaliyle göç etmiştir. Bu Yunan göçmenlerin büyük çoğunluğu tacir, doktor, mimar, yazıcı, vergi toplayıcı, çiftçi, sporcu gibi birçok meslek dalında bilgisi olan kişilerdi. Bu kişiler göç ettikleri

³⁰⁵ Bilir 2013, 13-14. Levant kıyıları X. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz kıyılarına verilen isimdir. Dar anlamda Lübnan ve Filistin kıyılarına verilen isimdir.

³⁰⁶ Gündüz 2012, 19-20.

³⁰⁷ Bosch 1943, 177.

bölgelerde daha çok kentlere yerleşmişlerdir. Bu nedenle Helenistik dünyada kentlerde, kırsal kesimlere göre nüfus artışı daha fazladır.³⁰⁸ Yunanlar bu göç hareketleri ile gittikleri bölgelerdeki halkların kültürleri ile kendi kültürleri arasında bir sentezin oluşmasını sağlamışlardır. Bunun yanı sıra, Helen sahası içerisinde bulunan toplumlar arasında ticari faaliyetlerin gelişmesi (özellikle deniz ticaretinin) ile daha hızlı bir kültürel etkileşim içerisine girmişlerdir.

Yunan Uygarlığı'nın yayıldığı coğrafyada oluşan kültürel etkileşim sonucu felsefe, bilim, sanat ve mimari alanlarında, önceki dönemlere göre daha hızlı gelişme ve değişim yaşanmıştır. Bu dönemde, Atina felsefi açıdan önemli bir merkez haline gelirken; Mısır'da İskenderiye³⁰⁹ ve Anadolu'da Bergama bilimin önemli merkezleri haline gelmişti. İskenderiye; gramer, diyalektik, retorik, aritmetik, geometri, müzik ve astronomi gibi bilim alanlarıyla ilgili yaklaşık 700.000 civarında yazılı metnin yer aldığı kütüphanesiyle, dönemin önemli bilimsel etkinliklerine öncülük etmiştir.³¹⁰

Helenistik dönem'de Mısır'da birçok Yunan asıllı düşünür ortaya çıkmıştır. Bunlar, hem Yunan kültürünün yayılımında önemli bir paya sahip olup hem de dünya tarihindeki önemli bilimsel çalışmaların öncüleri olmuşlardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Knidoslu Eudoxos (M.Ö. 409-356), Atina'da eğitim görmüş ve Platon'un öğrencisidir. Matematik ve astronomi alanından çalışmalar yapmıştır. Aslen Knidoslu olan Eudoxos, uzun bir dönem Mısır'da kalarak burada matematik ve astronomi dersleri vermiştir. Ayrıca Mısır'daki astronomi çalışmalarını incelemiş ve Mısır'daki gözlemevlerinde gözlemler yapmıştır. Daha sonra Knidos'a geri dönen Eudoxos'un burada bir gözlemevi kurduğu düşünülmektedir.³¹¹

Eukleides (Öklid), M.Ö. 330 ile M.Ö. 275 (?) yılları arasında yaşadığı düşünülen Öklid, İskenderiye şehrinde doğmuş Yunan asıllı bir bilim adamıdır. Matematik ve geometri alanlarında yaptığı çalışmalar günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır.

³⁰⁸ Mcneill 2002, 234.

³⁰⁹ Akurgal 2000, 42.

³¹⁰ Topdemir-Özsoy 2013, 63.

³¹¹ Eudoxos ölçüme dayanan astronomi ile spekülatif kozmolojiyi birleştirerek evrenin düzenini belirlemede gözlemin gerekli olduğunu öne süren ilk teorisyendi. Ayrıca dönemin en büyük matematikçisi olarak gösterilmektedir. Oranlar üzerine önemli araştırmaları vardır.

Hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmayan Öklid'in İskenderiye şehrinde bir matematik okulu kurduğu ve burada dersler verdiği bilinmektedir.³¹²

Archimedes (Arşimet), M.Ö. 287 yılında Sicilya'da doğmuştur. Öğremini İskenderiye şehrinde tamamlayan Arşimet, Öklid'in geometri araştırmalarından etkilenmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra Sicilya'ya dönen Arşimet, burada çalışmalarını sürdürmüştür. Çalışmaları; kuramsal matematik, uygulamalı fizik ve savaş mühendisliği gibi çeşitli konuları kapsıyordu.³¹³

Ktesibios, M.Ö. 285'de İskenderiye'de doğmuştur. İskenderiye'deki Yunan mühendisliği ekolünün ilk ve en önemli temsilcilerindendir. Havanın bir cisim olduğunu ve bir enerji kaynağı olarak kullanılabilceğini öne süren Ktesibios, mühendislik üzerine çalışmalarını da bu yönde ilerletmiştir.³¹⁴

Pergeli Apollonios (M.Ö. 262-190), eğitim hayatını İskenderiye'de tamamlamış ve hayatının sonuna kadar da burada yaşamıştır. Yaşadığı dönemde önemi fark edilmemiş bilim adamlarından olan Apollonios önemli bir matematikçidir. Öklid'in öğrencilerinden ders alan Apollonios bir süre Bergama şehrine giderek burada da bilimsel çalışmalar yapmıştır.³¹⁵

Helenistik dönemde, Büyük İskender'in dünya devleti kurmak amacıyla fetihleri ve aldığı yerlerde yaşayan halkın kültürlerini kaynaştırarak, kültür birliği kurmak istemi; onun ölümünden sonra, Mısır'da kurulan İskenderiye Kütüphanesi ile bu amaca kısmen de olsa ulaşmıştır. Bu kütüphaneye çeşitli yollardan kitap toplanmış, gemilerle Atina'dan getirilen, M.Ö. V. yüzyıla ait düşünür, edebiyatçı ve dramatistlerine ilişkin eserler, kopya edilerek, bu kütüphane zenginleştirilmiştir. Ayrıca İskenderiye Limanı'na gelen gemilerden müsadere edilen kitaplar da bu kütüphaneye eklenmiştir. Bu sayede oldukça geniş bir koleksiyona sahip olan İskenderiye Kütüphanesi'nde çeşitli dillere ve çeşitli kültürlerle ait birçok eser olduğu

³¹² <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96klid>; "Elementler" ve "Öğeler" adlı eserleri ile düzlem geometrisi, aritmetik, sayılar kuramı, irrasyonel sayılar ve katı cisimler geometrisi gibi konuları ele almıştır. Ayrıca Öğeler adlı eserinde, kendisinin ve kendisinden önce yapılan matematik ve geometri çalışmalarını derlemiştir.

³¹³ <http://www.erdemyolu.com/bilim/antik-yunanda-grek-bilginleri.html>.

³¹⁴ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ktesibios>

³¹⁵ [https://tr.wikipedia.org/wiki/Apollonios_\(Pergeli_matematik%C3%A7i\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Apollonios_(Pergeli_matematik%C3%A7i))

düşünülmektedir.³¹⁶ Bütün bunlar Helenistik dönemde bir kitap trafiğinin söz konusu olduğunu göstermekte olup, muhtemelen Batı Anadolu, özellikle Bergama bu trafiğin içinde yer almış olmalıdır.

Helenistik Dünya'nın bilim merkezi olan İskenderiye'de, bilginlerin oluşturduğu, enstitü benzeri bir kurum olan Musaion'da çok zengin bir kitaplık bulunmaktaydı. Mısır kralı VIII. Ptolemaios Euergethes, M.Ö. 145'te tahta geçtikten sonra Musaion'daki bu bilginleri İskenderiye'ni dışına çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak sürgün edilen bilginler Bergama'ya göç etmişlerdir. Bu bilginler, Bergama'da oldukça zengin bir kütüphane kurmuşlar ve buranın bir bilim merkezi haline gelmesini sağlamışlardır.³¹⁷

Böylelikle Bergama, Helenistik Dünya'nın ikinci büyük bilim ve kültür merkezi oldu. Attalos'unda bilim sevgisi ve bu alandaki özverileri sonucu; Bergama Kütüphanesi, o dönemin en zengin kütüphanesi olan, İskenderiye Kütüphanesi'yle yarışır duruma gelmiştir. Bunun yanı sıra Bergama'da bulunan Asklepiyon Tapınağı'nda tıp alanında yapılan çalışmalar Akdeniz dünyasında büyük ilgi görmekteydi.³¹⁸ Böylelikle, Mısır'da İskenderiye, Anadolu'da Bergama, Helen tarzı sanat ve kültürün merkezi haline geldi.³¹⁹

Bilimin merkezi konumundaki İskenderiye ve Bergama şehirleri bir süre sonra birbirlerine rakip hale gelmiştir. Bu rekabet iki şehir arasında siyasi olmaktan çok bilimsel ve ticari çekişmelere neden olmuştur. Bergama Kütüphanesi, Mısır'dan papirüs ithal etmek istemiş; ancak buna konulan ambargo ile bu ithalatı gerçekleştirememiştir. Bunun üzerine Bergama da her iki yüzüne yazı yazılabilen ve hammaddesi hayvan derisi olan parşömeni kullanmaya ve giderek geliştirme yoluna gitmiştir. Bu sayede pek çok kitap çoğaltılmış ve çeşitli yerlerden satın veya ödünç

³¹⁶ Yıldız 2000, 262.; Mutlu 2006, 145.

³¹⁷ Meriçboyu 2001, 146-147.

³¹⁸ Eriş 1990, 121. Asklepiyon Tapınağı, bir Yunan tanrısı olan Asklepios adına adanan bir tapınaktır. Asklepios, Yunan dünyasında hekim tanrı ve hekimlik tanrısı olarak büyük bir ünü olan ve Romalıların da Aesculapius adıyla benimseyip taptıkları tanrı, Yunan mitolojisine göre Apollon'un oğludur. Helenistik dönemde Asklepiyon Tapınağı, dini mekân özelliğinin yanında tıp alanında çalışmaların yapıldığı önemli ve ünlü bir merkez haline gelmiştir.; Erhat 1989, 67-68.

³¹⁹ Meriçboyu 2001, 146.

alınan kitapların, kopya edilerek, çoğaltıldığı anlaşılmaktadır. Bergama'da ayrıca özel kütüphaneler de vardır ve tüm bu kütüphaneler kralın himayesi altındadır.³²⁰

Helenistik dönemde özellikle Akdeniz çevresinde, ticari ve kültürel ilişkiler gelişmiştir. Bu ilişkiler, çeşitli kültürlerin, yerli kültürlerle buluşlarında ve birbirine aktarılmasında etkili olmuştur. Eski tanrılara olan inançlar azalmaya veya farklı panteonlar birleştirilmeye başlanılmıştır. Helen dünyasının her köşesindeki inanç sistemleri zaman içerisinde kaynaşır ve tanrı ve tanrıçalara farklı biçimlerde tapılmaya başlanır. Farklı panteonlardaki eşit tanrılar (Amon-Zeus gibi) bu yeni inanç sistemlerinde birleşir ve beraber tapınılmaya başlanır. İsis, Serapis ve Kibele inanışları bu duruma güzel bir örnektir.³²¹ Serapis, Zeus ve Apis kelimelerinin birleştirilmesinden üretilmiştir. Bu tanrı kültü hem Mısırlılara hem de Yunanlılara hitap ediyordu.³²² Anadolu'da bilhassa Karia bölgesinde Arkaik ve Helenistik devirden itibaren, Mısır tanrıları, gerek İsis, gerek Serapis veya Harpokrates kültleri ile yer almışlardır.³²³

Helenistik dönemde, Anadolu'daki bazı kentlerin, tüccarları ve gemicileri koruduğuna inanılan tanrıça İsis ve tanrı Serapis'e adanan tapınaklar yaptıkları bilinmektedir. Ptolemaiosların, Trakya kıyıları, Karia bölgesi ve bazı Ege adalarını ele geçirmeleri nedeniyle, söz konusu yerler ile Mısır arasındaki ilişkiler oldukça artmıştır. Bu şehirlere örnek vermek gerekirse Kypsela (İpsala), Teos (İzmir/Seferihisar), Lebedos (Seferihisar), Ephesos, Erythrai (Çeşme), Heraklia (Muğla/Milas), Mikonos, Halikarnasos, Knidos, Kaunos, Araka, Telmessos, Ksanthos, Patara, Arykanda, Limyra, Termessos, Korakesion, Selinos, Charadros, Anemorium, Soloi, Korykos, Mallos'dur.

Batı Anadolu'da, Mısır tanrılarına yapılan tapınaklar ve kutsal alanların bazıları ise şunlardır:

³²⁰ Yıldız 2000, 263.

³²¹ Öztürk 2016, 310.

³²² Mutlu 2006, 146.

³²³ Erim 1984, 544

İzmir'deki Efes Antik Kenti yakınlarındaki Priene'de Mısır tanrılarına adanmış kutsal bir alan bulunmaktadır.³²⁴ Bu kutsal alanın, 3. Suriye Savaşı sonunda Priene'nin Ptolemaioslar hâkimiyetine girmesinin ardından yapıldığı düşünülmektedir.³²⁵

Pergamon Antik Kenti'nde Kızıl Avlu olarak adlandırılan bina grubu içerisinde Mısır tanrılarına adanmış kutsal bir alan bulunmaktadır.³²⁶

Tapınaklar ise; Ephesos Antik Kenti Serapis tapınağı, Miletos Antik Kenti Serapis Tapınağı, Stratonikeia Antik Kenti Serapis Tapınağı, Kyme ve Laodikeia (?) antik kentlerinde İsis-Serapis Tapınağı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, diğer şehirlerde de Mısır tanrılarının itibar gördüklerine dair kitabeler ve arkeolojik eserler bulunmaktadır.³²⁷

4. Batı Anadolu'da Bulunan Mısır Menşeli Eserler

Mısır'da Ptolemaioslar döneminde Helen-Mısır tarzı bir yaşam ve buna uygun eserler oluşturulmuştur. Daha önce de bahsettiğimiz gibi arkeolojik kazı bölgelerinde, Mısır kökenli veya bunların taklidi olan eserlere Geç Kalkolitik Çağ'a ait tabaklardan itibaren rastlanılmaya başlanılmıştır. Anadolu'da ele geçen eserlerin çoğu Anadolu ve Mısır arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı Demir Çağı'na ait eserlerdir. Fakat bu eserlerin çoğunluğunu Fenike veya Yunan taklidi eserler oluşturmaktadır. Özellikle Demir Çağı ile çağdaş olan Batı Anadolu'daki Yunan kentlerinde bu tarz eserlere oldukça sık rastlanılmıştır. Fakat kazı çalışmaları sırasında ele geçen bu eserlerin büyük çoğu yayınlanmamıştır.

Helenistik dönemde Batı ve Güneybatı Anadolu'da çıkarılan arkeolojik buluntuların çoğunluğu, bir önceki konuda bahsettiğimiz, Mısır tanrılarına adanmış tapınaklar ve çevrelerinde bulunmuştur. Bu kazı çalışmaları sırasında bulunan bazı Mısır menşeli eserler şunlardır:

³²⁴ Koenigs-Raeck 2001, 63.

³²⁵ Raeck 2007, 335

³²⁶ Radt 2004, 153.; ayr. bkz.; Hoffman 2003, 37-52.

³²⁷ Özkan 2007, 104.

Antalya'nın Finike ilçesinde bulunan Arykanda kazıları sırasında Mısır tanrılarını tasvir eden çok sayıda küçük buluntular ele geçirilmiştir. Bunların Ptolemaiosların bölgede egemenli kurduğu sırada getirildikleri belirtilmektedir. Bulunan eserler içinde altıdan yapılmış ve başının üstünde İsis sembolü bulunan Eros tasvirli eser, Arykanda'nın o dönemki zenginliğine işaret ettiği düşünülmektedir.

Aydın ilinin Söke ilçesinde bulunan Didyma'da yapılan kazılarda, fayanstan iki figürin ele geçmiştir.

Henüz yayınlanmamış olan Denizli Gümüşler Nekropolü'nde Bes kabartmalı diademler bulunmuştur.³²⁸ Bu diademlerin İskenderiye işçiliği olduğu söylenmektedir.

M.Ö. 2. ve 1. yüzyıla tarihlendirilen 2 adet İsis-Hathor örgeli altın küpelere Nation Antik Kenti kazıları sırasında rastlanılmıştır. Bu küpelerin Mısır yapımı olduğu düşünülmektedir (Res. 9). Ayrıca İstanbul Arkeoloji Müzesinde korunan eser hakkında Yıldız Akyay Meriçboyu eserinde, bu işçiliğin Anadolu'da beğeni gördüğü ve benzeri tarzda eserlerin üretildiğini söylemektedir. Aynı bölgede geç döneme ait ince halkalı bir küpe de bulunmuştur. Bu küpe, burmalı halkanın iki ucu arasında stilize edilmiş telkari bir Herakles düğümü vardır (Res. 10).³²⁹ Bunun yanı sıra İsis-Hathor ögeli yüzükler vardır. Bunlardan bir tanesi Sadberk Hanım Müzesi'nde, diğeri ise İstanbul Arkeoloji Müzesinde yer almaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzesinde yer alan yüzük İzmit-Kanlıbağ tümülüsünde bulunmuştur. Bu iki yüzükte, küpelerle aynı döneme tarihlendirilmiş olup, İskenderiye atölyelerinde yapıldığı düşünülmektedir.³³⁰

1984 yılında Aphrodisias'a yapılan kazı çalışmaları sırasında Ptolemaioslar dönemine ait, muhtemelen Mısır'dan gelmiş olan başsız, yeşil bir taştan yontulmuş heykelcik bulunmuştur.³³¹

³²⁸ Özkan 2007, 105.

³²⁹ Meriçboyu 2001, 158-159.

³³⁰ Özkan 2007, 105.

³³¹ Erim 1984, 544.

Antalya ilinin Kaş ilçesindeki Patara Antik Kenti'nde yapılan arkeolojik çalışmalar sırasında ele geçirilen ve üzerinde hiyeroglif bir yazıt bulunan Mısır heykelciği Ptolemaioslar dönemine ait olduğu tespit edilmiştir.³³² II. Ptolemaios'un bu kentte onarım çalışmaları yaptırdığı ve karısına ithaf ederek şehre Arsioe ismini koyduğu ifade edilmektedir. Ancak şehir Patara olarak anılmaya devam edilmiştir.³³³

Denizli Pamukkale'deki Hierapolis Müzesi'ne yaptığımız bir gezi sırasında Helenistik döneme ait, bir adet Horus heykeline rastladık (Res. 7). Bu heykel tam olarak tarihlendirilememekle birlikte, Helenistik dönem eseri olduğu kesindir.

İzmir Sığacık Mahallesi'nde, Ptolemaioslar dönemine ait bir sunak yazıtını taşıyan stel bulunmuştur. Bu yazıtta, “*Pytheos/as kızı Kratea'nın Tanrıça Berenike ve Tanrıça Arsinoe ve Tanrıça Kleopatra ve de Kraliçe Kleopatra için yaptırmış olduğu sunak*” yazmaktadır. Bu yazıtta Ptolemaios hanedanlığının en önemli kadın yöneticilerinin ismi yer almaktadır.³³⁴ Ayrıca bu yazıttan anlaşılacağı üzere Mısır dinine özgü olan firavun ve kraliçelerin tanrısallaştırılmasına ait izlere Batı Anadolu'da da rastlanılmaktadır.

³³² Işık 2010, 13.

³³³ Buluç 1983, 141.

³³⁴ Kadioğlu-Özbil vd., 468.

SONUÇ

Anadolu, dünya tarihinin her döneminde olduğu gibi, Helenistik dönemde de dönemin büyük devletleri için ilgi çeken bir coğrafya olmuştur. Konumuzun kapsamı içinde olan Batı Anadolu ise Helenistik dönemin iki büyük krallığı Ptolemaioslar ve Seleukoslar arasında bir çekişme ve güç kazanma yarışının merkezi durumundadır. İçerikte de değindiğimiz gibi bu mücadelelerin çıkış noktası her ne kadar Suriye bölgesi olsa da yaşanan savaşlar ve sonuçlarının etkileri, Batı Anadolu'da da hissedilmiştir. Hatta bazı dönemlerde çıkış noktası Suriye olan Suriye Savaşları, Anadolu'nun güney ve batı bölgelerine de sıçramıştır. Bu savaşlar sonuçları itibariyle Batı Anadolu'da Ptolemaiosların güç kazanmasına veya bazı dönemlerde güç kaybetmelerine sebep olmuştur.

Batı Anadolu'daki Ptolemaios hâkimiyetinin, bir numaralı düşmanı Seleukoslardı. Ancak Seleukoslar ile olan yoğun mücadelelere Makedonya'daki Antigonoslar ve Bergama krallıkları da dâhil olmuşlardır. Bunun yanı sıra Batı Anadolu'da birçok kent devleti bulunmaktaydı. Bölgedeki Pers hâkimiyetinden itibaren büyük devletlerin boyunduruğu altında olan bu kentler, birkaç istisna dışında, denge siyaseti izlemeyi tercih etmişlerdir. Nitekim dönemin güçlü devletlerine karşı bir varlık göstermeleri neredeyse imkânsızdı. Bunun için bu kentler şartlara göre hâkimiyet ve desteğini aldıkları bir kralın yanında, diğer krala karşı mücadele vermişlerdir. Bu nedenle Ptolemaiosların Anadolu'daki rakipleri olarak bu kentleri göstermek doğru olmayacaktır. Ptolemaiosların, Batı Anadolu'da hakimiyet kurma çabasına birçok neden sıralayabiliriz. Bunlar;

- Seleukoslar ile girdikleri siyasi-ekonomik mücadeleler,
- Ptolemaiosların, merkezi olan Mısır'ı ve önemli bir üst konumundaki Kıbrıs'ı korumak için tampon bir bölge oluşturmak istemesi,
- Batı Anadolu kıyılarının hem bir ihracat hem de bir ithalat merkezi olması,
- Akdeniz'de üstünlük sağlama isteği ve Akdeniz'de güvenli bir ticaret rotası oluşturmak,
- Mısır'ın ihtiyacı olan ve Anadolu'da üretim noktası olan ürünlerin (zeytin ve çeşitli sebzeler gibi) daha kolay ve ucuz elde edilmesi,

- Son olarak da Seleukolar ve Ptolemaioslar arasındaki şahsi gurur ve onur meseleleri.

Ptolemaioslar ve Seleukoslar arasında yaşanan savaşların çoğunluğunun çıkış sebebinin temelinde bunlar yatmaktadır. Genel olarak, her iki devlette birbirlerinin iç siyasetindeki çalkantılı zamanlarını değerlendirmek için savaşlar başlatmışlardır. Buna örnek olarak III. Ptolemaios Euergetes'in, Seleukoslarda yaşanan taht kavgalarını fırsat bilerek Batı Anadolu'da çok sayıda kenti ele geçirmesini verebiliriz. Hatta bu dönem Mısır, Batı Anadolu'da Troas bölgesine kadar ilerlemiştir. Fakat yaşanan bu savaşı ve diğerlerini tek bir nedene bağlamak doğru değildir. Yaşanan bu savaşın nedenleri arasında III. Ptolemaios Euergetes'in kardeşi olan ve Seleukos kralı II. Antiokhos ile evli olan Berenike'nin çıkan taht mücadeleleri sırasında öldürülmesi de vardır. Bu ve daha birçok örneğini verebileceğimiz Ptolemaios ve Seleukos mücadeleleri, V. Ptolemaios Epiphanes döneminde Seleukosların Anadolu'daki bütün Ptolemaios kentlerini ele geçirmesi sonucu, Batı Anadolu toprakları için bitmiştir. Bundan sonraki mücadeleler ise daha çok Suriye egemenliği için olmuştur. Ayrıca bu dönemden itibaren Roma bölgede gücünü hissettirmeye başlamıştır.

I. Ptolemaios Soter'den (M.Ö. 305-285), V. Ptolemaios Epiphanes'e (M.Ö. 205-180) kadar süren Ptolemaiosların Anadolu'daki siyaseti sonucunda, Kilikya'dan Troas'a kadar geniş bir kıyı şeridi boyunca toprakları ele geçirdiklerini görüyoruz. Bu bölge tarih boyunca Anadolu'nun kapılarından birini oluşturmuştur. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bu bölge, Anadolu'nun kuzey ve güney kıyılarına göre daha çok saldırıya açık bir bölgedir. Bunun yanı sıra bölge önemli bir ticaret güzergâhının üzerindedir. Araştırmamız sırasında elde ettiğimiz bilgiler sonucunda Mısır'dan çıkan bir ticaret gemisinin, Doğu Akdeniz boyunca ilerleyip buradan, Anadolu'nun güney sahil şeridinden, Ege kıyıları boyunca ilerlediği ve Marmara'yı geçerek Karadeniz'e kadar ticaret yaptığını gördük. Dönemin şartları da göz önüne alındığında bu ticari faaliyetlerin oldukça gelişmiş ve oldukça büyük bir hacme sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Söz konusu olan Batı Anadolu, ticari faaliyetler için önemli olduğu kadar üretim için de önemli bir coğrafyadır. Akdeniz ikliminin hâkim olduğu bölgede, verimli topraklar ve önemli su kaynakları vardır. Bu durum da bölgede ürün çeşitliliğinin oldukça çok olmasını sağlamıştır. Araştırma sırasında incelediğimiz ve Mısır'da bulunan Zenon Papirüsleri, Batı Anadolu'da üretilen ürünler ve bunların ticaret vasıtası ile Mısır'a gelişi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu metinler bunun yanı sıra Anadolu'daki hangi kentlerin Mısır ile ticari faaliyetlerde bulunduğu hakkında bilgiler içerir. Ayrıca Mısır'da bulunan amphoralar üzerindeki damgalar da bize Batı Anadolu kentlerinin Mısır ile ticari münasebetleri hakkında bilgiler vermektedir.

Araştırmamız sonucunda gördük ki Batı Anadolu ve Mısır arasındaki ilişkiler yalnızca ticaret ve siyasi faaliyetlerden ibaret değildir. Bölgeye gelen tüccarlar sayesinde Mısır kültürünün izlerini, Batı Anadolu'da görmek mümkün hale gelmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri Anadolu'da bulunan ve Mısır'a özgü tanrılara adanan tapınaklardır. Bu tapınaklar özellikle Ptolemaioslar dönemine ait bir tanrı olan Serapis'e ait tapınaklardır. Serapis, ne tam anlamıyla bir Mısır tanrısıdır ne de bir Helen tanrısı. Serapis, Ptolemaiosların dini siyasetinin bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve her iki kültürün sentezini yansıtan bir tanrı formudur. Bu tanrıya ait tapınakların Anadolu'da bulunmasının nedeni öncelikli olarak, buraya gelen denizci ve tüccarların, Serapis'in kendilerini koruduklarına inanmasıdır. Bu durum da muhtemeldir ki bölge insanlarının da bu tanrıyı zamanla tanımalarını ve inanmalarını sağlamıştır. Bunun yanı sıra özellikle Batı Anadolu'da İsis ve Harpokrates gibi Mısır kökenli tanrıların izlerine rastlamak mümkündür.

Seleukoslar krallığının zayıflaması sonucu birçok küçük krallık kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi ve konumuzun içeriğinde yer alan Bergama krallığı, Batı Anadolu'da kurulmuş ve Ptolemaioslar ile ilişki kurmuştur. Ptolemaioslar, bölgedeki çıkarları gereğince ilk başta Bergama ile iyi ilişkiler kurmuş ve Bergama'yı Seleukoslara karşı desteklemişlerdir. Fakat bu dostluk, yerini siyasi, kültürel ve ekonomik bir çekişmeye bırakmıştır. Mısır'da bulunan İskenderiye şehri ile Bergama Helenistik dünyanın iki önemli bilim merkezi haline gelmişti. Bu iki merkez birbiri ile yarışır bir durumda idi. Hiç şüphesiz bu durumun bir nedeni de iki ülkenin

liderleridir. Helenistik dönemde, sadece savaşlar üstünlük sağlanacak durumlar değildi. Ülkeler arasında bilimsel-kültürel çekişmelerde söz konusu idi. Krallar bu amaçla bilimsel çalışmaları ve bilim adamlarını desteklemekteydi. Bu yarışın en büyük iki rakip krallığı vardı. Bunlar, Ptolemaioslar ve Bergama'dır. Bu yarış içerisinde Seleukoslarda vardır. Lakin Seleukoslar bu iki krallık kadar ilerleme kat edememiştir. Bu bilimsel çatışma ortamı beraberinde tarihte dikkat çekici olayların yaşanmasına neden olmuştur. Mısır'ın papirüs ihracatını kısıtlaması ve Bergama'nın parşömen üretimine başlaması buna güzel bir örnektir.

Helenistik dönem genel itibariyle Doğu ve Batı'nın etkileşiminin arttığı bir dönemdir. Bu etkileşimin en yoğun yaşandığı kavşak noktalarından birisi de hiç şüphesiz Anadolu'dur. Günümüz dünyasının şekillenmesinde etkili olan bu dönem, M.Ö. 30 yılında son Helenistik krallık olan Ptolemaiosların, Roma İmparatorluğu tarafından yıkılması ile son bulmuştur. Yaklaşık olarak 300 yıl süren bu dönemde, Batı Anadolu ve Mısır arasında yoğun bir şekilde siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerin olduğu sonucuna vardık. İleride Mısır ve Batı Anadolu'da yapılacak olan arkeolojik ve epigrafik çalışmalar, bu iki coğrafya arasındaki ilişkilerin daha derinlemesine incelenmesine imkân sağlayacaktır.

SÖZLÜK

Ahameniş İmparatorluğu: Ahameniş ya da Ahameniler, M.Ö. yüzyılda Büyük Kiros tarafından kurulan Pers Devlet'nin adıdır.

Amphora: Gövdesinden daha ince olan boyun kısmının altında dibe doğru daralarak sonlanan, iki kulplu, Antik Dönemlere özgü bir çeşit çömlek.

Apis Boğası: Antik Mısırlıların kutsal boğasıdır. Eski bir Mısır tanrısı olan Apis Boğası, bir çeşit verimlilik ve bereket tanrısıdır. Kült merkezi Memphis'tir.

Arami: Mezopotamya'da yaşamış olan Sami ırktan bir kavim.

Aramice: Antik dönemde Suriye, İsrail ve Lübnan topraklarında konuşulan, Sami (Semitik) dil ailesinin Kuzey-Batı grubunda yer alan günümüzde ölü bir dildir.

Atikka-Delos Birliği: M.Ö. 447 yılında, sayıları 150-173 arasında olan Grek kent devletleri oluşturulan ve M.Ö. 404 yılına kadar devam eden askeri-politik yapıda bir birliktir. Birliğin kuruluşunda etkili olan ve birliğin liderliğini yapan Atina şehridir.

Baktria Devleti: Büyük kısmı günümüzde Afganistan sınırları içinde bulunan bölgede (önce Selukos Krallığı hâkimiyeti altında) kurulmuş Helenistik krallıklardan birisidir M.Ö. 230.

Demosthenes: M.Ö. 384-M.Ö. 322 yılları arasında yaşamış Atinalı ünlü bir politikacıdır.

Demotik Yazı: Eski Yunan ve Mısır'da günlük işlerde kullanılan halk yazısına verilen ad.

Diadem: Antik dönemde kralların sahip oldukları otoriteyi göstermek için başlarına taktıkları (bağladıkları), bir düğümle sona eren ve omuzlara inen iki şeritten oluşan beyaz kurdele. Altın, gümüş ve tunçtan yapılmış diademler vardır.

Dramatist: Tiyatro oyunu yazarı.

Emmer Buğdayı: Dünyada tarımda kullanılan en eski buğday türlerinden birisidir.

Elektion: Altın ve gümüş karışımı bir tür alaşım.

Erk: Bir işi yapabilme gücü, kudret, iktidar.

Fayum: Mısır'ın batı çölünde yer alan geniş doğal çöküntü alanı. Bölgenin tarih öncesi dönemde göl olduğu düşünülmektedir.

Galatlar: M.Ö. 280-274 yılları arasında Balkanlar ve Batı Anadolu'da yaşadıkları sonra Orta Anadolu'da Ankara, Çorum ve Yozgat yöresine yerleşen Orta Avrupa kökenli Kelt kavmine mensup Galyalılar'a Yunanlıların ve Romalıların verdiği ad. Yerleştikleri bölgeye Antik Çağ'da verilen isim Galatya'dır.

Greko-Romen: İlk Çağ sonlarında Akdeniz havzasına hâkim olan kültürdür. Bu kültür Roma ve Yunan medeniyetlerinin bir sentezini yansıtmaktadır.

Hiksoslar: Mısır tarihinde II. Ara Dönem olarak geçen ve M.Ö. 1650-1550 yıllarını kapsayan zaman dilimi içerisinde Mısır'a gelen Asya kökenli kavimlere Antik yazarlar tarafından verilen addır.

Hiyeratik Yazı: Hiyeroglif yazısının kısmen sadeleştirilmiş halidir. Daha çok devlet işlerinde, devlet adamları tarafından kullanılırdı.

Hiyeroglif: Antik dünyada kullanılan bir yazı sistemidir. Birçok türü olan hiyerogliflerin, en bilinen türü Mısır hiyeroglifleridir. Ayrıca Luvi hiyeroglifleri ve Urartu hiyeroglifleri bu yazı sistemine örnektir.

Höyük: Tarih boyunca türlü nedenlerle yıkılıp yok olmuş yerleşme bölgelerinde, yıkıntıların üst üste birikmesi nedeniyle oluşmuş, çoğu kez içinde tarihsel kalıntıların gömülü olduğu yayvan toprak tepe.

İon Düzeni: Sütun başlıklarının iki yana doğru volüt adı verilen yuvarlaklar yaparak bir kaide üzerine oturduğu, klasik mimarideki üç düzenden biridir. Adını düzenin ilk kullanıldığı yer olan İonya'dan almıştır.

Khios: Sakız Adası.

Kimmerler: M.Ö. 14. Ve M.Ö. 10. yüzyıllardan M.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısına kadar Kimmerya olarak da tabir edilen İdil Nehri'nden Karadeniz'in kuzeyine doğru uzanan geniş bir alanda yaşamış, büyük olasılıkla Hint-Avrupa kökenli göçebe ve savaşçı bir topluluktur.

Kommagene Krallığı: Helenistik Çağda Orta Anadolu'nun güneyinde kurulan Helenistik krallıklardan birisidir. Batıda Kilikya ve Kuzeyde Kapadokya ile çevrili olan Kommagene Krallığı'nın doğu sınırını Fırat Nehri çizmekteydi. Krallık, günümüzdeki Adıyaman, Gaziantep ve Kahramanmaraş illerini kapsamaktaydı.

Konsül: Antik Roma medeniyetinin cumhuriyet ile yönetildiği dönemdeki en üst düzey yöneticileri ifade eder.

Korinthos Birliği: M.Ö. 337 yılında Makedonyalı II. Philippos önderliğinde Korinth'te kurulmuş olan ve Sparta dışında tüm Yunan şehirlerini kapsayan savunma ve saldırı amaçlı birliğin adıdır.

Kozmogoni: Evrenin kökeni ile ilgili çalışmalara verilen bilimsel ve felsefi terimdir.

Krallar Vadisi: Ya da Firavunlar Vadisi, Mısır'da Luksor'un batı tarafında bulunan bir vadidir. Vadide Yeni Krallık döneminde 18. ve 20. Hanedanlıkların firavunlarının ve dönemin ileri gelenlerinin mezarlarının bulunduğu vadidir.

Levant Kıyıları: Levant kıyıları X. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz kıyılarına verilen isimdir. Dar anlamda Lübnan ve Filistin kıyılarına verilen isimdir.

Lelegler: Batı Anadolu'da yaşamış, Anadolu'nun Yunan öncesi halklarından biri.

Monarşi: Devletin bir kişi tarafından yönetildiği, yönetim şeklidir. Bu yönetim şeklinde yasama, yürütme ve yargı tek kişide toplanmıştır. Saltanat.

Mastaba: Antik Mısır uygarlığında toprak altına gömülen ölülerin anısına, mezarın hemen üstüne kurulan tepesi düz odacık. Bu odacıkların kullanım amaçları mezarın yerini belli etmek, ölünün ruhu için dua edilen bir ufak tapınak sağlamak ve ölünün yaşarken yaptıklarını anarak yaşatmak olarak sayılabilir.

Moesia: Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya'nın Tuna Nehri'nin güneyindeki toprakları arasında yer alan tarihi bölge.

Nekropol: Arkeolojik şehirlerde mezarlıkların ve toplu mezar yerlerinin bulunduğu alana verilen isimdir.

Nikomedia Krallığı: Marmara Denizi'ne açılan İzmit Körfez'inin ucunda Bithynia kralı I. Nikomedes tarafından kurulan krallıktır.

Nom: Eski Mısır'da kentlere verilen isim.

Pamfilya: Anadolu'nun güneyinde Aksu çayının doğusundan başlayarak, Antalya ilinin doğusunu kapsayan Likya ve Kilikya antik kentleri arasında kalan bölgedir.

Panteon: Bir mitoloji ve ya dine özgü tüm tanrıların birliğidir.

Parthia (Partlar): Günümüz İran'ının kuzeydoğusunda yer alan ve Arşaklı hanedanlığı tarafından yönetilen bir medeniyettir.

Pelasglar: Antik Yunanca metinlerde adı geçen ve Helen halkları gelmeden önce kuzey ve orta Yunanistan'da, Girit ve Ege Adaları'nda yaşayan bir halkın adıdır.

Perdah: Mermer, fildişi, cam, sedef, toprak çanak-çömlek vb. ürünlere parlaklık verme, bu tür eşyaları parlatma.

Peloponessos: Günümüz Yunanistan'ının güneyinde bulunan Mora Yarımadası'nın Antik Çağ'daki ismi.

Plaster: Sıva, alçı, harç.

Pontos Krallığı: Orta ve Doğu Karadeniz bölgesine kurulan Helenistik krallıklardan birisidir (M.Ö. 302-M.Ö. 64). Kurucusu I. Mithridates Ctistes'dir.

Pruva: Bir deniz taşıtının ön kısmıdır. Taşıt hareket ederken en önde kalan kısımdır.

Publicani: Roma'da vergi toplayıcılara verilen ad.

Pupa: Geminin arka veya kış bölümüne verilen ad.

Ritüel: Dinsel tören, kutlama. Dinsel bir inanç gibi benimsenmemiş alışkanlık, kişilerce kutsallaştırılmış davranışlar, biçimler, davranış biçimleri, temalar.

Sepat: Antik Mısır'da nomlara verilen diğer ad.

Serapis: Mısır'da Ptolemaioslar dönemi tanrılarında birisidir. Zeus-Serapis veya Serapis-Helios gibi ikili adlarla, bazen de Mısır ana tanrıçası İsis ile aynı tapınakta tapınılırdı. Sütun şeklinde bir başlık giyen, sakallı bir adam olarak betimlenir. Güneş ve boğa simgeleridir. Mısır'daki Apis Boğası'ndan geldiği düşünülmektedir. Kült merkezi Mısır'ın İskenderiye şehridir.

Sfenks: Gövdesi yere uzanmış bir aslan şeklinde kafası ise insan şeklinde betimlenmiş heykel. İlk olarak Mısır'da rastlanan sfenks çeşitli kültürlerde de bulunmaktadır.

Skrabe: Mısır'da kutsal sayılan kın kanatlılar familyasının bir üyesi olan bir tür böcektir. Bok böceği olarak da bilinen skrabelere, duvar resimlerinde, küçük heykelcikler şeklinde ve takılarda rastlamak mümkündür.

Smyrna: İzmir'in ilk kuruluş yerlerinden birisidir. Günümüzde İzmir Bayraklı'da bir höyük üzerinde yer almaktadır.

Stel: Antik çağda, yekpare taştan yapılmış, mezar taşı, adak, resmi yazıt ya da sınır taşıdır.

Talanton: Antik Yunan'da, 60 mina'ya denk sikke ve 26,196 kilograma denk ağırlık birimi.

Thasos: Taşöz Adası.

Tiran: Siyasal erki zorla ele geçiren ve onu kötüye kullanan kimse.

Triumvirlik: (Latince triumviratus) ya da üçler erki. Roma İmparatorluğu'na uygulanan üçlü bir yönetim şeklidir. Devletin yönetim ve idare mekanizmalarının bir parçası olarak oluşturulmuş, gerekliliği mevcut devlet idaresi tarafından ön görüldükten sonra farklı yetkilerle donatılmış, üç memurun bu birimlere atanmasıyla oluşturulan bir yönetim şeklidir.

Teokrazi: Dine dayalı yönetim biçimini tanımlamak için kullanılan terim.

Totem: İlkel toplumlarda, topluluğun ondan türediğine inanılan ve kutsal sayılan hayvan anlamına gelir. Alamet. Hikmet.

Üniter Devlet: Merkezi idarenin üstünlüğüne dayalı ve idari birimlerin (ulusal ölçeğin altındaki birimlerin) sadece merkezi yönetimin devretmeyi uygun gördüğü yetkileri kullanabildiği, tek birim olarak yönetilen devlet yönetim şekli.

Zenon Papirüsleri: Bu belgeler, II. Ptolemaios Philadelphos'un ticari işlerine bakan ve hem Akdeniz'de hem de Nil Nehri'nde taşımacılık ve ticari deniz filolarına sahip olan Apollonios'un kâtibi, Kaunoslu Agreophon'un oğlu Zenon'un kaleme aldığı metinlerdir. Bu metinler aracılığı ile Ptolemaioslar dönemi Mısır'ın dış ticareti hakkında geniş bilgiler elde etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar:

Arrionas : Flavius Arrionas, *İskender'in Seferi(Aleksandrou Anabasis)*, Çev: Furkan Akderin, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2005.

Herodotos : Heodotos, *Herodot Tarihi*, Çev: M.Ökmen-Azra Erhat, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983.

Plutarkhos : Mestrius Plutarkhos, *Büyük İskender*, Çev: Vahdet Gültekin, Rado Yayınları, İstanbul 1980.

Plutarkhos : Mestrius Plutarkhos, *Marcus Antonius*, Çev: Mehmet Özaktürk, TTK, Ankara 1992.

Plutarkhos : Mestrius Plutarkhos, *Bioi Paralelloi: Alexander & Caesar (Paralel Yaşamlar: İskender ve Sezar)*, Çev: F.Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.

Strabon : Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası Geographika: XII-XIII-XIV, XIII/I, XIII/II*, Çev: A.Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993.

Modern Kaynaklar:

Abbott 2009 : Jacop Abbott, *Kleopatra Ölümcül Güzellik*, Çev: Oğuzcan Güçlü, İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2009.

Abulafia 2005 : David Abulafia, *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*, Çev: Nurettin Elbüseyi, Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık, İstanbul 2005.

Abulafia 2012 : David Abulafia, *Büyük Deniz Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, Çev: Gül Çoğalı Güven, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2012.

Adak 2002 : Mustafa Adak, "Lykia ve Roma", *Likya İncelemeleri 1*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.129-136.

- Akalın 1996 :Ayşe Gül Akalın, “Troia Bölgesi Antik Kıyı Şehirlerinde Tarihi Coğrafya Çalışmaları”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi III. Coğrafya Sempozyumu, s. 1-15.
- Akarca 1978 :Aşkidil Akarça, “Troas’ta Kara Menderes Ovası Çevresindeki Şehirler”, Belleten, 165/XLII, s.1-53.
- Akson 2013 :Mete Akson, “Karia Bölgesi Arkeolojisi Üzerine Bir Değerlendirme” TAY, 7/I, s.1-10.
- Akşit 1971 : Oktay Akşit, *Helenistik ve Roma Devrinde Likya*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1971.
- Akşit 2000 : İlhan Akşit, *Işık Ülkesi Lykia*, Akşit Kültür ve Turizm Ticaret Ltd. Şti., İstanbul 2000.
- Akurgal 1986 : Ekrem Akurgal, “Anadolu Tarihinin Oluşumunda Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü”, *Anadolu Araştırmaları*, 10/1, s.50-61.
- Akurgal 1986 : Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul 1986.
- Akurgal : Ekrem Akurgal, *Ege Batı Uygarlığının Doğduğu Yer*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2000.
- Akurgal 2005 : Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK, Ankara 2005.
- Alkoç-Şenol 2016 : Erkan Alkoç-Gonca Cankardeş Şenol, “Amphora Mühürleri Işığında Miletos ve Alexondria Ticari İlişkileri”, *OLBA Journal*, 24/I, s. 191-216.
- Alp 2001 : Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu: Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, TÜBİTAK, Ankara 2001.
- Altan 2014 : Sabahat Altan, *Roma Tarihinin Ana Hatları I. Kısım Cumhuriyet Devri*, TTK, Ankara 2014.

Aperghis 2004 : G.G. Aperghis, *The Seleukid Royal Economy, The Finances and Financial Administration of the Seleukid Empire*, Cambridge Universty Press, New York 2004.

Arslan 2010 : Murat Arslan, *İstanbul'un Antik Çağ Tarihi(Klasik ve Helenistik Dönemler)*, Odin Yayıncılık, İstanbul 2010.

Arslantaş-Yılmaz 2017: Yüksel Arslantaş-Cuma Ali Yılmaz, “Helenizmin Gölgesinde Diyodokhlar Dönemi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32/II, s.361-373.

Bahadır 2010 : Gürhan Bahadır, “Kuruluşundan IV. Yüzyıla Kadar Antakya”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13/VII, s.349-372.

Bahadır 2011 : Gürhan Bahadır, “Farklı Medeniyetlerin ve Kültürlerin Bir Arada Yaşamasına Örnek Olarak Antakya”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 38/X, s.397-422.

Bahar 2010a : Hasan Bahar, *Eskiçağ Uygarlıkları*, Kömen Yayınları, Konya 2010.

Bahar 2010b, : Hasan Bahar, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yayınları, Konya 2010.

Baines-Malek 1986 : John Baines-Jaromir Malek, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi: Eski Mısır*, Çev: Zeynep Aruoba ve Oruç Aruoba, İletişim Yayınları, İstanbul 1986.

Bakırcı 2014 : Muzaffer Bakırcı, “Coğrafi Açından Anadolu'nun Tarihi Ulaşım Ağı ve İpek Yolu”, Avrasya Etütleri Dergisi, 45/I, s.63-86.

Bakır-Ersoy vd. 1999 : Güven Bakır-Yaşar Ersoy-Bilge Hürmüzlü-Nezih Aytaçlar-İlkan Hasdağlı, “1998 Yılı Klazomenai Çalışmaları”, KST, 21/II, s. 47-56.

Baldoni-Franco-Belli-Berti 2004: Daniela Baldoni-Carlo Fraco-Paolo Belli-Fede Berti, *Karia'da Bir Liman Kenti: İsos*, Çev: Gürkan Engin, Homer Kitapevi, İstanbul 2004.

Bauer 2013 : Susan Wise Bauer, *Antik Dünya İlk Kayıtlarından Roma'nın Dağılmasına*, Çev: Mehmet Morali, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013.

Bayatlı 1996 : Osman Bayatlı, *Bergama Tarihinde Krallık Devri*, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 1996.

Bayladı 1996 : Derman Bayladı, *Uygurlukların Kavşağı Anadolu*, Say Yayınları, İstanbul 1996.

Bean 1995 : George E. Bean, *Eski Çağ'da Ege Bölgesi*, Çev: İ. Delemen, Arion Yayınevi, İstanbul 1995.

Bean 1998 : George E. Bean, *Eski Çağ'da Lykia Bölgesi*, Çev: Hande Kökten, Arion Yayınevi, İstanbul 1998.

Bean 2000 : George E. Bean, *Eski Çağ'da Menderes'in Ötesi*, Çev: Pınar Kurtoğlu, Arion Yayınevi, İstanbul 2000.

Bilir 2013 : Ahmet Bilir, “Antik Çağda Korsanlığın Kilikya Ekonomisine Etkisi”, 2.Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu III, Ed: Cihan Yemişçi-Tarık Eray Çakır-Mustafa Gürbüz Beydiz-Cezmi Çoban s.12-23, Muğla.

Blanck 1999 : Horst Blanck, *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*, Çev: İslam Tanrıku, Arion Yayınevi, İstanbul 1999.

Bosch 1942 : M. E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Ana Hatları I. Kısım İskender İmparatorluğu*, Çev: Arif Erzen, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul 1942.

Bosch 1943 : M. E. Bosch, *Helenizm Tarihinin Ana Hatları II. Kısım: Roma İmparatorluğu'na Katıldıkları Tarihe Kadar Helenizm Devletleri*, Çev: Sabahat Altan, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul 1943.

- Boyana 2011 : Hülya Boyana, “İonialılar ve İonia’daki Kabile Teşkilatlanması” Tarih Araştırmaları Dergisi, 26/I, s.35-49.
- Braudel 2008 : Fernand Braudel, *Akdeniz Tarih Mekan İnsanlar ve Miras*, Çev: Necati Erkurt, Metis Yayınları, İstanbul 2008.
- Buluç 1983 : Sevim Buluç, “Patara Yüzey Araştırmaları”, AST, 1/I, s. 139-144.
- Bülbül 2009 : Cemil Bülbül, “M.Ö. 2. Binyılda Mysia Bölgesi ve Mysialılar”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20/I, s. 1-8.
- Caman 2008 : Ayşe Füzüzan Caman, “II. Arsione Philadelphos”, Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 8/I, s. 59-70.
- Casson 2002 : Lionel Casson, *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, Çev: Gürkan Ergin, Homer Kitapevi, İstanbul 2002.
- Chamoux 2001 : François Chamoux, *Hellenistic Civilization*, Blackwell Publishing, Cornwall/UK.
- Coppens 2007 : Filip Coppens, *The Wabet Tradition and Innovation in Temples of the Ptolemaic and Roman Period*, Prague 2007.
- Çağatay 1978 : Neşet Çağatay, “Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22/I, s.105-138.
- Çevik 2002 : Nevzat Çevik, *Taşların İzinde Likya*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.
- Çıvgın-Yardımcı 2002: İzzet Çıvgın-Remzi Yardımcı, *İlk Çağ Tarihi*, Moya Akademi Yayınları, Ankara 2002.
- Çimen 2015 : Ali Çimen, *Kısa Dünya Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

- Çokay Kepçe 2007 : Şebnem Sedef Çokay Kepçe, “Perge’den Apis Betimli Cam Bir Buluntu: Pamphylia-Mısır Ticari İlişkilerine Yeni Bir Örnek”, Belkıs Dinçkol ve Ali Dinçkol’a Armağan VİTA Festschrift in Honor of Belkıs Dinçkol and Ali Dinçkol, Ed: M. Alparslan vd., Ege Yayıncılık, İstanbul, s. 201-204.
- Davesne 1981 : Alain Davesne, “Meydancık Kalesi 1980 Kazı Dönemi ve Hazine”, KST, 3/I, s.11-15.
- Demir 2012 : Muzaffer Demir, “Herodotos ve Yabancı Kültürler: Mısır Örneği”, Tarih İncelemeleri Dergisi, XXVII/ 2, s.315-338.
- Demir 2014 : Muzaffer Demir, *Lidyalılar Mythos’tan Logos’a*, TTK, Ankara 2014.
- Diakov-Kovalev 1987: V. Diakov-S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi Cilt 1*, Çev: Özdemir İnce, Yordam Kitap Basım ve Yayın, İstanbul 1987.
- Diler 1994 : Adnan Diler, “Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytin ve Üzüm Presleri”, AST, XII, s.441-459.
- Droysen 2007 : Johann Gustav Droysen, *Büyük İskender Tarihi*, Çev: Bekir Sıtkı Baykal, Dharma Satış ve Dağıtım, İstanbul 2007.
- Ellis 1994 : W. M. Ellis, *Ptolemy of Egypt*, New York 1994.
- Ercan 2000 : Derya Ercan, *Bergama Tarihi ve Kültürü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), KKTC Yakındoğu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Lefkoşa,
- Ergin 2013 : Gürkan Ergin, *Anadolu’da Roma Hakimiyeti Direniş ve Düzen*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- Erhat 1989 : Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1989.
- Erim 1984 : Kenan Erim, “Aphrodisias 1984”, KST, 7/I, s. 541-578.
- Eriş 1990 : Eyüp Eriş, *Bergama Uygarlık Tarihi*, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 1990.

- Erkanal 1985 : Armağan Erkanal, “Panaztepe Kazısının 1985 Yılı Sonuçları”, KST, 8/I, s. 253-262.
- Ertuğrul 2017 : Ali Can Ertuğrul, “Akdeniz’in Kaderini Değiştiren Deniz Savaşları: Actium ve Preveze Deniz Savaşları”, Yeni Deniz Mecmuası,5/I, ?
- Frankfort 1989 : Henri Frankfort, *Uygarlığın Doğuşu*, Çev: Alâeddin Şenel, Versa Yayıncılık ve İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 1989.
- Freeman 2003 : Charles Freeman, *Mısır Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Çev: Suat Kemal Angı, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2003.
- Friedell 2006 : Egon Friedell, *Mısır ve Antik Yakındoğu’nun Kültür Tarihi*, Çev: Ersel Kayaoğlu, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2006.
- Gombrich 1997 : Ernst H. Gombrich, *Genç Okurlar İçin Kısa Bir Dünya Tarihi*, Çev: Ahmet Mumcu, İnkılap Yayınları, İstanbul 1997.
- Gözlü 2018 : Ahmet Gözlü, “Helen Polislerinin Topografik Tasvirleri”, TOD, 34/I, s.1-24.
- Greaves 2003 : Alan M. Greaves, *Miletos Bir Tarih*, Çev: Hüseyin Çınar Öztürk, Homer Kitapevi, İstanbul.
- Günaltay 1951 : Şemsettin Günaltay, *Yakın Şark Tarihi IV Bölüm I*, TTK, Ankara 1951.
- Gündüz 2012 : Adem Gündüz, *Helenistik Devir Anadolu Sikkeleri Üzerinde Gemi Betimlemeleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir 2012.
- Gündüz Önal 2018 : Aysun Gündüz Önal, “Batı Antalya’da Tarihi Yapılardan Kaynaklanan Yer Adları Üzerine”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 15/VI, s.139-150.
- Güner 2005 : İbrahim Güner, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Nobel Yayınevi, Ankara 2005.

- Güney 1999 : Emrullah, *Antik Çağ Türkiye Kentleri*, Bilgi Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Güngör 2005 : Yüksel Güngör, *Bergama Krallık Kültü*, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, İzmir 2005.
- Güzel 2017 : Eylem Güzel, “Eski Mısır Tarihindeki Dinsel Yönetim Stratejilerinin Ptolemaios Hanedanlığındaki Yansımaları”, *Asya’dan Avrupa’ya Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Asya Studies*, 2/I, s.27-35.
- Harmankaya-Köroğlu-Sivas 2011: Savaş Harmankaya-Kemalettin Köroğlu-Hakan Sivas, *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Web-Ofset, Eskişehir 2011.
- Hoffmann 2003 : A. Hoffmann, “Pergamon’daki Kızıl Avlu: Geleceğe Yönelik Perspektiflerle Ayrıntılı Bir Araştırma Tarihçesi”, *Anatolia*, 25/I, s. 37-52.
- Hornung 2004 : Erik Hornung, *Mısır Tarihi*, Çev: Zehra Aksu Yılmaz, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- Işık 2010 : Havva Işkan Işık, “Patara 2009”, *KST*, 32/III, s. 1-21.
- İlhan 2002 : Birol Recep İlhan, *Ege’de Mevcut Ada Adacık ve Kayalıklara İlişkin Hukuki Gelişmelerin Tarihi Süreç İçinde Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2002.
- İplikçioğlu 1994 : Bülent İplikçioğlu, *Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1994.
- İplikçioğlu 2007 : Bülent İplikçioğlu, *Helen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- Kadioğlu-Özbil vd. 2015: Musa Kadioğlu-Canan Özbil vd., “2014 Yılı Teos Kazı Çalışmaları (5. Sezon)”, *KST*, 37/3, s. 451-478.
- Kaya 2005 : Mehmet Ali Kaya, “Anadoluda Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38/I, s.12-30.

- Kılıç Aslan 2012 : Selen Kılıç Aslan, *Ptolemaiosların Küçük Asya Politikası* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Kınal 1991 : Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara 1991.
- Koca-Akça 2017 : Feray Koca-Bayram Akça, “Antik Karya’nın Başkenti Halikarnassos’da Kent Planlama Anlayışı”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 40/XIX, s.42-54.
- Koenigs-Raeck 2001 : Wolf Koenigs-Wulf Raeck, “2000 Klazomenai Kazısı”, *KST*, 23/I, s. 55-70.
- Korkmaz 2003 : Meral Korkmaz, “Mısır Etkisindeki Arkaik Dönem Miletos Aslanları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 31/III, s.93-107.
- Kurt 2010 : Mehmet Kurt, “Roma Cumhuriyetinin Anadolu Politikası ve Pergamon (Bergama) Krallığının Rolü”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23/I, s. 97-111.
- Lauffer 2004 :Siegfried Lauffer, *Büyük İskender*, Çev: Nilgün Sorguç, İlya İzmir Basın Yayın Medya, İzmir 2004.
- Lissner 1973 : Ivar Lissner, *Uygurluk Tarihi*, Çev: Adli Moran, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973.
- Lloyd 2003 : Seton Lloyd, *Türkiye’nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygurlukları*, Çev: Ender Varinlioğlu, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2003.
- Macqueen 2001 : J.G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çev: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınları, Ankara 2001.
- Malay 1983 : Hasan Malay, “Batı Anadolu’nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 2/I, s.50-61.
- Mansel 2014 : Ahmet Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK, Ankara 2014.

McNeill 2002, : William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev: Alaaddin Şenel, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2002.

Memiş 2012 : Ekrem Memiş, *Eski Çağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayıncılık, Bursa 2012.

Meriçboyu 2001 : Yıldız Akyay Meriçboyu, *Antik Çağ'da Anadolu Takıları*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 2001.

Metin-Lamba 2016 : Hüseyin Metin-Mustafa Lamba, “Hititlerden Roma İmparatorluğuna Kadar Anadolu Uygarlıklarında Yönetim Yapısı”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 27/XII, s.155-174.

Mizancı 2009 : Mehmet Murat Mizancı, *Tarih-i Umumi Cilt 1*, Sadeleştiren: Faruk Yılmaz, Berikan Elektronik Basım Yayın, Ankara 2007.

Morkholm 2000 : Otto Morkholm, *Erken Helenistik Çağ Sikkeleri: Büyük İskenderin Tahta Çıkışından Apamia Barışına Kadar (İ.Ö.336-188)*, Çev: Oğuz Tekin, Homer Kitapevi, İstanbul 2000.

Morrisson 2002 : Cecile Morrißonn, *Antik Sikkeler Bilimi Nümitmatik Genel Bir Bakış*, Çev: Zeynep Çizmeli Öğün, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.

Mutlu 2006 : Latif Mutlu, *Uygarlığın Durak Yerleri*, GOA Yayıncılık, İstanbul 2006.

Narçın 2016 : Ali Narçın, *Eski Mısır Nil'in Ezoterik Ülkesi*, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul 2016.

ODD ROTA : ODD ROTA “Antik Çağın En Önemli Merkezlerinden Biri: Pergamon”, s.58-66.

Ongun Demirağ 1995 : Yelda Ongun Demirağ, *Helenistik Devirde Yunan Ekonomisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.

- Orhun 2018 : Murat Orhun, ‘‘Pergamon Kralı III. Attalos’un Bağışı ve Roma’nın Asya Eyaleti’nin Kuruluđu’’, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5/XIV, s. 275-324.
- Öğün-Işık 2001 : Baki Öğün-Cengiz Işık, *Kaunos*, Orkun ve Ozan Medya Hizmetleri A.Ş., Antalya 2001.
- Özcan 2015 : Kevser Taşdöner Özcan, ‘‘Helenistik Dönemin Küçük Bir Krallığı: Kommagene’’, TOD, XXIII, s.97-118.
- Özçelik 2011 : Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Ankara 2011.
- Özdizbay 2004 : Aşkı Özdizbay, *Eski Yunan’da Tarım*, Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2004.
- Özkan 2007 : Süleyman Özkan, ‘‘Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri’’, Tarih İncelemeleri Dergisi, 1/XXII, s. 77-116.
- Öztürk 2016 : Z. Aslıhan Öztürk, ‘‘Antik Çağın Işığında Helenistik Sanatın Sosyolojik İncelemesi’’, Ulakbilge-Sosyal Bilimler Dergisi, 8/IV, s.300-324.
- Özyiğit 2006 : Ömer Özyiğit, ‘‘2005 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları’’, KST, 28/2, s. 341-354.
- Peker-de Vos 2010 : Hasan Peker-Julien de Vos, ‘‘Hitit-Mısır Büyük Düşmanlıktan İyi Kardeşliğe’’, Arkeo Atlas 7, s.82-103.
- Pulak 1989 : Cemal Pulak, ‘‘Ulu Burun Batığı Kazısı (Kaş) 1988 Kampanyası’’, KST, 11/I, s. 317-334.
- Pulak 1990 : Cemal Pulak, ‘‘Ulu Burun (Kaş) Sualtı Kazısı: 1989 Kampanyası’’, KST, 12/I, s. 293-310.
- Radt 2004 : Wolfgang Radt, ‘‘Pergamon 2003’’, KST, 26/I, s. 143-162.

- Raeck 2007 : Wulf Raeck, “2006 Yılı Priene Çalışmaları”, KST, 29/I, s. 333-350.
- Roosevelt 2010 : Christopher Roosevelt, “Lidyalılardan Önce Lidya”, Lidyalılar ve Dünyaları, Ed: Nicholas D. Cahill, Yapı Kredi Kültür Yayıncılık, s.37-75, İstanbul 2010.
- Saraç 1943 : Celal Saraç “Eski Mısır’da Bilim ve Teknik”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 5/I, s.103-113.
- Sert 2009 : Selahattin Sert, *Mezopotamya’dan Avrupa’ya Büyük Uygarlıkların Doğuşu*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Sevin 2001 : Veli Sevin, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I*, TTK, Ankara 2001.
- Sevin 2013 : Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2013.
- Sir Gavaz 2015 : Özlem Sir Gavaz, “Medeniyetler Savaşı Mısır ve Hitit”, Popüler Bilim Dergisi, 238/I, s.19-25.
- Sönmez 1998 : Oktay Sönmez, *Knidos Maviye Uyanan Güzel*, Ege Yayınları, İstanbul 1998.
- Starr 2000 : Chester G. Starr, *Antik Çağda Deniz Gücü*, Çev: Gürkan Ergin, Homer Kitapevi, İstanbul 2000.
- Stefan 1995 : Karwiese Stefan, *Antik Nüvizmatığe Giriş*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995.
- Şar 2010 : Evren Şar, *Klikya’da Ptolemioslar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- Tanilli 2015 : Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 1: İlk Çağ Doğu Yunan Roma*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

- Taşdöner 2008 : Kevser Taşdöner, “Karia Kenti Halikarnassos: Helenistik Dönem ve Öncesi Siyasal Tarihi”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1/I, 1-10.
- Taşkın 1998 : Sefa Taşkın, *Mysia ve Işık İnsanları*, Sel Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Tekin 2000 : Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Tekin1998 : Oğuz Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Tırpan 1990 : Ahmet Adil Tırpan, “Knidos Akropol Surları”, AST, 8/I, s. 429-456.
- Tırpan-Söğüt 2007 : Ahmet A. Tırpan-Bilal Söğüt, “Lagina ve Börükçü 2006 Yılı Çalışmaları”, KST, 29/III, s. 387-410.
- Topdemir-Özsoy 2013 : Hüseyin Gazi Topdemir-Seda Özsoy, *Uygurluk Tarihi*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2013.
- Tulga 2009 : Derya Tulga (Ed.), *Dünya Tarihi*, NTV Yayınları, İstanbul 2009.
- Umar 1999a : Bilge Umar, *Karia*, İnkılâp Kitapevi Yayınları, Ankara 1999.
- Umar 1999b : Bilge Umar, *İlk Çağda Türkiye Halkı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1999.
- Varinlioğlu 1994 : Ender Varinlioğlu, “Karya’nın Helenistik Dönem Kentleri”, Araştırma Sonuçları Toplantısı, 12/I, s.25-57, Ankara.
- Yavi- Yavi 1996 : Ersal Yavi-Necla Yazıcıoğlu Yavi, *Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Mısır*, Yazıcı Yayınevi, İzmir 1996.
- Yavi, 2000 : Necla Yazıcıoğlu Yavi, *Kleopatra*, Yazıcı Basım Yayıncılık, İzmir 2000.

Yıldırım 2004 : Recep Yıldırım, *Uygarlık Tarihine Giriş: İlk Çağ Tarihi ve Uygarlıkları*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2004.

Yıldırım-Temizkan 2017 : Nurgül Yıldırım-Mehmet Temizkan, “Seleukoslar Döneminde Yaşanan Suriye Savaşları Üzerine Bir İnceleme”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 39/XIV, s.117-131.

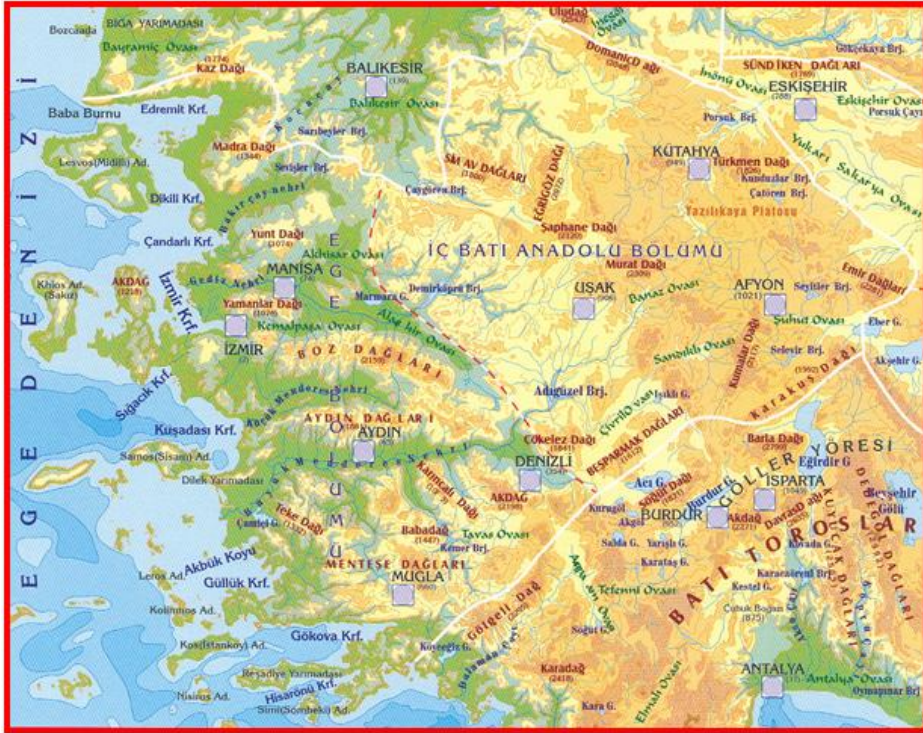
Yıldız 2000 : Nuray Yıldız, *Eski Çağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, TTK, Ankara 2000.

HARİTALAR

Harita 1: Mısır ve Mısır Coğrafyası

Harita 2: Batı Anadolu

Harita 3: Batı Anadolu Uygarlıkları

Harita 4: Karia Bölgesi

Harita 5: İon ve Aiol Bölgeleri

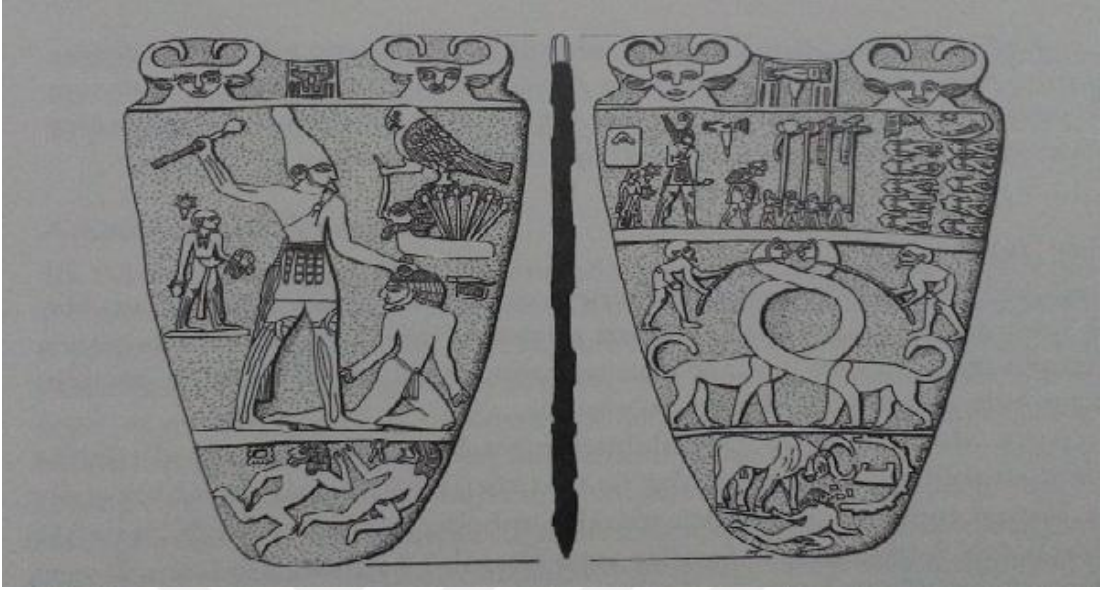

Harita 6: Lidya Krallığı

Harita 7: M.Ö. 3. yy.da Ptolemaiosların Hâkimiyet Alanı

RESİMLER

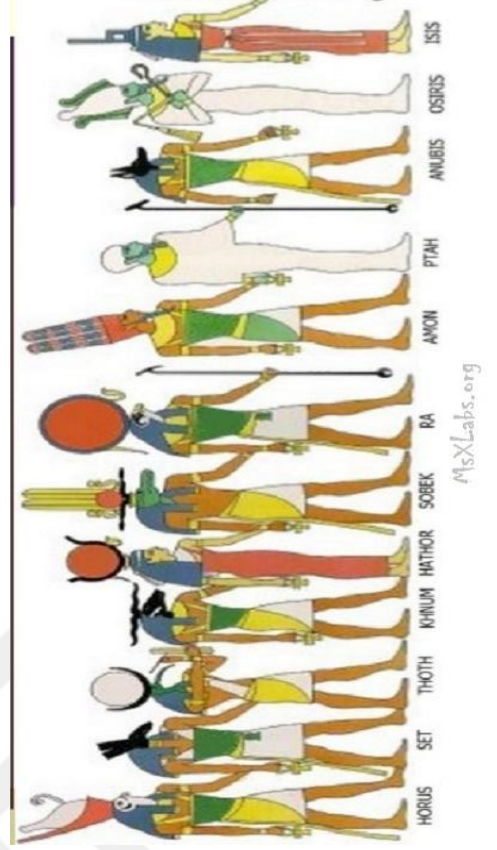
Resim 1: Narmer Levhası

Resim 2: Mısır Gize Piramitleri

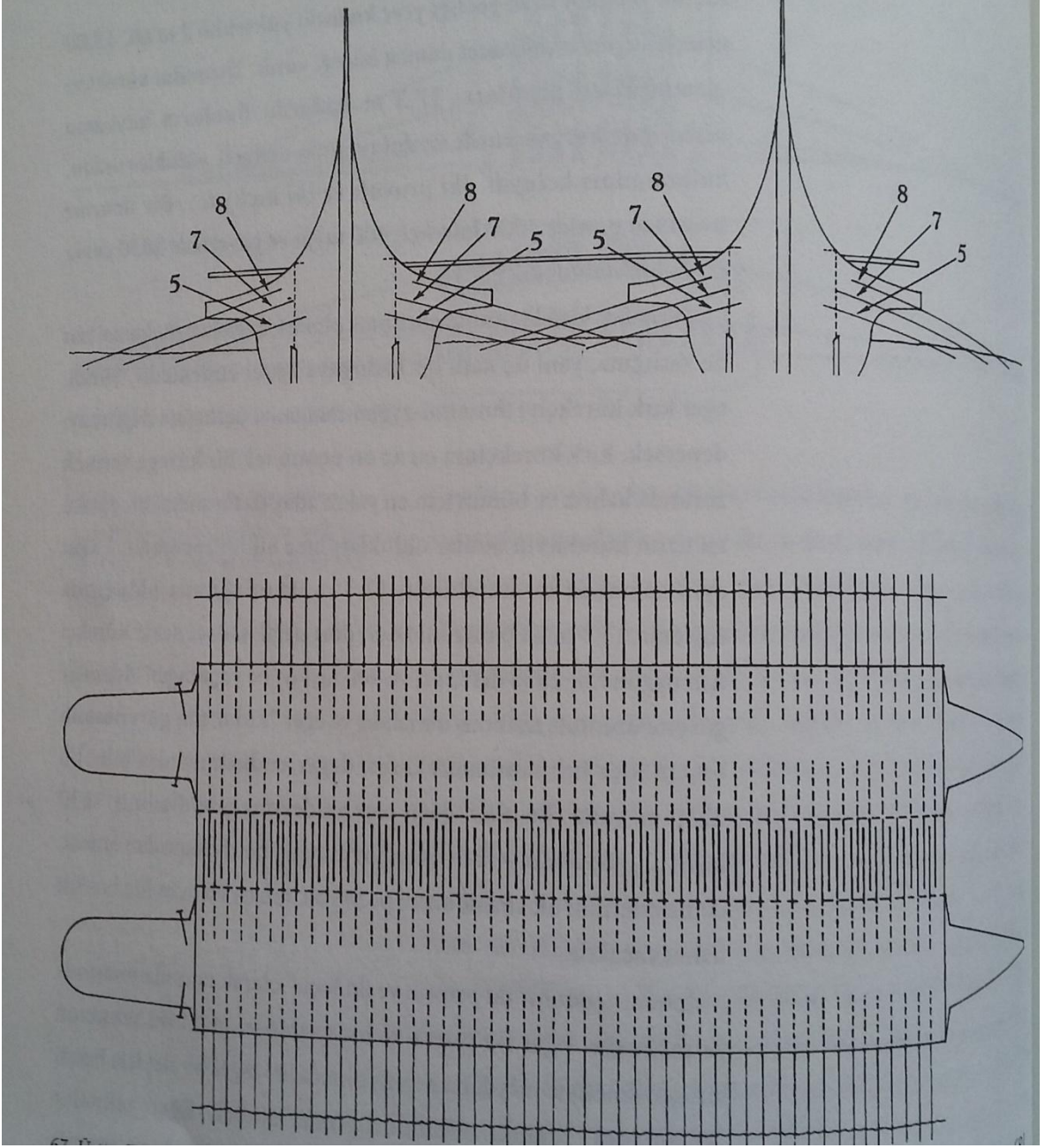
Resim 3: Kadeş Anlaşması (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Resim: 4 Mısır Tanrıları

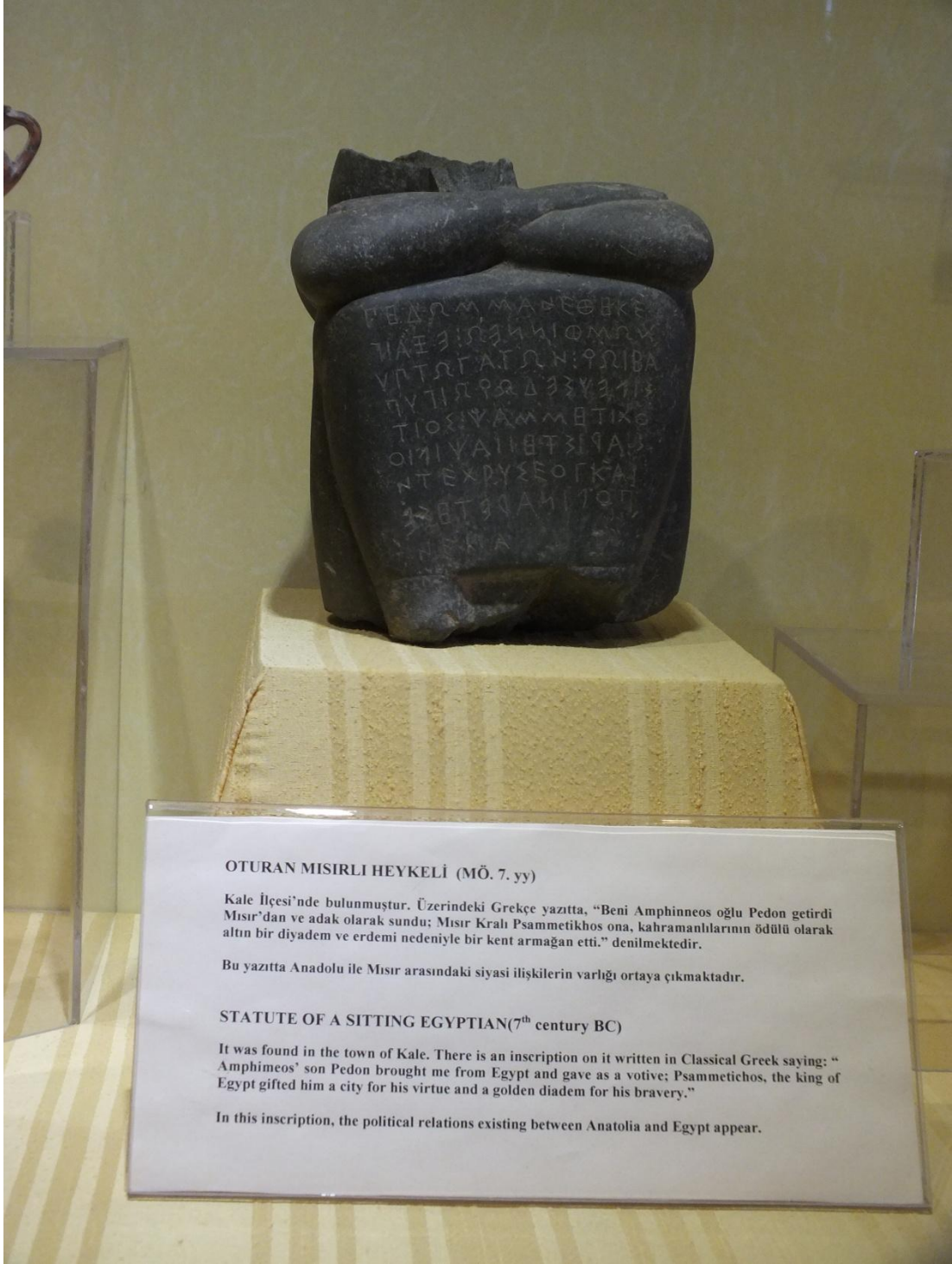
Resim 5: Rosetta Taşı (British Museum)

Resim 6: IV. Ptolemaios'un "kırklı"sının Pruvadan ve Üstten Görünümü (Kaynak: Casson 2002, 94.)

Resim 7: Hellenistik Dönem Horus Heykeli (Hierapolis Arkeoloji Müzesi) Ç.T.: 20.08.2018

Resim 8: M.Ö. 7. yy. Oturan Mısırlı Heykeli (Hierapolis Arkeoloji Müzesi) Ç.T.: 20.08.2018

Resim 9: İsis-Hathor Örgeli Altın Küphe (Kaynak: Meriçboyu 2001, 158)

Resim 10: Herakles Düğümlü Altın Küphe (Meriçboyu 2001, 158.)